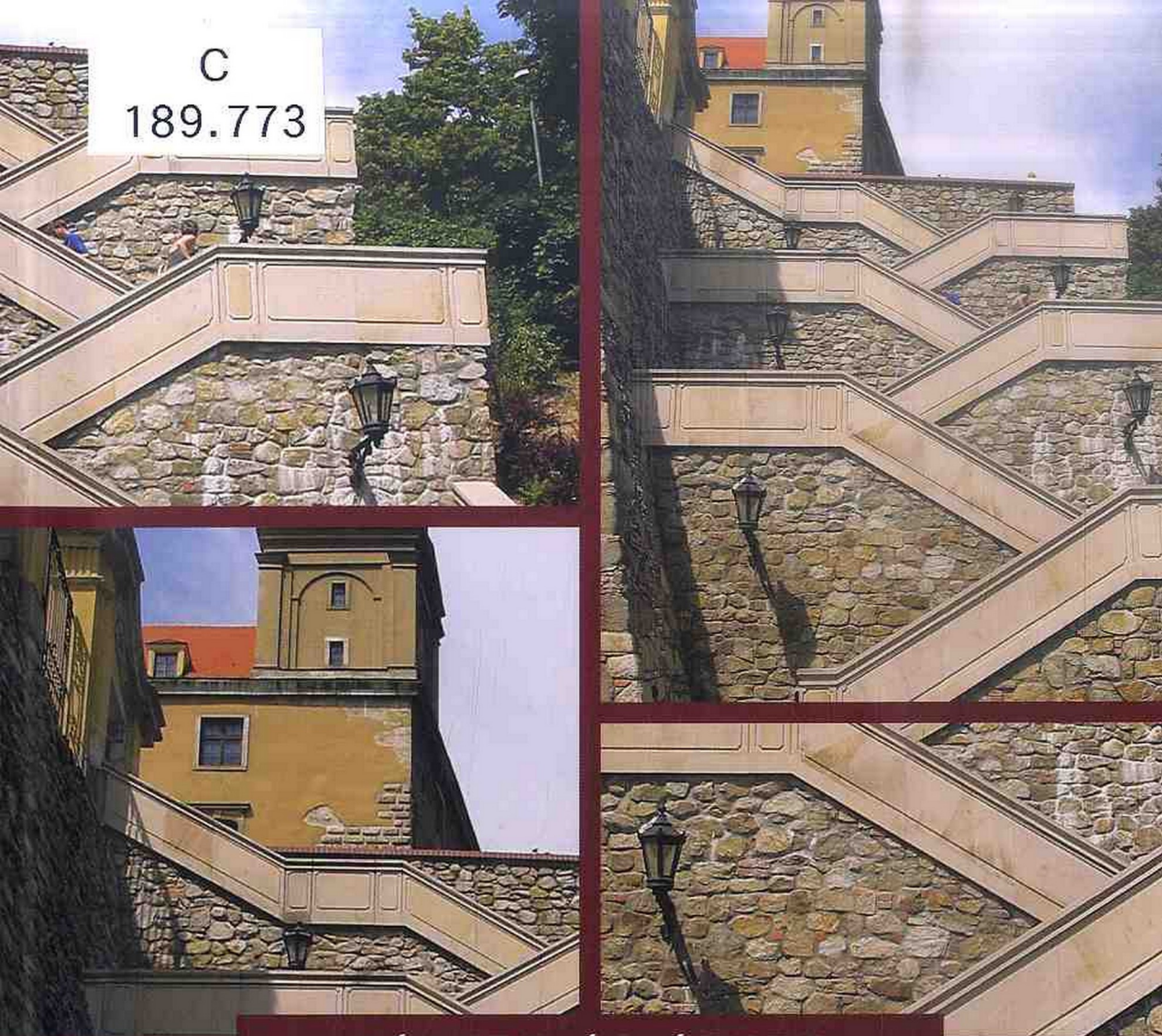

C
189.773

T É N Y E K É S É R V E K

KORLÁTOK KÖZÖTT SZABADON

Demográfiai folyamatok és helyi oktatáspolitikák

OKTATÁSKUTATÓ ÉS FEJLESZTŐ INTÉZET

SZÉCHENYI TERV

KORLÁTOK KÖZÖTT SZABADON

DEMOGRÁFIAI FOLYAMATOK
ÉS HELYI OKTATÁSPOLITIKÁK

A Társadalmi Megújulás Operatív Program 3.1.1 számú, „21. századi közoktatás – fejlesztés, koordináció” című kiemelt projekt stratégiai célja az Új Magyarország Fejlesztési Terv közoktatás-fejlesztési programjainak központi koordinációja, menedzselése, a különböző fejlesztési programok harmonizációja, a közoktatási intézmények fejlesztéseit és a központi fejlesztéseket, a területi-hálózati tevékenységeket irányító, összefogó központi intézkedés annak érdekében, hogy az ágazat szakmapolitikai elképzelései alapján minden művelet és konstrukció az operatív programban meghatározott célokat maradéktalanul meg tudja valósítani.

A megvalósítók – az Educatio Kft. és az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet (OFI) – konzorciumán belül az OFI-ban megvalósult elemi projektek a K+F tevékenységek, a versenyképesség és az esélyteremtés erősítését, a közoktatás intézményi megújulását, a tanulási környezetet és iskolafejlesztést támogatják, az oktatásirányítás és az iskolarendszer hatékonyságának javítását szolgálják.

KORLÁTOK KÖZÖTT SZABADON

DEMOGRÁFIAI FOLYAMATOK
ÉS HELYI OKTATÁSPOLITIKÁK

Szerkesztette
Györgyi Zoltán

OKTATÁSKUTATÓ ÉS FEJLESZTŐ INTÉZET
BUDAPEST, 2011

A könyv megjelenését az Új Magyarország Fejlesztési Terv
Társadalmi Megújulás Operatív Program 3.1.1-08/1-2008-0002 számú,
„21. századi közoktatás – fejlesztés, koordináció” című projektje támogatta.
A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális
Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Írták

Györgyi Zoltán, Bocsi Veronika, Paku Áron – Marton Melinda – Andl Helga,
Hordós Rita – Meixner Boglárka – Szabó Fanni Mária, Szabó Ákos,
Vásárhelyi Bálint – Vásárhelyi Judit, Szőke Krisztina,
Péceli Melinda – Szanyi F. Eleonóra

Szerkesztő

Györgyi Zoltán

Lektor

Fehérvári Anikó

Olvasószerkesztő

Kerberné Varga Anna

Sorozatterv, tipográfia

Kiss Dominika

Tördelés

Sziliné Simonyi Katalin

Borítófotó

Györgyi Zoltán

© Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2011

ISBN 978-963-682-673-4

ISSN 1785-1432

Oktatókutató és Fejlesztő Intézet

1055 Budapest, Szalay u. 10–14.

www.ofi.hu

Felelős kiadó: Kaposi József

Nyomás és kötés: Érdi Rózsa Nyomda

Felelős vezető: Juhász László

TARTALOM

Györgyi Zoltán

HELYI OKTATÁSPOLITIKÁK AZ EZREDFORDULÓ UTÁN	7
--	----------

Az együttműködési kényszer fogságában – a községi típusú oktatáspolitiká	11
--	----

Megaszervezetek irányába – oktatáspolitikai törekvések a városokban	22
---	----

Megszabadulni a feladattól – a középfokú oktatást érintő folyamatok	28
---	----

Összegzés	30
-----------------	----

Irodalom	33
----------------	----

AZ ESETTANULMÁNYOKRÓL	35
------------------------------------	-----------

Bocsi Veronika

„NEM AZZAL A PECSÉTTTEL PECSÉTELÜNK” (Érliget térsége)	37
--	----

Paku Áron – Marton Melinda – Andl Helga

„PEDIG VALAMI ELINDULT...” (Henyé és térsége)	57
---	----

Hordósy Rita – Meixner Boglárka – Szabó Fanni Mária

„FALURÓL FALURA TESSZÜK ODÉBB A PROBLÉMÁT” (Újváros és térsége)	77
---	----

Szabó Ákos

„EBBE A SZÉP ISKOLÁBA MIÉRT NEM JÁRHAZ AZ ÉN GYEREKEM?” (Kéthalom és térsége)	95
--	----

Vásárhelyi Bálint – Vásárhelyi Judit

„NEHÉZ SZÍVVEL VÁROM A BEIRATKOZÁST” (Majk)	115
---	-----

Szóke Krisztina

MINDENT EGYBE! (Kétvár)	123
-------------------------------	-----

Péceli Melinda – Szanyi F. Eleonóra

„DE KINEK KELL EGY FÉL ÉPÜLET?” (Iparváros)	133
---	-----

GYÖRGYI ZOLTÁN

HELYI OKTATÁSPOLITIKÁK AZ EZREDFORDULÓ UTÁN

A demográfiai folyamatok, ezen belül is elsősorban a születések alakulása és a migráció, az oktatást érintő irányítói döntéseket szükségszerűen kilépteti a szakmai döntések köréből, előtérbe helyezve az intézményhálózat működtetésének gazdasági, pénzügyi kérdéseit. A tanulók számának növekedése pótlólagos erőforrásokat – bővülő infrastruktúrát, növekvő számú munkaerőt – igényel, aminek komoly költségvonzata lehet, csökkenése pedig vagy költséges kapacitástöbbletet okoz, vagy pedig intézmények visszafejlesztésével, esetleg megszüntetésével jár. Az ezzel kapcsolatos döntések a tanulók, s rajtuk keresztül a lakosság egyes rétegeit, valamint a pedagógusokat egyaránt érintik: az előbbiek tanulási, az utóbbiak munkafeltételeit befolyásolják, sőt a pedagógusok esetében komoly egzisztenciális következményei is lehetnek a döntéseknek. Mindez azt jelzi, hogy érzékeny a kérdéskör, s az oktatásért felelős döntéshozóknak sok gazdasági, társadalmi és szakmai szempontot kell mérlegelniük, ha mindenki számára megnyugtató vagy legalábbis elfogadható döntést akarnak hozni.

Ha csak az oktatás demográfiai hátterét nézzük, akkor azt mondhatjuk, hogy az ezekkel kapcsolatos változásokra időben fel lehet készülni, mert a folyamatok általában jól modellezhetők: a születések száma az iskolába lépés előtt évekkel ismert, a lakossági migráció mértéke és iránya ugyan kevésbé, de egyik évről a másikra ez is ritkán változik. A kiindulópont tehát viszonylag stabil, bizonytalan lehet azonban az oktatás működését érintő külső feltételrendszer. Különösen így van ez abban az esetben, ha az oktatás kínálata differenciált, s a tanulók (szüleik) számára választási lehetőséget biztosít. Középfokon ez természetes, alapfokon azonban a nemzeti iskolarendszerek eltérnek ebben a tekintetben. Magyarországon az általános iskolákat is érintő szabad iskolaválasztás, az iskolák eltérő szakmai teljesítménye – beleértve ebbe az egymástól jelentősen különböző képzési programokat, az eltérő tanári teljesítményeket és infrastrukturális feltételeket –, valamint a szülői döntéseket

befolyásoló, a tanulók társadalmi háttérében megfigyelhető eltérések megnehezítik a stabil tervezést. Ez az intézményfenntartást, az intézmények hálózatát érintő óvatos helyi oktatáspolitikákhoz vezethet, aminek különös jelentőséget ad, hogy egy iskola ténylegesen és szimbolikusan is túlmutat önmagán, nem csak az oktatásról, az oktató tanulókról, s nem csak a helyi pedagógusok foglalkoztatásáról szól, hanem – különösen kisebb települések esetén – a települések fejlődési lehetőségeiről is. A kiszámítható tervezést nehezíti, ha az állami oktatásirányítás nem elég kiforrott, újabb és újabb szakmai elvárásokat fogalmaz meg az intézmények számára, s ha – akár költségvetési okokból, akár a rendszer ténylegesen pazarló működése okán – folyamatosan takarékosabb rendszer kialakítására tesz kísérletet. Mindezek a tényezők egyrészt újabb és újabb feladatokat jelentenek a helyi oktatásirányítók számára, ami a hosszú távú megoldások gátja lehet, másrészt nehezen kontrollálható irányba viszik el a rendszert. Az országos oktatásirányítás számára éppen ezért nélkülözhetetlen a helyi folyamatok rendszeres feltárása annak érdekében, hogy ne csak felszínes rálátása legyen a folyamatokra, hanem érdemi visszajelzéseket is kapjon róluk.

A születések számának évtizedekben mérhető hullámai, valamint a migráció helyi sajátosságai eltérő színezetet adhatnak a helyi oktatáspolitikáknak, s akkor még nem is beszéltünk a helyi politikások ideológiai vagy pártalapokon történő politizálásáról, s esetleges egyéni érdekeiről.

Természetesen másként jelentkeznek a demográfiai hatások az alapfokú oktatásban, s másként a középfokú képzésben. Ez utóbbin belül a három képzési program, s ezek hossza, mind az iskolaválasztásban, vagyis a tanulói keresletben, mind a képzési kínálatban érezteti hatását, s – bár már csökkent a jelentősége – expanziós hatások is megfigyelhetők.

A helyi oktatáspolitikák kapcsán utalnunk kell arra, hogy az elmúlt két évtizedben az oktatási intézmények működtetésének felelőssége és a finanszírozás is megoszlott az állam és az önkormányzatok között. Ez azt jelenti, hogy a helyi (megyei) fenntartók oktatáspolitikáját, oktatási döntéseit nem csak helyi szintű események, s nem csak egy országos szakmai keretrendszer (oktatási törvények, alaptanterv, kerettantervek stb.) határozza meg, hanem az oktatást érintő országos pénzügypolitika is. Ez utóbbi, amellett, hogy takarékoságra igyekszik ösztönözni a helyi fenntartókat (hiszen azok jelentős részben az állam pénzén tartják fenn az oktatást), lehetőséget ad arra is, hogy az országos oktatásirányítás megfelelő szakmai szttenderdek helyett, ezek hiányosságait kiküszöbölve, pénzügyi folyamatokon keresztül szabályozza az oktatást, beavatkozva a helyi döntéshozók döntéseibe. A pénzügyi szabályozókat így egyrészt az állami költségvetés mindenkori helyzete, az ezt figyelembe vevő pénzügypolitika módosítja gyakran, másrészt a különböző szakmai megfontolások.

Mindez azt jelenti, hogy a helyi mozgástér egyrészt korlátozott, mert függvénye az országos döntéseknek, másrészt állandó mozgásban van a folyamatos döntéskényszer miatt.

Kutatásunkban ezeket a megújuló, előzetes feltételezésünk szerint színes, s nem mindig az országos oktatáspolitikai elgondolások mentén alakuló helyi oktatáspolitikákat igyekeztük feltárni, előtérbe helyezve a demográfiai folyamatok hatását. Vizsgálatunkat hét olyan terepen – kistérségben vagy városban – folytattuk, amelyekben a hazai demográfiai folyamatok felerősödve jelennek meg. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy erősen csökkenő népességű terepeket kerestünk.

Eredeti szándékunk szerint kutatásunk egy olyan későbbi kutatás megalapozását szolgálja, amelynek során a helyi oktatáspolitikákat – már ismerve az előzményeket, s részben a résztvevőket is – folyamatában vizsgálánánk. Hogy ez az elképzelés megvalósulhat-e, az a finanszírozási források függvénye. Úgy gondoljuk, egy ilyen kutatásra mindenképpen szükség lenne még akkor is, ha jelenleg sok szempontból új oktatáspolitikai rajzolódik ki, mert ennek megvalósítói számára is hasznos lehet a helyi oktatáspolitikai törekvések ismerete.

Terepeink kiválasztásánál – a már említett demográfiai szempont mellett – törekedtünk arra, hogy mind a jellegzetes településhálózattal rendelkező térségek, mind az ország nagy tájegységei, városok esetén pedig azok különböző típusai egyaránt képviselve legyenek. Mintánkba végül 3 dunántúli, 2 észak-magyarországi és 2 alföldi térség került be, amelyek közül a kisvárosi térségek esetén a körzet egészét vagy jelentős részét igyekeztünk feltérképezni, nagyobb városokban pedig a városhatáron belül maradtunk. Az egyes kistérségek között nagyok a különbségek, de az országos átlagadatokhoz képest mindenhol jelentős – legalább háromszoros – a népesség csökkenésének mértéke.

A kutatás alapvetően interjúkra támaszkodott: kérdéseinkkel a helyi oktatási folyamatok kulcsszereplőit – önkormányzati és iskolai vezetőket – kerestük meg. Összesen 72 interjút készítettünk, térségenként – azok nagyságához igazodva – 8-14-et. Az adatfelvételre 2010 tavaszán került sor. Az interjút részben országos statisztikákkal, részben helyben gyűjtött adatokkal, dokumentumokkal egészítettük ki. Mindezek alapján a kutatók vagy kutatói csapatok hét esettanulmányt készítettek. E kötetben egyrészt a kutatás legfontosabb tapasztalatait összegezzük, másrészt az esettanulmányokat adjuk közre. Ez utóbbiak a 2010-es országgyűlési és önkormányzati választások előtti időszakról szólnak, így nem jelenik meg bennük az azóta felsejlő, bár kötetünk megszerkesztéséig még törvénné nem formálódó

1 A kistérségek neveit mind az esettanulmányokban, mind a tanulmányban fiktív nevekre cseréltük. Lásd az esettanulmányok előtti bevezetést.

A kutatási terepek

Kistérség ¹	Lakónépesség változás 2002–2008		Természetes szaporodás		A belföldi vándorlási különbözet éves átlaga 2002–2008		A székhely- település népesség- változása a városok sorában**
	A csökkenés mértéke az országos csökkenés %-ában	A kistérségek rangsorában*	A csökkenés mértéke az országos csökkenés %-ában	A kistérségek rangsorában*	Ezer lakosra	A kistérségek rangsorában*	
Érligeti	500%	25.	172%	30.	–5,0	25.	2.
Henyei	515%	19.	69%	132.	–7,7	7.	9.
Iparvárosi	338%	62.	89%	112.	–4,4	35.	23.
Kéthalmi	400%	45.	61%	138.	–7,0	8.	20.
Kétvári	438%	33.	156%	44.	–4,4	33.	3.
Majki	400%	35.	128%	74.	–4,2	39.	57.
Újvárosi	700%	2.	133%	64.	–9,2	1.	12.
Országosan	100% (= -1,3%)		100% (= -3,6%)				

* az összesen 174 kistérség között, a legnagyobb csökkenésű térséggel kezdve

** az összesen 298 város között, a legnagyobb csökkenésű várossal kezdve

konceptióváltás. A tanulmányban felhasználjuk Fehérvári Anikónak, Híves Tamásnak és Imre Annának a kutatáshoz készült háttér tanulmányait².

Ha helyi oktatáspolitikáról beszélünk, akkor azokról a törekvésekről, döntésekről, folyamatokról kell szólnunk, amelyek a helyi oktatási rendszer működésének egészét érintik. Nehezen szétválasztható az óvodára, az általános iskolára, a középiskolára vagy egyéb oktatási intézményekre vonatkozó politika. Tapasztalataink azonban azt mutatják, hogy ennek ellenére más és más folyamatok rajzolhatók meg intézményi szintenként. Érdeklődésünk középpontjában az alap- és a középfokú oktatás állt, minden más szinttel csak érintőlegesen foglalkoztunk. Az is kiderült, hogy a két vizsgált szint folyamatai jelentősen eltérnek egymástól, még ha a települési oktatáspolitikát mindkét esetben hasonló érdekek vezérik is. A középfokú oktatás eleve kevesebb települést érint közvetlenül, ugyanakkor erőteljesebben megjelennek a településen kívüli fenntartók, ráadásul a középfokú oktatás megyei szintű felelőssége lehetővé teszi, hogy a nem megyei jogú városok átadják iskoláik fenntartási jogát (bár ez esetben inkább kötelezettségről kellene beszélnünk) a megyei önkormányzatoknak. Az esettanulmányok tapasztalatai azt jelzik, hogy a helyi oktatáspolitikák – bár rendkívül színesek a megoldások –, az alapfokú képzést érintően is két alapvető típusra oszthatók: az ún. községi típusra, amely jellemzően az egy iskolás településeket érinti (adott esetben a kisebb városokat is), s amelyekben szinte szükségszerűen megjelennek a településközi kapcso-

2 Fehérvári A., 2010., Híves T., 2010. és Imre A., 2010.

latok, valamint az ún. városi típusra, amelynek jellemzője, hogy az oktatás több iskolában vagy tagiskolában folyik. Tanulmányunkban elsősorban az alapfokú oktatásra koncentrálunk, külön-külön megjelenítve a két eltérő típusú megközelítést, s külön pontban érintjük a középfokú oktatás folyamatait is.

AZ EGYÜTTMŰKÖDÉSI KÉNYSZER FOGSÁGÁBAN – A KÖZSÉGI TÍPUSÚ OKTATÁSPOLITIKA

A kistelepülések oktatásának több évtizedes kérdésköre az iskolahálózat térbeni elhelyezkedése: mely településeken legyenek, melyeken ne legyenek iskolák. A kisebb településeknek a rendszerváltás előtti idők súlyos örökségével kellett, kell szembenézniük az utóbbi húsz év folyamán: az erőszakos téesz-, tanácsi és iskolakörzetesítések, valamint a fejlesztési források egyenlőtlen elosztása nem csak intézményeiktől, fejlesztési lehetőségeiktől fosztotta meg egy részüket, hanem sok esetben máig tartó bizalmatlanságot eredményezett minden, az intézményi átszervezésre vonatkozó szándékkal kapcsolatban. Éppen ezért a rendszerváltás óta kormányzati szinten bármilyen, ezt érintő beavatkozást nagyon nehéz elfogadtatni az ott élőkkel.

A kilencvenes évek közepétől az oktatáspolitikai elsősorban az intézményfenntartó társulások kialakításával igyekezett beavatkozni a rendszerbe, közös intézményműködtetésre bírni az egymáshoz közeli kis településeket, de a társulások, bár sok esetben létrejöttek, alapvető változást nem tudtak elérni. Többnyire csak a már évtizedekkel korábban létrehozott, több település tanulóit oktató iskolák fenntartásának jogi–pénzügyi helyzetének rendezését szolgálták, újfajta együttműködés kialakítását alig eredményezték. (*Györgyi–Imre, 1999*). Az együttműködés új formáit ígérte az ezredfordulót követően a többcélú kistérségi társulások intézményfenntartási lehetősége, mert ez egyrészt lényegesen több település együttműködését kívánja, másrészt a fenntartásban a települések nem közvetlenül, hanem egy kistérségi munkaszervezeten keresztül vesznek részt. E lehetőséggel élt is néhány kistérség, vagy legalábbis egy-egy kistérség néhány települése, de az évtized végéig ezek sem jutottak meghatározó szerephez: a tízezer lakosnál kisebb települések iskoláinak 5,9%-át tartják csupán fenn, miközben 49%-ukat egy helyi önkormányzat, 38%-ukat pedig ezek intézményfenntartó társulása működteti. (*Híves, 2010*)

Az iskolahálózat módosítása érdekében az országos oktatáspolitikai pénzügyi szabályozókon, mindenekelőtt a különböző kiegészítő normatív támogatásokon keresztül folyamatosan igyekezett a számára kívánatos irányba terelni a fenntartókat, iskolákat. E támogatások nem voltak teljesen következetesek ebből a szempontból, időnként egymás hatását kioltó vagy csökkentő ösztönzők jelentek meg közöttük, mint például a kistelepülési iskolák,

illetve a bejáró tanulók párhuzamos támogatása. A rendszer átgondolatlanságára utal, hogy szinte évente történtek a változások: új kiegészítő normatívák jelentek meg, régiek tűntek el, változtak a számítási módok, vagy csak változott a normatívák egymáshoz viszonyított aránya (*Fehérvári, 2010*).

Az iskolahálózat új irányba terelését a kormányzat elsősorban a rendszer költségessé-
gére hivatkozva szorgalmazta, ugyanakkor – paradox módon – normatívátöbblettel igyekezett támogatni a nagyobb intézmények kialakítását, ami megnehezítette a reális gazdaságossági számításokat, hiszen a fenntartók nem az olcsó működésben voltak érdekeltek, hanem az államtól kapott bevételük maximalizálásában. Ettől pedig az oktatás nem lett feltétlenül olcsóbb.

Kutatási tapasztalataink szerint a helyi oktatáspolitikai alapköve mind a mai napig a helyi iskola (szinte) mindenáron történő megtartása. Az iskola működése közvetlen érdeke a tanulóknak, a szülőknek, munkát biztosít a pedagógusoknak s néhány más dolgozónak, de szimbolikus jelenléte is fontos. Más kutatásokból tudjuk (pl. *Imre, 2004*), hogy az iskola tényleges társadalomszervező erővel rendelkezik, bár kevésbé látható, hogy ezt a szerepet milyen feltételek mellett, s milyen mértékben képes átvállalni egy szomszédos településen működő közös iskola, mivel egy-egy helyi iskola felszámolása és településének visszafejlődése között kölcsönös az ok-okozati összefüggés. A helyi iskola jelenleg is a falu életképességének indikátora, megtartása emiatt a helyi politika sikerességének kiemelkedő fokmérője. Mindezek következtében az iskola esetleges megszüntetése sehol nem szerepel a tervekben, s az évtized folyamán viszonylag ritkán is került sor erre. Ha nagy ritkán mégis, az váratlanul történt, vagy akkor, ha a lakosság egy része valamilyen más település iskoláját választja a sajátja helyett, vagy pedig akkor, ha a fenntartást már végképp nem tudja vállalni az önkormányzat, és semmilyen más lehetőséget nem talál az intézmény megmentésére.

A vizsgált térségeink közül egyben (Újvárosi kistérség) merült fel néhány iskola, vagy legalábbis felső tagozatának megszüntetése, de ezt is csak veszélyként, s csak a szomszéd településen említették nekünk, az érintett önkormányzatok mindent elkövetnek annak érdekében, hogy megmentsék iskolájukat. Az egyikben – Pozsgáson – körzeten kívüliek odacsábításával próbálkoznak, a másikban – Varjúfalván – nevelőszülői hálózatot igyekeznek kiépíteni, s foglalkoznak az iskola egyházi kezelésbe adásával.

Az iskola megtartására való törekvés nem azonos az évtizedekkel korábbi – vagyis a hetvenes évek felszín alatti, s a kilencvenes évek artikulált – törekvésekkel. Elsősorban a reális helyzetfelismerés következménye, hogy az önálló iskola igénye erre az évtizedre valamelyest háttérbe szorult. Nem mindenhol, hiszen egészen apró falvak is tartanak fenn iskolákat – pél-

dául Majk térségében³ –, s ehhez megkeresik a szükséges kiskapukat is, a falvak többsége azonban túllépett ezen az igényen. Megelégednek a helyi oktatás megtartásával, átengedve a közvetlen irányítást egy másik oktatási intézménynek, a fenntartást pedig egy másik önkormányzatnak, egy társulásnak, esetleg valamilyen más szervezetnek. Ezt a hozzáállást árnyalja, hogy a fenntartói jogról való lemondáskor az önkormányzatok igyekeznek olyan szerződést kötni, amely lehetővé teszi a választott fenntartói megoldás módosítását, s addig is a lehető legnagyobb döntési jogot biztosítja maga számára a működést érintő kérdésekben. A partnerek keresése, s a megfelelő szerződések kidolgozása komoly játékkeret jelent az önkormányzatoknak, fogalmazhatunk úgy is, hogy oktatáspolitikájuk fontos eleme ez.

Varjúfalva – igaz kényszerből – iskoláját másik szervezethez csatolta, s tudunk több olyan esetet is, amikor a település már alsó tagozatos tagiskolát sem tud helyben üzemeltetni, de néhány évfolyamot sikerült megtartani a közös iskolából, átjárásra készítette az iskola székhelytelepüléseinek diákjait is.

Az iskolafenntartó társulások az évezredfordulót követően sem léptek túl kilencvenes évekbeli korlátaikon. Alapvetően ma is egy önálló, esetleg egy-két tagiskolával rendelkező intézmény fenntartását látják el, a nagyobb térségre, több iskolára vonatkozó együttműködés mögé az önkormányzatok inkább más fenntartót képzelnek el. Ennek okát a vizsgálatunk alapján nem látjuk. Feltételezhető, hogy nagyobb térségben az intézményfenntartó társulás már nem lenne képes önálló szervezet nélkül hatékonyan működni, egy ilyen szervezet felállítása pedig egyrészt költséges, másrészt pedig jogi helyzete is bizonytalannak látszik.

Az iskola megtartása mellett az önkormányzatok másik fontos törekvése a lehető legtöbb normatíva megszerzése. Mivel többségük szegény, nincs szó nyereszkesedésről, sokkal inkább beszélhetünk arról, hogy a fő célt, vagyis az oktatás megtartását, csak ezen a módon képesek elérni, csak így tudják biztosítani ennek feltételeit. Éppen ezért a felkeresett kistépülési önkormányzatoknál azt tapasztaltuk, hogy nagyon érzékenyen reagáltak a normatíva rendszerének változásaira. Ezért hosszabb távra nem is igen tudtak tervezni, mert a normatívák kiszámíthatatlanok voltak az utóbbi évtizedben, változásuk minden koncepciót felrúgna. Kétségtelen, hogy a tervezési kultúra nem igazán fejlett a kisebb településeken, de a működést érintő feltételek gyakori változása miatt esély sincs a komolyabb tervalkotásra, mert koncepciók és stratégiai megfontolások helyett a döntéseket a pillanatnyi érdekek befolyásolják. Településszinten elvétve találkoztunk csak hosszabb távra szóló koncepcióval, s az iskolaszervezetben bekövetkezett változásokat sem alapozták meg ilyenek. Mint

3 A Majkról szóló esettanulmányban csak a város oktatáspolitikáját mutatjuk be, de a munkaanyagban a kisebb településekről is szerepelnek információk.

az egyik esettanulmányunk szerzője megállapítja, *„nem a koncepció szabja meg az irányt, hanem az éppen aktuális szabályozásbeli változás, pénzügyi helyzet, pályázati kiírás szabja meg a 'koncepciót' ”.* (Szabó Ákos, 2010). Ez vezet arra, hogy ha valamilyen megfontolásból készülnek is tervek (bár inkább kistérségi és városi szintű tervekről beszélhetünk), azok sok esetben formálisak.

Az évtized során a kiegészítő normatívák szinte minden évben változtak. Ezek csak finoman terelték az önkormányzatokat a nagyobb szervezetek létrehozása irányába, 2007-től az alapszabvány számításában történt gyökeres változás már alapjaiban rúgta fel a korábbi rendszert, amit kiegészített a 7–8. osztályok indítására vonatkozó, ezzel összefüggésben pedig az önálló iskolák működésére vonatkozó korlátozás. Ez utóbbi volt az egyetlen olyan, az iskolák fenntartását érintő változás, ami két év türelmi időt adott a fenntartóknak. (Imre A., 2010.)

A pénzügyi megfontolások előtérbe kerülése az oktatással kapcsolatos döntéseknél időnként abszurd helyzeteket teremt. Elsősorban azért jelent problémát, mert a szakmai szempontok teljességgel háttérbe szorulnak, s tulajdonképpen csírájában elfojtják a szakmai együttműködés minden lehetőségét is, hiszen nem lehet tudni, hogy néhány év múlva miként változik a felállítás.

Az egyik településen a kialakított nagy intézményi struktúra felbomlása azért vetődött fel, mert akkor a húsz főnél kevesebbet foglalkoztató megtakaríthatja a csökkent munkaképességűek nem foglalkoztatása miatt kivetetett fizetési kötelezettséget. Érligeten – bár ennek szakmai jelentősége csekélyebb – az eredetileg a város által fenntartott, több településre kiterjedő iskolai szervezet átadtak a többcélú kistérségi társulásnak, de mivel anyagilag nem jött be a számítás, várhatóan visszaállítják az eredeti állapotot.

A kistépülések iskolahálózata az évtized első felében nem sokat változott. A kiegészítő normatívákkal kapcsolatos változások erőtlenekek voltak. Csak néhány önkormányzat volt kénytelen megszüntetni az iskoláját, elsősorban azok, ahol a tanulók száma nem csak demográfiai okokból, hanem más tényezőkre is visszavezethetően drasztikusan csökkent. Többnyire arról beszélhetünk, hogy az iskola (vélt vagy valós) színvonala következtében a tanulók (szülei) más településre kezdtek iskolába járni, így az iskola lassan kiürült. Mindez természetesen összefügg a szabad iskolaválasztás jogával, illetve azzal, hogy az iskolák többnyire szívesen fogadnak körzeten kívüli tanulókat, hogy feltölthessék tanulócsoportjaikat, s több állami normatívához jussanak. A 2007 utáni finanszírozási és jogszabályi rendszer lényegesen nagyobb mozgásokat indított el. Felkészülni erre csak részlegesen lehetett, mert sok iskola

tanulócsoportjának létszáma a maximális normatívára vagy a 7–8. osztály indítására jogosító határ közelében volt, így viszonylag csekély tanulószám-változás is kihúzhatta az iskola lába alól a talajt, vagy komoly bevételkiesést eredményezhetett. Erre felkészülni egy módon lehet, mégpedig úgy, hogy az iskola már a normatíva-csökkenés veszélye esetén is feladja az önállóságát. A települések egy része megtette ezt a lépést, másik része viszont kockáztatott, aminek kétséges lett a kimenetele.

Az Érligeti kistérség falvai vagy a Kéthalmi térséghez tartozó Rugony – igaz ez esetben itt lett az iskola székhelye, de tanulóinak egy része a szomszéd településen tanul, tehát áldozatot is hozott a település – nem kockáztattak. Ez biztonságot adott számukra, s olyan helyzetben tudták iskolájukat egy közös szervezetbe vinni, amikor még befolyásuk lehetett az eseményekre: alternatívák között választhattak, vagy a közös iskola néhány évfolyamát megkapták, így teljesen nem szűnt meg náluk az oktatás. Ugyanakkor a Kéthalmi térséghez tartozó Balata, mivel nem tervezett előre, épp akkor kényszerült megszüntetni a 7–8. osztályát, amikor felépült az új iskolaszárny, a Kéthalom melletti Perge pedig két hónappal az iskolakezdés előtt még nem tudta, mi lesz az iskolájával.

E fenntartói mozgásokra jellemző, hogy az esetek túlnyomó többségében formális az együttműködés: az önkormányzatok kialakítanak egy közös iskolaszervezetet, de az oktatás körülményei alapvetően nem változnak. Társulnak, mert a jogszabály erre kötelezi vagy – pénzügyileg – készíti őket, s keresnek olyan iskolákat, ahol kislétszámú osztályaik nem rontják érdemben a tanulócsoportok átlagos nagyságát. A célpont éppen ezért nem egy esetben valamelyik nagyobb városi iskola, még akkor is, ha annál közelebb is találnának partnert. Nagyon kevés esetben találkoztunk különböző települések iskoláinak érdemi összevonásával, vagyis amikor vagy megosztják a tanulókat az egyes települések között, vagy az infrastruktúra egyes elemeit – például tornaterem – használják közösen, vagy pedig a szaktanárok járnak át egyik iskolából a másikba. A viszonylag nagy távolságok az érdemi együttműködés kialakulásának akadályai is lehetnek (bár arra utaló információnk nincs, hogy kifejezetten emiatt kerestek volna távoli együttműködő partnert a felkeresett települések), de kis távolságok esetén ugyanúgy ritka az ilyesfajta együttműködés. A hivatkozási alap szinte minden esetben a távolság, de a néhány pozitív példa jelzi, hogy sokkal inkább a szemléletet, az iskolák közötti bizalmatlanságot említhetjük akadályozó tényezőként, semmint igazi, elháríthatatlan akadályokat.

A kevés pozitív példával részben ott találkoztunk, ahol az együttműködő településeknek közel azonos volt alkupozíciója, s közel azonos felszereltsége, illetve ott, ahol (Henyei kistérség) a kistérségi szintű együttműködésnek már

komolyabbak a hagyományai. Két térségben – Kétvár és Újváros – az iskolák között több tíz kilométeres távolság is előfordul, itt az együttműködésnek nem is igazán látszik a reális esélye. Kétvár esetében stabilnak látszik az együttműködés, mert a város hatalmas iskolaszervezetet hozott létre, melyben egy kis iskola nem befolyásol érdemben semmit, s fokozatosan racionalizálja is a szervezetét, így megfelelő osztálylétszámokkal rendelkezik a maximális fejkvóta megszerzéséhez. Újváros esetében éppen ellenkező a helyzet: a kisebb város egyelőre csak a közös iskolaszervezetet hozta létre, a tanulócsoporthoz számához alig nyúlt, éppen ezért a társult Varjúfalvának ki kellett lépnie a közös iskolából, ha a sajátját meg akarta tartani.

A hetvenes évekbeli körzetesítésekhez képest a jelenlegi folyamatok sokkal változatosabbak. A kisebb iskolák számára kényszerként jelenik meg a társulás, de adott esetben az átjáró tanulók a központi iskola helyzetén is segíthetnek. A helyben maradó tagiskola viszont a befogadó iskola fenntartója számára sem feltétlenül előnyös, mert a fejkvóta csökkentésével járhat. Hatalmas változás, hogy pusztán iskolaközpontként ma már nem lehet egyértelmű előnyökre szert tenni, mivel a központi szerepet nem valamilyen felsőbb szintű politikai döntésként kapja meg egy-egy önkormányzat, amelyhez más politikai előnyök is társulnak, s a társult iskola nagyfokú autonómiája is korlátozza az együttműködés esetleges előnyeit. Éppen ezért – bár a tagiskolák vagy a potenciális tagiskolák településein élők gyakorta gondolják úgy, hogy a nagyobb iskola be akarja kebelezni az övékét – sokkal inkább jellemző, hogy a kisebb iskolák befogadását nem vállalják, vagy feltételhez kötik. Ha a tanulócsoporthaik fel vannak töltve, akkor tanulókat fogadni nem tudnak, ehhez osztályteremre, pedagógusra lehet szükségük, ennek forrása pedig bizonytalan. Minden esetre az együttműködések kialakulása összetett érdekek mentén, a helyi sajátosságok figyelembevételével alakul ki, s azt lehet mondani, hogy minden érintett település hozzá tud járulni a közös intézményhez, vagyis a társulási folyamatok sokkal inkább hasonló pozícióban lévő településeik tárgyalásai alapján mennek végbe, mint korábban. Szerepet játszik ebben az is, hogy az igazán kedvezőtlen pozícióban lévő kistépülések már kiesnek ebből a folyamatból: iskolájuk nem lévén nem igazán vannak döntési helyzetben.

Példaként említhetjük Varjúfalva esetét, amelynek egyrészt ki kellett lépnie az újvárosi iskolából, másrészt Pálkövével való társulása során vállalnia kellett, hogy állja az iskolájának kis tanulószámából adódó esetleges költségtöbbletet. De ugyancsak erre utal Perge már említett esete, vagy hogy Burca nem akarta befogadni a szomszéd község iskoláját.

Az oktatási intézmények összevonásánál – ha erre sor kerül – komoly szerepe van annak, hogy mit tud az adott település, az adott iskola a közösbe vinni. A jól felszerelt iskola, vagy

egy – a másik településen hiányzó – szaktanár jobb alkupozíciót jelent a tárgyalások során, s esélyt ad arra, hogy egyenrangú félként kerüljön be az új szervezetbe, vagyis a közös osztályok egy része a településre kerüljön. Éppen ezért a korábbi fejlesztések, vagy az oktatás színvonalára vonatkozó törekvések bizonyos mértékig megtérülnek. Mivel az átszervezések ritkán tervezettek, így erre a megtérülésre is inkább csak utólag derül fény, ami azt jelenti, hogy mind a színvonalas oktatás érdekében tett erőfeszítések, mind ezek elmaradása túlmutatnak önmagukon, s a települések lakóinak életkörülményeit hosszú távra, s talán visszafordíthatatlanul meghatározzák.

Hogy az iskola-összevonások gazdaságosak-e, azt pontosan megállapítani nem lehet, mert gazdaságossági számítások nem készülnek, s nem is készíthetők, hiszen az állami támogatás nem egyenlő mércével mér. Azt azonban látjuk, hogy az önkormányzatok kétségkívül törekednek a takarékos megoldásokra, s településen belül olyan intézményeket – jellemzően iskolákat és óvodákat – is összevonnak ennek érdekében, amelyeknek nincs normatívátöbblete. Kérdés az, hogy az állami preferenciarendszer nélkül a gazdaságos működés igénye át tudná-e törni a településhatárokat. Ezt egyelőre azért sem tudjuk megmondani, mert nem látható, hogy a településközi együttműködésnek van-e tényleges gazdasági haszna.

A kistelepülések oktatását érintő önkormányzati vagy iskolai döntéseket érdemben befolyásolhatja a települések lakosságának eltérő társadalmi összetétele. Hátrányos helyzetű vagy – nevezzük nevén – roma tanulókat tömegesen befogadni azzal a veszéllyel jár, hogy az ezt tudomásul venni nem akaró szülők másik iskolát választanak gyerekeiknek. Más település motivált tanulóit befogadni is veszélyes lehet, mert ez a küldő település iskoláját veszélybe sodorhatja, s a végén a befogadó iskola a hátrányos helyzetűek oktatását is kénytelen átvállalni. Ezzel a sajátos nevelési igényűek után járó magasabb normatíva és a magasabb tanulólétszám miatt anyagilag ugyan előnyös helyzetbe kerülhet, de csökkenhet az iskola presztízse, s a tanárok munkája is lényegesen nehezebbé válik.

A helyzet bonyolultságát érzékelteti az Újvárosi kistérség iskoláinak helyzete. Pálköve iskolájának viszonylag jó hátterű tanulói vonzzák az iskolával rendelkező környező települések jobb tanulóit, ezek átjárása azonban a helyi iskolák működését veszélyeztetik, aminek logikus következménye lehet, hogy a hátrányos helyzetű tanulók – iskolájuk megszüntetése esetén – a pálkövei iskolába kerülnek, a pálkövei tanulók pedig majd az újvárosi iskolák valamelyikét választják. De említhetjük ugyanebből a térségből a makondi iskolát, amelyben a helyiek már kevesebben vannak, mint a felsőgerencsiek, nem kis részben azért, mert a helybeli szülők inkább a jobb tanulói összetételű újvárosi iskolát választják.

A korábbi évtizedek iskolakörzetesítésének következményei, az ebből eredő bizalmatlanság önkormányzati szinten oldódni látszik. Általánosnak nem mondható, ennek bizonyítéka a sok önálló kisiskola is, de sok esetben a pénzügyi racionalitások döntenek. Iskolai szinten ez a bizalmatlanság lényegesen erősebb, ugyanis a tagiskolákká váló intézmények pedagógusai félnek attól, hogy szakmailag vagy egzisztenciálisan kiszolgáltatott helyzetbe kerülnek. Ez a félelem az esetek túlnyomó többségében alaptalannak bizonyult eddig, de hosszabb távon nem látható, hogy kialakulnak-e majd olyan intézményközi együttműködések, amelyek hátrányt jelentenek számukra. Egyelőre az önkormányzatoknak sikerült formálissá tenni a szervezeti összevonást, s csak ott kellett pedagógust elbocsátani, ahol az feltétlenül szükséges volt. Még a pedagógiai programok összefésülésével kapcsolatos konfliktusról sem hallottunk.

Sajátos helyzetben vannak az Érligeti kistérség viszonylag nagy alföldi települései, amelyeket a korábbi iskolakörzetesítések nem érintettek. Részből emiatt, részből nagyságuk okán egy mamut-iskolaszervezetet hoztak létre, amely nem is nagyon irányítható másképp, mint a tagiskolák teljes autonómiájának tiszteletben tartásával. Ez egyfajta garancia önállóságuk megőrzésére.

A közös iskolafenntartás nemcsak nehezen alakul ki, de konfliktusokhoz is vezethet – függetlenül attól, hogy az oktatás helyszínét és az együttműködés egyéb formáit tekintve milyen megoldást választanak az érintett települések. Tapasztalataink szerint ezek a konfliktusok ritkán éleződnek ki, de egy-egy önkormányzatot nehéz helyzetbe hozhatnak. Többnyire a pénz, pontosabban annak hiánya áll az ilyen helyzetek mögött: egy fizetésképtelen önkormányzat helyett másoknak kell állnia ideiglenesen a költségeket. E konfliktusos helyzetek ellenére nem tapasztaltuk, hogy az együttműködés erre való hivatkozással ne jött volna létre.

Az iskolamegszüntetéssel járó együttműködés veszélyeit jelzi, s bizonyos értelemben az óvatos helyi politizálást támasztja alá, hogy a hálózat átalakulását tekintve egyirányú a lehetőség: az iskola, ha megszűnik, már nem nagyon van visszaút. Hiába nő a tanulólétszám, s adja a település a többséget a szomszéd falu iskolájában, az iskola már nem jön vissza. A demográfiai sajátosságok miatt ez elsősorban a hátrányos helyzetű rétegek – romák vagy nem romák – lakta falvakat érintheti, ahol vagy a gyermekvállalási kedv nagyobb, vagy pedig csak az egészségesebb korösszetétel miatt nő a falu lakossága. (Az alacsonyabb státuszú társadalmi rétegek nehezebben tudnak a munkahelyek közelébe költözni, már csak azért is, mert számukra ott sem nagyon van munka, így közülük sok fiatal is helyben alapít családot.)

Egyetlen olyan példával találkoztunk – lásd a már jelzett felsőgerencsi esetet –, ahol ez már az oktatásban is megjelent, de több olyan településsel – az érligeti

és a henyei térségben –, ahol a térségre jellemző demográfiai folyamatok ellenére nő, vagy nem csökken a lakosság.

Az iskolák megtartásának egyik lehetősége – amellet, hogy valamilyen településpolitikai akcióval megpróbálják a tanulók számát növelni – a nemzetiségi iskolává nyilvánítás, a másik az egyházi kezelésbe adás. Mindkét esetben a lakosság egyetértésére van szükség. Ez az egyetértés azonban megszerezhető, mert az iskola közös érdek. Adott esetben a roma kisebbségi oktatásban való részvételt is vállalják a családok. Valószínűleg ez a legkézenfekvőbb számukra, mert nem feltétlenül jelent nyelvtanulást, így nem kifejezetten megterhelő a tanulók számára. Egyéb nemzetiségi oktatás inkább a ténylegesen nemzetiségi gyökerű településeken fordul elő. Mind az egyházi, mind a nemzetiségi iskolává nyilvánítás 2010 tavaszáig csak szórványosan fordult elő a térségeinkben, de jelzi az iskola fontosságát, s azt, hogy milyen lehetőségei vannak a kistélepolitiki oktatáspolitikának.

A 2007 után megsaporodó iskolaösszevonások jórészt formálisak voltak, s viszonylag ritka volt egyes évfolyamok megszüntetése is. Az összevonások az együttműködés csíráit magukban hordozzák, de – talán a rövid időtáv miatt is – alig alakult ki ilyen. Néhány negatív folyamat ugyanakkor kirajzolódott, bár ezek sem általánosíthatók. Így például a felső tagozat vagy néhány évfolyamának megszüntetése elköltöztési folyamatot is indukálhat abban az esetben, ha a szülők egyébként is eljárnak dolgozni. Ez esetben ugyanis már alig köti őket a faluhoz valami. Mivel a kistérségen belüli vándorlás általában nem jelentős, túlságosan nagy jelentősége ennek nincs. Komolyabb problémát jelentenek az iskolák, s rajtuk keresztül egyes települések számára bizonyos pályázatok. Ezeken a tagiskolák önállóan nem mindig indulhatnak, a nagy közös szervezetek mutatói pedig gyakran elfedik egy-egy tagiskola gyengébb helyzetét, kizárva ezeket az adott pályázatból.

Konkrét példával az óvodai ellátás területéről rendelkezünk. Felsőgerencsen óvoda működik összevonva az újvárosi és a makondi intézményekkel. A gyerekek számának növekedése miatt szükség lenne a bővítésére, de mivel a városban kapacitásfelesleg van, a bővítés a pályázat kritériumai szerint nem indokolt. A következtetés szükség szerint zsúfoltság, a felvételi kérelmek egy részének elutasítása, vagy pedig a gyerekek napi 10-15 kilométeres távolságra való utaztatása lehet. Mindez zömmel hátrányos helyzetű gyerekeket érint.

Ugyancsak problémát jelenthet hosszabb távon a 7–8. osztály megszüntetése, ha emiatt – elkerülendő az iskolaváltást – a kisebbeket már eleve a központi iskolába íratják. Csak szórványosan találkoztunk ilyen esetekkel, de ez azt jelzi, hogy egy – szakmailag, gazdaságilag esetleg védhető kormányzati szándék – olyan folyamatot indíthat el, amely már sem szakma-

ilag, sem pénzügyileg nem indokolható. Ugyanígy a kormányzati hatások mellékhatásaként értelmezhető, ha egy-egy településen megvalósult beruházás az osztályok megszüntetése után feleslegessé válik. Természetesen ebben az esetben a helyi önkormányzat felelőtlen gazdálkodása is felvethető. Ezt nem kizárva mégis azt kell mondanunk, hogy az állandóan változó, éppen ezért kiszámíthatatlan szabályok, ösztönzők által megrajzolt környezetben nehéz felelősen gazdálkodni, miközben a helyi közvélemény egyértelműen az iskola megtartását helyezi előtérbe.

Az Érhalmi kistérséghez tartozó Balatán – részben pályázati pénzből – a falu sok évtizedes álma valósult meg két tanterem felépítésével, mire azonban a munkák befejeződtek, kiderült, hogy a 7–8. osztályt meg kell szüntetniük.

A többcélú kistérségi társulások ma már sok önkormányzati, így oktatási feladat ellátásában vesznek részt. Az önkormányzatok elsősorban egyes szolgáltatásokat látnak el ezeken keresztül, az iskolák működtetésében a társulások kevésbé vesznek részt. Kistérségi szintű oktatási tervezés – részben jogszabályi kötelezettségek miatt – mindenhol folyik, de tapasztalataink az mutatják, hogy a készült tervek, koncepciók – akárcsak helyi önkormányzati szinten – csak a kötelezettségek teljesítését szolgálják, vagy egyes pályázatok elvárásait teljesítik. A kistérség mint oktatáspolitikai szint egyelőre nem jelenik meg, a döntések továbbra is településszinten történnek. Nem csak azért, mert a kistérség kezében nincs végrehajtó hatalom, így a koncepciók megvalósításának az eszközei itt teljes mértékben hiányoznak, hanem azért is, mert ezen a szinten nem csak az országos, hanem a településszintű oktatáspolitikai bizonytalanságai miatt sem érdemes vizionálni.

Az önkormányzatok lassan kezdik felfedezni a többcélú kistérségi társulások iskolafenntartói szerepének előnyeit. Elsősorban azokban a térségekben, amelyeket a hetvenes évek iskolakörzetesítése érintett, s így a települések közötti kapcsolatoknak már múltjuk van. Igaz, sok esetben érezhetők még a korábbi körzetesítések feszültségei, a már említett bizalmatlanság, ugyanakkor viszont az egymásrautaltságnak is nagyobb a tradíciója. Mindez azonban kistérségi intézményfenntartásnak inkább csak szükséges, de nem elégséges feltétele, nem mindenhol bíznak meg a kistérségi társulásban, mint iskolafenntartóban.

A társulás igazi előnyeit egyetlen kistérségben láttuk csak megmutatkozni. Itt szembenéztek azzal, hogy az iskolák fenntartása nem csak lehetőség az intézmény megtartására, hanem feszültséggel teli kötelezettség is. Egy-egy önkormányzat esetleg bízhat a saját fizetőképességében, de a térségre jellemző intézményfenntartó társulások bármelyik tagjának fizetéseképtelensége nehéz helyzetbe hozhatja a többi önkormányzatot is. A többcélú kistérségi társulás fenntartóként való megjelenése enyhíti ezt a problémát, mert anyagilag ez is

függ ugyan a fenntartó önkormányzatoktól, de nagysága következtében valamivel stabilabb lábakon áll. Emiatt a helyi önkormányzatok formális befolyása saját intézményeikre valamelyest csökken ugyan, de megfelelő megállapodás esetén ennek nincs érdemi szerepe.

A legsikeresebb ebben a tekintetben a Henyei többcélú társulás. A komolyabb feszültségekkel nem terhelt együttműködésben szerepe lehet annak, hogy koncepcionális előzményei vannak a kialakításának, s hogy az iskolák tanulólétszáma viszonylag stabil, emiatt nem volt szükség a rendszerbe való beavatkozásra, így konfliktusos helyzet sem alakult ki. Varjúfalva már említett átlépése egyik iskolaszervezetből a másikba viszont azt jelenti, hogy az önkormányzati szuverenitás jelentős része a többcélú kistérségi társuláson belül is megőrizhető.

Hogy a többcélú kistérségi társulások iskolafenntartó szerepe a néhány pozitív példa ellenére miért nem általános, arra nem könnyű válaszolni. Markáns elzárkózást nem tapasztaltunk, inkább arról beszélhetünk, hogy bizonytalan, kialakulatlan még ez a forma. Kevéssé láthatók az előnyei, ugyanakkor együtt kell működni olyan távoli, ismeretlen önkormányzatokkal, amelyek érdekei nem világosak, s amelyek szereplői – az önkormányzati szintű döntéseket a képviselő-testületek hozzák – állandóan változnak.

A kistélepülések oktatását leíró tapasztalataink alapján azt mondhatjuk, hogy a nagyobb intézményi egységek az oktatáspolitikai szándéknak megfelelően sok esetben létrejöttek, de ezek pénzügyi haszna nem rajzolódik ki. Csak elvétve beszélhetünk ténylegesen nagyobb tanulócsoportokról, s ennek következtében pedagógusok bérének megtakarításáról. Ha történtek is elbocsátások, azok általában nem az iskolák összevonásával hozhatók összefüggésbe, legfeljebb annak ürügyén történtek. Ha az összevont iskolák tantestületei továbbra is önállóan működnek tovább, akkor a szakmai kommunikáció sem bővül, s ha nincs áttanítás az iskolák között, akkor a szakos ellátás vagy az oktatás szakmai színvonala sem javul. Legfeljebb arról beszélhetünk, hogy a formálisan integrált szervezetben a hosszabb távú együttműködés csirái alakultak ki, de ezek egyelőre alig láthatók. Más esetekben azonban még ez sem történt: a településeknek sikerült olyan kikapukat találniuk, amelyek szembe mennek az oktatáspolitikai elképzelésekkel. Az országos oktatáspolitikai helyett, hogy a helyi törekvések figyelembevételével alakított volna ki valamilyen, a fejlődés irányvonalára vonatkozó koncepciót, megpróbálta a saját akarátát a rendszerre kényszeríteni, ami szükségszerűen csak korlátozottan sikerült, miközben az országos és a helyi törekvések között a törésvonalat nem sikerült megszüntetnie.

MEGASZERVEZETEK IRÁNYÁBA – OKTATÁSPOLITIKAI TÖREKVÉSEK A VÁROSOKBAN

A nagyobb városok oktatáspolitikai mozgástere sok tekintetben lényegesen nagyobb, mint a kistelepüléseké. Részben azért, mert több iskolával s egyéb más intézménnyel – kollégiummal, művészeti iskolával – rendelkeznek, részben pedig azért, mert lényegesen kevésbé függnek más települések döntéseitől. Figyelembe kell ugyan venniük az utóbbiakat, de nem feltétlenül szükséges más önkormányzatokkal egyeztetniük a különböző oktatási kérdésekben. Mindez azt is jelenti, hogy könnyebb számukra megvalósítható koncepciók, stratégiák megfogalmazása. Az oktatás országos szintű szabályozási rendszere, beleértve a finanszírozási rendszert, akárcsak a középfokú képzésben az adott település szűkebb-tágabb környezetének – beleértve a térségi integrált szakképző központokat, illetve a regionális fejlesztési képzési bizottságokat – képzési kínálatot érintő döntései természetesen a városok mozgásterét is érinti. Ugyancsak csökkenti mozgásterüket, ha intézményeikről lemondanak, átengedve az oktatást a megyei önkormányzatnak, esetleg valamely más szervezetnek.

A tanulók számának csökkenésével szembenézni kénytelen városok alapvetően kétféle módon igyekeztek reagálni erre. Egyrészt intézményeket zártak be, vagy legalábbis erre törekedtek, másrészt intézményeket vontak össze a korábbinál nagyobb szervezetbe. Az előbbi megoldás a fölös kapacitások közvetlen megszüntetését jelenti, az utóbbitól részben megtakarítást vártak, részben pedig azt, hogy a szükségszerű iskolabezárásokat, kapacitáscsökkentéseket a már létrehozott nagy intézményi szervezeten belül, a külső szemlélő számára alig láthatóan hajtsák végre. A városok intézménypolitikája e megközelítések szövvényes rendszerén alapul, egyik vagy másik megoldást előtérbe helyezve, az átszervezést a megtakarításra vagy a kapacitáscsökkentésre koncentráva, s figyelembe véve, hogy az egyes megoldások időben egymásra is épülhetnek.

A tanulók számának csökkenése oly nagymértékű volt a felkeresett településeken, hogy az ezzel kapcsolatos döntések egyre elfogadottabbak a közvélemény számára. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy egy-egy iskolát könnyű bezárni, hiszen ez érdeksérelem nélkül nem valósulhat meg, de az intézkedések elleni tiltakozások egyre erőtlenebbnek tűnnek. Tegyük hozzá, része van ebben annak is, hogy az évtized során a megvalósítás módszerei is fokozatosan finomodtak. A kevésbé drasztikus módszerek előtérbe kerülésének kirajzolódik egy forgatókönyve. E forgatókönyv nem minden településen valósul meg pontosan így, egyes elemei el is maradhatnak, ha az önkormányzat idejében felismeri a veszélyeket.

Az önkormányzatok az évtized elején már tudták, hogy egy-egy iskola bezárásának tervezése kockázatos dolog: az erre ítélt iskola azonnal elveszíti az utánpótlását, mert a szü-

lők elkerülnek, ezzel párhuzamosan pedig intenzív lobbitevékenység kezdődik az iskola megmentése érdekében. Mindezt elkerülendő az iskolák megszüntetését, komolyabb átszervezését érintő kérdések nem kerülnek be a helyi oktatási koncepciókba.

Néhány esetben az idejekorán nyilvánosságra került elképzelések, legyenek azok önkormányzati elképzelések – mint például Iparvárosban – vagy szakértői anyagok – mint Újvárosban és Érligeten – nem voltak megvalósíthatók, mert a befolyással rendelkező személyek vagy testületek (például igazgatói szakmai munkaközösség, a városi közgyűlés oktatási bizottsága) opponálták az elképzelést.

Az átszervezésre, megszüntetésre vonatkozó tervek utolsó pillanatban való nyilvánosságra hozása nagyobb esélyt ad az elképzelés megvalósítására még akkor is, ha az komoly érdeksérelemmel jár egyes lakossági csoportok számára.

Azoknak az önkormányzatoknak – elsősorban a nagyobb városokban, ahol könnyebb szabad kapacitással rendelkező befogadó iskolát találni –, amelyek egy-egy iskola megszüntetésével próbálkoztak találkozottak a lakosság ellenállásával, azzal is szembe kellett nézniük, hogy a helyi politikai ellenzék felkarolta a lakossági tiltakozást, politikai színezetet is adva a kérdésnek. Az intézkedéseket ez sem tudta megakadályozni, de az ellenzéki pártok elhatárolódtak az intézkedéstől – sőt egy esetben saját korábbi álláspontjuktól is –, s másféle koncepciót kezdtek megfogalmazni. A választási eredményeket nehéz ugyan egyetlen okra visszavezetni, de több városban is felmerült, hogy az alternatív oktatási koncepciók megfogalmazása szerepet játszott a korábbi ellenzék megerősödésében, majd választási győzelmében.

Annak ellenére, hogy az ellenzéki pártok állásfoglalása sokkal inkább a választási küzdelem részének tekinthető, mintsem koncepcionális megfontolásnak, hozzájárult ahhoz, hogy a taktikai megfontolásaik olyan koncepciókká érjenek, amelyek mentén egy új típusú helyi oktatáspolitikát valósítható meg.

Ennek példaként említhetjük Kétvár és Iparváros esetét, amelyekben az intézménybezárásra irányuló korábbi politikát egyértelműen az intézményösszevonáson alapuló takarékoskodás politikája váltotta fel. A legélesebb helyzet a Kétvárhoz tartozó Solymoson volt, ahol az egykor önálló falu mindenáron meg akarta akadályozni a helyi iskola – akkor már tagiskola – megszüntetését. Itt az iskolabezárást megalapozó, a tanulócsoportok minimális nagyságára vonatkozó önkormányzati döntést az ellenzék is megszavazta, s csak később módosított álláspontján. A megszüntetés komoly következmény-

nyekkel járt: hatására Solymos levált a városról, ami komoly figyelmeztetést jelentett a későbbi városi vezetők számára is, akik ezt követően már az iskolák összevonását preferálták.

A fentiek nyomán kialakuló új városi oktatáspolitikai egyértelműen az iskolák összevonását helyezte előtérbe. Ennek pénzügyi hozadéka csak részlegesen látható: a bérpótlékok, az órákedvezmények csökkenése jelenti elsősorban a közvetlen megtakarítást. Hogy ez valójában mit jelent, arra vonatkozó (legalábbis publikus, így számunkra hozzáférhető) számítások nincsenek. Előzetes kalkulációról sehol nem hallottunk, s a beavatkozás utólagos értékelését is csupán egy városban kaphattuk meg, igaz, ott is csak a kiadáscsökkenés tételeit, az esetlegesen új vagy növekvő tételekről nem kaptunk információt. E számítás alapján kirajzolódik, hogy a megtakarítás igencsak jelentős – igaz a városban egy nyolc tagintézményből álló mamutiskolát hoztak létre –, a pótlólagos költségek pedig – annak ellenére, hogy ezek felértékelődnek az érintett tagiskola-vezetők tudatában – nagyságrendekkel kisebbek lehetnek.

Az összevonások révén többnyire két-három tagiskolából álló szervezetek jöttek létre, kivéve a már említett, nyolc tagiskolával rendelkező kétvári iskolakomplexumot. Az összevont intézmények szakmai létjogosultsága kevésbé rajzolódik ki, mert a tagintézmények közötti kapcsolatok intézményesülni igen, de szervesülni nem nagyon tudnak. A megtakarítás mögött az is kirajzolódik, hogy az jelentős meg nem fizetett többletmunka árán érhető el. Hogy ez gazdasági racionalitás-e vagy a pedagógusok kizsákmányolása, azt eldönteni csak részletes munkaidő-elemzés alapján lehetne.

A gazdasági számítások általános hiánya felveti, hogy az összevonások közvetlen gazdasági haszna esetleg csak másodlagos. Ehelyett inkább három mögöttes tényező rajzolódik ki. Ezek:

- A tanulócsoporthoz átlaglétszáma nagyobb szervezeti egységben könnyebben optimalizálható, így kevesebb pedagógusra lehet szükség, s könnyebben szerezhető meg a maximális állami normatíva is.
- Eltüntethető az iskolák közötti szegregáció.
- Egy nagyobb egységből álló intézményszerkezetet az önkormányzat könnyebben irányít. A kevesebb iskola kevesebb egyeztetést igényel, s adott esetben a drasztikusabb lépések – egy-egy most már tagiskola megszüntetése – is könnyebben levezényelhetők, ráadásul ennek politikai felelőse is háttérbe kerül.

Az utóbbi megállapítással semmiképp nem szeretnénk azt sugallni, hogy egy-egy iskola későbbi megszüntetésére is gondoló, de egy adott időpontban még csak az összevonást

preferáló városi oktatáspolitikai pusztán álságos megoldás lenne. Az intézményen belüli oktatásracionalizálás ugyanis nem csak könnyebben megvalósíthatónak, hanem egyben kíméletesebbnek is tűnik, mint egy-egy önálló intézmény hirtelen megszüntetése. A fokozatosság lehetősége sokkal inkább benne van, ez pedig mind a tanulóknak, mind a pedagógusoknak kedvezőbb lehet.

A négy felkeresett nagyobb város – Iparváros, Kétvár, Majk és Újváros – közül Kétvár kivételével mindegyikben kirajzolódik az intézményhálózat visszafejlesztésének igénye. Közülük Majk az egyedüli, amelyben nem kísérelték meg korábban intézmény megszüntetésével, hanem azt eleve az összevonás utáni időszakra tették. Ez az óvatos politika nem hergelte a lakosságot, a pedagógustársadalommal pedig a kisebbik rosszként tudta elfogadtatni az összevonást. A város vezetése ugyanakkor azonnal hozzáfogott az intézményhálózat racionalizálásához: tanulócsoportokat szüntett meg, tanárokat küldött nyugdíjba, majd három év után az egyik iskolakonglomerátumot már erőteljesebben kezdték átszervezni, gyakorlatilag két tagiskolát szándékoztak teljesen összeolvasztani. Ez iskolán belül már lényegesen könnyebb feladat, mert a tagiskolák időközben valamelyest összecsiszolódtak már, s érdekérvényesítő erejük is gyengébb, a város számára pedig kényelmes a megoldás, mert az átszervezés fő felelőse már nem az önkormányzat, hanem az igazgató. Sok jel mutat arra, hogy – talán kevésbé tudatosan – Majkhoz hasonló forgatókönyv zajlik Újvárosban is.

Bár az intézmény-összevonás finomabb megoldás, mint egy-egy iskola megszüntetése, mégsem feltétlenül ezt preferálják az érintett szereplők. Iparvárosban egy önkormányzati kezdeményezés kapcsán az iskolaigazgatók inkább a megszüntetést javasolták, mondván, hogy nem lehet egybegyűrni különböző karakterű iskolákat.

A szervezeti változások további okaként gyakran felmerül – bár nem bizonyítható –, hogy ezek révén igyekszik megszabadulni az önkormányzat vagy a polgármester a számára politikai vagy személyes okból nem kívánatos iskolaigazgatótól: a szervezeti változások ugyanis új vezetői pályázatok kiírását indokolhatják.

Az önkormányzatok részben szakmai, részben gazdasági, részben politikai megfontolások alapján döntenek egy-egy konkrét iskola megszüntetéséről. Az érvek gyakran keresztezik egymást, így a konkrét megoldások nagyon sokfélék lehetnek. Egyik város az egyik, a másik a másik szempontot helyezi előtérbe.

Szakmai jellegű érvként a tanulók elhelyezésének igénye fogalmazódik meg leginkább, ami belvárosi iskolák megszüntetését indokolná, viszont ezek általában a jobb színvonalú, vagy legalábbis jobb társadalmi háttérű tanulókkal rendelkező intézmények. Ez utóbbi miatt a jó érdekérvényesítő lehetőséggel rendelkező szülők ellenállására lehet számítani, s könnyen válik a tervezett intézkedés politikai üggyé.

A pénzügyi megfontolások részben a kisiskolák megszüntetését helyezik előtérbe. Ezek inkább a külső városrészekben találhatók. Ha a városrész lakosai – mint például az egykor önálló községekben – erős lakóhelyi identitástudattal rendelkeznek, akkor könnyen településpolitikai kérdéssé válik az iskolabezárás. Ha az érintett tanulók jelentős részben hátrányos helyzetűek, akkor más iskolába történő befogadásuk lehet a gond.

A megszüntetendő iskola kiválasztásának egyik nagyon fontos szempontja, hogy mit lehet kezdeni az iskola épületével. Ha az ingatlan jól értékesíthető, akkor nagy a csábítás a megszüntetésére.

Jól dönteni nem lehet: a lakosság a jó belvárosi iskola megszüntetésekor a jó iskola szétveréséről, ingatlaneladás esetén a település vagyonának feléléséről, esetleg korrupcióról beszél, külvárosi iskolánál pedig arról, hogy az enyészeté lesz az épület.

Mivel az összevonások gazdasági hozadéka nem teljesen világos, nem teljesen meggyőzőek a mellette szóló érvek, pénzügyi oldalról is okkal feltételezhető, hogy a gazdasági hasznót az önkormányzatok a későbbi megszüntetéstől várják, nem magától az összevonástól. Egy iskola megszüntetése, s ingatlanának azonnali eladása már minden bizonnyal meghaladja a lakosság politikai tűrőképességét, két részletben viszont kevésbé látható az összefüggés. Ezt egyelőre csak hipotetikusán fogalmazzuk meg, mert az események utólagos felgöngyölítése nem teszi lehetővé a korábbi szándékok feltárását, de a kutatás folytatása esetén – most már jelen időben követve az eseményeket – feltárható lesz az ilyesfajta önkormányzati szándék.

Bár sok esetben tapasztaltuk, hogy az átszervezés csak első lépcsője valaminek, s az igazi gazdasági haszon inkább csak a későbbi iskola-megszüntetésnél várható, mégis ürügyet szolgáltat néhány pedagógus munkaviszonyának megszüntetésére. Kerülendő a komolyabb konfliktusokat, többnyire nyugdíjasok elküldése történik, s ha esetleg mást is elküldenek, akkor is igyekeznek munkát biztosítani számukra valamilyen önkormányzati intézménynél. Ez utóbbi megoldás lokálpolitikai okai érthetőek, nem világos ugyanakkor, hogy miként illeszkedik a takarékosági törekvésekhez, s így még kevésbé látható az átszervezések gazdasági hozadéka.

Az iskolák összevonása akkor lehet a legsikeresebb, ha – legalábbis az első lépésben – a tagiskolák működési feltételein a lehető legkevesebbet változtatnak, s nemcsak tantestületüket hagyják – amennyire csak lehet – érintetlenül, hanem pedagógiai programjuk is a régi marad. Ez egyben a legfontosabb biztosítéka annak, hogy társadalmi háttérüket megőrizték, s habár a beiskolázási körzetek az összevont iskolákon belül légiesülnek, a lakóhelyi szegregáció mellett ezek a programok a biztosítékai az iskolai szegregáció fennmaradásának. A szegregációs jelenségek még akár fel is erősödhetnek azzal, hogy a rossz társadalmi összetételű városrészekben élő ambiciózusabb szülők az összevonást követően minden korlát nélkül vihetik gyermekeiket a távolabbi, jobb iskolákba.

Teljes, tanulócsoporthoz szintű integrációt egyik felkeresett településen sem vállalt fel az önkormányzati vezetés, jelezve ezzel, hogy az ilyen hazai megoldások csak szörványosak. Iskolai szintű integrációról is csak egy településen beszélhetünk: ott jártunkkor Majkon tervezték (majd a későbbiek során megvalósították) két iskola integrálását, ennek lett ilyen következménye. Kétvár hasonló próbálkozása kudarcba fulladt.

Az integráció kérdésében az önkormányzatoknak nem csak azért kell óvatosan politizálniuk, mert a szülők vagy a pedagógusok ellenállására számíthatnak, hanem azért is, mert számukra nem tetsző döntés esetén a szülők alternatív iskolákat, elsősorban egyházi iskolákat választhatnak. Az egyházi iskolák elit jellegűvé válása természetesen ezek beiskolázási gyakorlatán is múlik, de semmiképp nem várható, hogy a tanulás tekintetében motiválatlan családok kerüljenek be ezekbe nagyobb számban.

A kistélepülési iskolák összevonásával szemben a városi iskolákban fokozatosan a korábbiánál racionálisabb alapokra helyezik a pedagógusok foglalkoztatását. Kisebb részben a kisebb távolságok, sokkal inkább a közös fenntartó elvárása teszi ezt lehetővé. Igaz ugyan, hogy a csak kismértékű tanári elbocsátás korlátozza ezt, s az is igaz, hogy az iskolavezetők nem kedvelik az utazó tanárok alkalmazását, a tantestülethez kötődésük hiánya miatt, de ezen a téren minden városban elindult valami. Az érintett tanárok tudomásul veszik ezt a helyzetet, mert ezzel megmenekül a munkahelyük, s egy-egy esetben szakos óráik aránya is nőhet.

Az önkormányzatok kezdeményezése ellenére, az iskolák igyekeznek visszaállni az egy tanár – egy iskola helyzetre. Majkon például az átszervezést követően elindult ugyan egy áttanítási folyamat, azonban néhány év után teljesen visszaszorult. Az érvek részben szakmaiak (az átjáró tanár keveset van az

iskolában, ezért nem ismeri annyira a tanulókat), részben pedig a tanításon kívüli munkában való részvételre vonatkoznak (leadják az órákat, majd rohannak tovább, ezért semmilyen egyéb munkában nem vesznek részt). Ezek az érvek minden bizonnyal a valóságot tükrözik, de feledtetik azt, hogy felkészültebb intézményvezetés segíthetne e problémák megoldásán.

MEGSZABADULNI A FELADATTÓL – A KÖZÉPFOKÚ OKTATÁST ÉRINTŐ FOLYAMATOK

A középfokú oktatást a tanulószám-csökkenés kevésbé érintette, mint az alapfokú képzést. A hosszabb, érettségit adó képzések választása, a szakiskolai és a szakközépiskolai képzés meghosszabbodása, a gimnáziumi képzés bővülése vagy a nyelvi előkészítő évfolyamok tömeges bevezetése legalább részben kompenzálta a középfokra belépő korosztályok létszámának csökkenését. Éppen ezért a középiskolával rendelkező városokban, bár több helyen érzékelhető volt a demográfiai változás, nem ez volt a fő gond, hanem az önkormányzatok pénzügyi nehézségei. A kilencvenes években a városok, különösen a régi iskolavárosok, pénzügyi mozgásterük növelése érdekében még igyekeztek megőrizni középfokú oktatási intézményeiket (Györgyi–Imre, 2000), később azonban mind több mondott le iskolájáról. Ekkor már a pénzügyi mozgáster megőrzése helyett a ráfordítások csökkentése került a középiskolát érintő helyi oktatáspolitikai homlokterébe. A megyei kezelésbe adás helyi elfogadtatását segítette, hogy a középiskolák, főként a kisebb városokban, térségi feladatokat látnak el, sok intézményben a helyi lakosok kisebbségben vannak.

A helyi fenntartású középiskolák aránya a statisztikák szerint országos szinten az ezredfordulót követően visszaszorult: részesedésük a szakközépiskolák esetén 2001 és 2008 között 45%-ról 36%-ra, a gimnáziumokat nézve 49%-ról 34%-ra esett vissza. A tanulólétszámot tekintve a változások hasonló irányúak, de lényegesen mérsékeltebbek. Ez arra utal, hogy az évtized során a még helyi önkormányzati kézben lévő iskolákban – az általános iskolához hasonlóan – jelentős koncentráció ment végbe. A statisztikákban megjelenő folyamatok értelmezését nehezíti, hogy csak a végeredményt látjuk, ez viszont nem egyetlen változó következménye, hanem az összevonások, az intézményátadások, valamint az intézmények megszüntetése és létesítése szövevényes folyamatának eredője. Ha például a megyei fenntartók tömegesen vonják egy szervezeti egységbe az intézményeiket, akkor a megyei fenntartású iskolák részesedése csökken, holott lehet, hogy sok intézmény éppen ekkor került át a városoktól a megyékhez. A feladatellátási helyek vizsgálata megkönnyíti az elemzést, de igazából csak a helyi vizsgálatok alkalmasak leírni a főbb folyamatokat.

Az általunk felkeresett középiskolával rendelkező városokban mind átadás, mind összevonás, mind alapítványi iskolák létrejötte előfordult az utóbbi évtizedben. Egyik sem tekinthető tömegesnek, de az igen, hogy a középfokú oktatás szintjén is volt mozgás. Az évtized második felében a térségi integrált szakképző központok elterjedése jelentett új szintet a képzés szerkezetében.

A felkeresett településeken összességében sokkal magasabb a megyei fenntartású intézmények aránya, mint az ország egészében, ami arra utal, hogy – mint arra interjúalanyaink is gyakorta hivatkoztak – a nehéz gazdasági helyzetben lévő települések anyagi helyzete valóban nem teszi lehetővé a középfokú oktatási hálózat finanszírozását, ezért kénytelenek azoktól megválni. A folyamat nem zárult le, a kisebb városok néhány megmaradt intézményének átadása több helyen is felmerült.

Nemcsak a kisvárosi iskolák igyekeztek megszabadulni intézményeiktől, de a megyei jogú városokban is fellelhető ennek nyoma. Kétfáron például a hajdani nagy szakmunkásképző iskola már korábban megyei fenntartásba került, Iparvárosban pedig egy alapítványnak adtak át egy szakközépiskolát.

A középiskolák megye részére történő átadása a városok számára nem jelentett kockázatot. Az oktatás mindenhol fennmaradt, s az iskolák profilja is legfeljebb kismértékben változott. Az érdemi profiltisztítást akadályozza, hogy a megyei önkormányzatok egy-egy térségben csak az iskolák egy részét üzemeltetik, a városi önkormányzatok pedig nem feltétlenül hajlandók a megyével megegyezést keresni.

Újváros esetében felmerült ennek lehetősége a szomszédos kisváros helyi fenntartású középiskolájával, de az utóbbi nem tartotta magát a megállapodáshoz, így az elképzelés meghiúsult. Többen éppen ezért a TISZK-ek megalkulásától várnak érdemi változást ezen a területen.

Iskolák összevonására a középfokú képzésben is sor kerül. Mind a helyi, mind a megyei fenntartók éltek ezzel a lehetőséggel, bár nem túlságosan gyakran. Az iskolák eltérő szakmai profilja egyelőre gátja ennek a megoldásnak, s a korábbiak alapján feltételezhetően az is, hogy az általános iskolákkal ellentétben ezen a szinten nem reális cél egy-egy iskola teljes megszüntetése, így egy ilyen közbenső lépés sem indokolt.

Az összevonások ritkán érintik a szakmai tevékenységet, már csak azért is, mert nem ritkán nemcsak különböző képzési programot kínáló középfokú iskolákat vonnak össze, hanem a középiskolákhoz egészen más profilú intézményeket (általános iskolát, kollégiumot,

művészeti iskolát) csatolnak. Ezeknél, de akár eltérő szakterületen működő szakképző iskolák összevonása esetén is, a szakmai tevékenységben nem nagyon képzelhető el az együttműködés, mert települési szinten a profiltisztítás már korábban megtörtént. Sokkal inkább az üzemeltetési költségek csökkenthetők, vagy legalábbis ezt várják ezektől az intézkedésektől a fenntartók. A megyei irányítású középiskolák összevonása esetén az egyszerűbb irányítási struktúrára való törekvés is szerepet játszhatott az intézkedésekben.

Egy településen találkoztunk az összevonás egy ritka változatával: egy középiskolát általános iskolákkal vontak össze. Amellett, hogy pénzügyi megtakarítást várt a fenntartó ettől az intézkedéstől, a létszámproblémákkal küzdő középiskola számára a tanulói utánpótlás szempontjából sem volt közömbös: a szervezeten belül könnyebb az átlépés egyik szintről a másikra, ami minden bizonnyal sokak számára vonzó, így a középiskolának megszűnhetnek a létszámgondjai.

Sajátos problémát vet fel egy-egy iskola alapítványi kézbe adása. Egy alapítványi iskola az önkormányzatnál érzékenyebb a tanulószáma, mindent el is követ a diákok benntartására, emiatt az önkormányzati intézmények vezetői – okkal vagy ok nélkül – megvádolhatják azzal, hogy enged a szakmai követelményekből. Ez a feszültség elsősorban akkor éleződik ki, amikor a demográfiai helyzet miatt már az önkormányzati iskoláknak is minden tanulóra szükségük lenne. Egyetlen városban találkoztunk ezzel a problémával, így nem tudjuk, mennyire általánosítható.

ÖSSZEGZÉS

Az országos oktatáspolitikát közvetítő pénzügyi ösztönzők hatására az országos oktatáspolitikai a hosszú bizonytalanság után az alapfokú képzésben 2007 után letette voksát a nagyobb iskolák kialakítása mellett. Az intézményeket ezt megelőzően is érintő mozgások ennek hatására felgyorsultak. Időnként koncepciózusan, többnyire megfontoltan, s néha kapkodva keresték a fenntartó önkormányzatok annak a lehetőségét, hogy megfeleljenek a jogszabályi elvárásoknak, s egyben a lehető legnagyobb normatívabevételhez jussanak.

Az igazán nagy szervezeti változások elsősorban a városokban figyelhetők meg. Ezekben sok esetben már eleve nagy – legalábbis a községekéhez képest nagynak tekinthető – intézményeket vontak össze. Bár az összevonások sok tekintetben formálisak voltak itt is, de mindenképpen magukban hordozzák az érdemi együttműködés csíráját. Hogy ez kialakul-e, vagy az iskolák a szervezeten belül megtartják-e autonómiájukat, esetleg – mint arra korábban utaltunk – az összevonás valójában egy-egy iskola megszüntetésének első

lépcsője, az ma még nem látszik egyértelműen. Az összevonások gazdasági haszna kérdéses, s nem világos, hogy mi az ára ennek. Szakmai intézkedések mindenesetre alig társulnak az összevonásokhoz, ami egyértelműen arra utal, hogy ezek háttérbe szorultak az intézkedéseknél. Fel nem merül, hogy az oktatás színvonalában meglévő különbségeket csökkentésük, elvértve fordul elő, hogy az oktatási infrastruktúra egyes elemeit közösen használják, az pedig már végképp nem, hogy a tanulói szegregációt csökkentésük. Ez utóbbit ugyan lehet elvi alapon ellenezni, de ezzel sem találkoztunk. Sokkal inkább az a képlet rajzolódik ki, hogy az összevonások során egyfajta hallgatólagos alku köttetik meg: mi (az önkormányzat) összevonnunk intézményeket, de amit csak lehet változatlanul hagyunk, ti (tanárok, szülők) pedig nem tiltakoztok. S lehet ugyan, hogy pár év múlva megszüntetjük az iskolákat, de ezt most még nem mondjuk ki. (Nem is mondhatjuk, hiszen akkor megpróbáljátok megakadályozni.)

A városi megoldásokban keverednek a racionális és az irracionális elemek. Racionális a pénzügyi előnyökre való törekvés, a demográfiai hullámvölgyre való reagálás, a hosszabb távú törekvések megalapozása, irracionális viszont a szakmai koncepció nélküli szervezetek (időnként: megszervezetek) létrehozása.

A községekben (a legkisebb városokban) még erről sem beszélhetünk. Itt a túlélés törvénye uralkodik: akárhogyan szövetkezve, akármilyen megoldással, de éljük túl az előttünk álló időszakot, s tartjuk meg településünkön az oktatást. Az együttműködés legyen csak formális, hiszen „te is tudod, én is tudom”, hogy miről szól. Semmiképpen nem az együttműködésről.

A helyi oktatáspolitikai rugója kis településeken talán még inkább a pénz. Kétségkívül, fontos eleme ez az oktatásnak, kell is vele foglalkozni, szükség is van takarékoskodásra. A községek „oktatáspolitikáját” azonban túlzottan is a pénz kötötte le, s ennek is szinte egyetlen részeleme: a mind magasabb állami normatíva megszerzése. Az oktatási kormányzat együttműködésre igyekezett rávenni a fenntartókat, az iskolákat, ez az együttműködés azonban községi szinten – néhány kivételtől eltekintve – szinte egyáltalán nem működik.

Nagyon komoly gondnak látjuk, hogy a helyi, kistérségi oktatástervezés nem igazán releváns. Az elvárások nagyok, de a helyi irányítók egyrészt nem igazán látják a tervezés fontosságát, másrészt bizonytalan, folytonosan változó közegben nem lehet megalapozott tervek készíteni, harmadrészt a tervekben nem lehet mindent nyíltan leírni, mert hiányzik az elvszerű oktatáspolitikai lehetősége. Egyrészt sok minden a háttérben dől el, másrészt az oktatáspolitikai és a településpolitikai túlzottan összekapcsolódik, így az előbbi kudarca erősen kihat a településen belüli pártküzdelmekre (kisebb települések esetén pártok helyett a személyekhez köthető küzdelmekre).

Hogy ez így alakult ki, abban szerepet játszanak az évtizedekkel korábbi események, az iskola hagyományos szimbolikus szerepének maradványai, s hozzájárulnak a jelen kor sajátosságai is: az országos oktatásirányítás bizonytalanságai, a finanszírozási rendszer gyakori változásai, következtelenségei, életidegensége, diktatórikus jellege, az önkormányzatok pénztelensége, s emiatti kiszolgáltatottságuk az országos oktatásfinanszírozásnak, valamint az, hogy nincsenek olyan (elfogadható szervezeti, együttműködési) minták, amelyek alapján pénzügyileg racionális és szakmailag hiteles oktatást működtethetnének. Az ezekből fakadó feszültségek önmagukban is megnehezítik az oktatási rendszer működését, csökkenő tanulószám mellett pedig különösen, mert hiába lehet kiszámolni jó pontossággal a tanulók számát, ha nem lehet erre reális helyi oktatáspolitikát felépíteni.

Helyi oktatáspolitikai van ugyan, nagyon változatos is, nagyon aktív is, de megalapozottnak – főként a kistélepeleéseken – semmiképp nem mondható. Sarkítva úgy fogalmazhatunk, hogy a fenntartók érdemi döntések sorát hozzák, de – saját szemszögükből – a rossz és a kevésbé rossz megoldások közül választhatnak, ugyanakkor sem az olcsóbb, sem a szakmailag színvonalasabb oktatás nem sejjik fel döntéseik nyomán. Másképpen fogalmazva: a fontos helyi döntések egy-egy település oktatását hosszabb távon befolyásolhatják, az oktatási rendszer egészét azonban aligha.

A kistélepeleések esetén is találkoztunk pozitív példákkal. Lehet kialakítani települeések között érdemi együttműködést, s a kistérség is komoly szerepet tölthet be az oktatásban. Egy-egy minta kiragadása, s elterjesztésére való törekvés azonban biztos, hogy nem fogja megoldani általánosan az oktatási rendszer fenntartása kapcsán felmerülő kérdéseket, mert az alapvető települési érdekek ugyan nagyon hasonlóak, de a konkrét helyzetek: az iskolák mérete, az oktatás színvonala, a tanulók háttere, a potenciális együttműködő partnerek szándékai, a szomszédos települeések iskoláinak helyzete – hogy csak néhányat soroljunk fel – nagyon változatosak. Az elmúlt évtized kistélepeleéseket érintő oktatáspolitikájának az volt az egyik nagy hibája, hogy ezt a sokszínűséget nem igazán vette figyelembe, mechanikusan egy adott irányba igyekezett terelni az intézményeket. Ezért lettek a nagy városi iskolák még nagyobbak, a kis falusi iskolák pedig szintén nagyobbak, de együttműködés hiányában továbbra is kisiskolaként kell megküzdenniük az oktatással.

A kistélepeleések tekintetében komoly előrelépést egyetlen területen látunk: az évtizedekre visszavezethető települeésközi feszültségek sok tekintetben oldódtak. A szomszédos községek képesek egymással összefogni egy közös cél érdekében. Kár, hogy ez a közös cél jelenleg az országos oktatáspolitikai törekvéseknek való formális megfelelésben merül ki.

E tanulmány írásakor új intézményfenntartási rendszer körvonalazódik. Nem tudjuk, milyen lesz. Kétség kívül a korábbi – az e tanulmányban érintett – rendszer problémáira igyekszik választ adni. Az iskoláknak, akár maradnak önkormányzati kézben, akár – kötelezően vagy fakultatív jelleggel – átkerülnek az államhoz, továbbra is fontos szerepet fognak tulajdonítani a kistélepülések. Ezt figyelembe nem venni – komolyabb konfliktus veszélye nélkül – nem lehet, mint ahogy azt sem, hogy az iskolahálózat térbeni felépítése nagyon változatos, s ehhez kell igazodni mindenféle új rendszernek. Figyelembe kell venni azt is, hogy bár a jogszabályi és a pénzügyi környezet stabilizálható ugyan, de a tanulók számának csökkenése miatt statikus rendszer aligha építhető ki a jövőben sem.

IRODALOM

- Fehérvári Anikó* (2010): Normatív finanszírozás az oktatásban 2000-2009 között. Kézirat. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.
- Györgyi Zoltán – Imre Anna* (1999): Iskolatársulások. Oktatáskutató Intézet. Educatio füzetek. Kutatás közben 222.
- Györgyi Zoltán – Imre Anna* (2000): Az alap és középfok közötti átmenet. Oktatáskutató Intézet, 2000. Educatio füzetek. Kutatás közben 228.
- Híves Tamás* (2010): Intézmények, fenntartók, települések közoktatási statisztikák alapján. Kézirat. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.
- Imre Anna* (2004): A kistépülési iskolák szerepe a települések népességmegtartó erejében. Országos Közoktatási Intézet.
- Imre Anna* (2010): Demográfiai folyamatokkal összefüggő jogszabályi változások 2000-2009. Kézirat. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 2010.
- Szabó Ákos* (2010): „Ebbe a szép iskolába miért nem járhat az én gyerekem?” – Kéthalom és térsége.

AZ ESETTANULMÁNYOKRÓL

Esettanulmányaink az eredetiek rövidített változatai. Igyekeztünk ezeket a szerzőkkel közösen úgy megszerkeszteni, hogy kirajzolódjanak az egyes térségek, települések sajátosságai. Elsősorban az általános iskolai oktatásra koncentráltunk, mert úgy tapasztaltuk, hogy ezen a szinten a legaktívabb a helyi oktatáspolitikai, legalábbis azokban a térségekben, amelyeket felkerestünk. Szinte teljesen kihagytuk az óvodákra vonatkozó információkat, s csak néhány esetben szerepeltettük a középfokú képzést érintő oktatáspolitikát. Ez utóbbiak bemutatása csak lehetőségeinket meghaladva lett volna hitelesen megoldható, mert az események iránítása gyakorta túlnyúlik a vizsgált területi egységen.

Első négy tanulmányunkban elsősorban a kistérségekre, a kistérségek településeinek oktatási kapcsolataira, ezek változásaira koncentráltunk, a három utolsó tanulmányban pedig a városi oktatáspolitikai tapasztalatokat foglaljuk össze.

A tanulmányok szerkezete – bár törekedtünk erre – nem teljesen egységes felépítésű. Ennek oka részben a helyi sajátosságokban keresendő, részben pedig az eltérő szerkezetű és mélységű információk nem tették lehetővé, hogy szigorúan tartsák a szerzők az eredetileg elgondolt struktúrát. Azt gondoljuk, hogy ez ebben az esetben nem hátrány, mert így jobban kirajzolódnak a vizsgált terek legfontosabb, legtanulságosabb eseményei, ezek összefüggései.

Az esettanulmányok szerzőik megállapításait, meglátásait tükrözik, a szerkesztő ezekbe csak a legszükségesebb mértékben – s kizárólag a szerzőkkel egyeztetve – avatkozott be. Ennek megfelelően a szerzők és a szerkesztő értelmezései egy-egy esetben nem esnek teljes mértékben egybe. Ezek az eltérések többnyire olyan kérdésekben fordulnak elő, amelyekben az oktatási szakemberek között is vita van, így az eltérő álláspontoknak itt is helye lehet. Mindez az esettanulmányok alapvető mondanivalóját nem érinti.

(a szerkesztő)

BOCSI VERONIKA

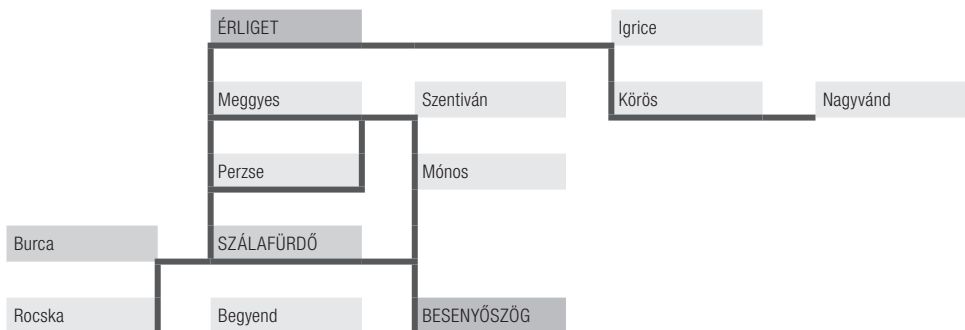
„NEM AZZAL A PECSÉTTTEL PECSÉTELÜNK”

ÉRLIGET TÉRSÉGE

Az Érligeti kistérséget 2002 óta 13 település alkotja, köztük van három város: Érliget, Besenyőszög, és Szálafürdő, valamint az Érligetről ekkor önállóvá vált település, Meggyes. A kistérség az Alföldön található, megyéjének egyfajta belső periferiája, s egyike az ország leghátrányosabb helyzetű kistérségeinek. Gazdasági szerkezetében az agrárjelleg dominál, bár nagyobb vállalkozás egy-két kivételtől eltekintve ezen a területen sem működik. A két nagyobb városban a rendszerváltás előtti ipari üzemek megszűntek, s ugyanerre a sorsra jutottak a termelőszövetkezetek is. Ez a folyamat nem csupán a munkahelyek megszűnését eredményezte, de megnehezítette a szakképzés helyzetét is, amely addig erősen támaszkodott ezekre az ipari üzemekre. Nagyobb beruházásokra azóta nem volt példa a kistérségben – ennek okát legtöbbször a települések infrastrukturális helyzetében látják. Próbálkozások vannak, de ezek többnyire bizonytalan lábakon álló vállalkozások. Mindez azt is eredményezi, hogy a térség városai nem képesek komolyabb vonzerőt kifejteni a kisebb településekre. A munkanélküliség ennek megfelelően messze meghaladja az országos átlagot (2007-ben 17,8%). Különösen kedvezőtlen a helyzet a jelentős részben cigányok lakta Burcán.

Érliget lakossága kb. 11 000 fő, Besenyőszögre mintegy nyolcezer, Szálafürdőn pedig kb. 4300 ember él. A kistérség tipikus alföldi településszerkezettel rendelkezik, vagyis a kistérség települései viszonylag nagyok, lakosságuk két kivételtől eltekintve mindenhol meghaladja az ezer főt. A lélekszám jelenleg mind a kistérségben, mind pedig a megyében csökkenő tendenciát mutat, a csökkenés mértéke meghaladja az országos átlagot. A csökkenés és az elöregedés leginkább a gyermekvállalási és halálozási mutatók alakulásával magyarázható, de az elvándorlás hatása is jelentős. A folyamat nem új, fél évszázada megfigyelhető. A falvakban előbb jelentkezett, mint Érligeten, ahol a fejlettebb ipar, és az ezzel járó foglalkoztatottsági mutatók még hosszabb ideig lehetővé tették a lakosság megtartását. A rendszervál-

*Az Érligeti Kistérség települései**

* A településeket az esettanulmányban használt nevükön tüntettük fel.

tás után azonban a város lélekszáma is csökkenni kezdett. Jelenleg egyetlen településnek, Burcának nő a lélekszáma, itt a legmagasabb a cigány lakosság aránya. A cigányság aránya egyébként a kistérség egészét tekintve is meghaladja az országos átlagot.

Az elvándorlás főleg a fiatalabb korosztályt érinti, akik közül a diploma vagy a szakmunkás-bizonyítvány megszerzését követően csak azok térnek haza, akik máshol nem találják meg számításukat. Ők itt is a munkanélküliek számát gyarapítják, s nem nagyon tudnak beilleszkedni a helyi kisközösségekbe. Nagyvánd községben pl. a Budapestről visszaköltözött családok esetében figyelhetők meg beilleszkedési nehézségek, mind a cigány, mind pedig a nem cigány lakosság körében. A belső vándorlás a kistérségben a falvakból a városok irányába nem tekinthető tömeges jelenségnek, mint mondják, nincs miért beköltözni a városokba. Érdekes azonban, hogy gyakran a legperiférikusabb helyzetű települések rendelkeznek relatíve nagyobb megtartó erővel, mert a jobb közlekedéssel rendelkező települések lakosai könnyebben vállalnak munkát a térségen kívül, s egy idő után a munkahelyük közelébe költöznek. A belső vándorlás másik jellemző típusa főleg a cigány lakosságot érinti, akik a kisebb falvak között mozognak, a mozgás azonban nem köthető sem az oktatási hálózathoz, sem pedig a munkaerőpiachoz. Sokszor csak ideiglenes jellegű, pár hónapig tart, az oktatással foglalkozó szakembereket azonban komoly feladat elé állítja.

A kistérség központja vasúton és főúton egyaránt megközelíthető, de mind az autópálya, mind a fontos vasútvonalak elkerülik a térséget, így mind Budapest, mind a régió nagyvárosa csak átszállással érhető el. Az utolsó években a szárnyvonalak bezárása a települések megközelíthetőségét tovább rontotta. Az alsóbbrendű utak állapota sok esetben kirívóan rossz.

A kistérség hivatalos központja Érliget, ugyanakkor nem egyetlen centruma a térségnek. Besenyőszög korábban szintén járási székhely volt, jelenleg pedig mikrotérségi központként működik (a mikrotérséget Rocska és Begyend egészíti ki). A két város közötti súrlódások, kisebb konfliktusok az interjúalanyok elmondása szerint többé-kevésbé rendszeresek. A harmadik város, Szálafürdő sem lélekszámában, sem gazdasági potenciáljában nem tudja megközelíteni a kistérség központját, jelenlegi helyzete a turizmus révén azonban kedvezőbbnek mondható.

A települések közötti kapcsolatok komoly történelmi múltra tekintenek vissza, mert a jelenlegi határok jelentős részben az 1983-ban megszüntetett járás határához igazodnak. Ugyanakkor a rendszerváltás előtt mesterségesen kialakított tanácsi körzetekre a kistelepülések rossz szájjal emlékeznek vissza. A közigazgatás átalakulásával e kényszerkapcsolatok felbomlottak, sőt Érliget egyik településrésze is az önállóság mellett döntött. Jelenleg körjegyzőségek egyáltalán nem működnek, más területeken azonban (egészségügy, hulladékgazdálkodás, óvodai nevelés stb.) a kistérségi társulások komoly szerepet töltenek be. Ennek okait egyrészt a különböző szakterületek országos irányításának elvárásaiban, másrészt a támogatási-pályázati feltételekben látják a megkérdoztetek, ugyanakkor hasznukat és hosszabb távú életképességüket többen is megkérdőjelezik.

A KISTÉRSÉG OKTATÁSI HÁLÓZATA

Az oktatási hálózat a rendszerváltás előtt az önálló intézmények alkalmankénti együttműködésére épült, de a tanácsi rendszert leképezve itt is találhattunk összevont iskolákat. Akkor a gyermeklétszám csökkenése még nem volt tapasztalható, vagy nem volt olyan mértékű, mint a kilencvenes években, ezért az egyes iskolák hosszabb távra tudtak berendezkedni. Az iskolák közötti kapcsolatok inkább szakmai jellegűek voltak.

A rendszerváltás nemcsak az önkormányzatok, hanem az iskolák életében is az önállóságot hozta magával. Nagyvánd iskolája például a rendszerváltás előtt Érliget egyik iskolájával összevonva működött, majd önálló intézmény lett, jelenleg az érligeti iskolaközpont tagintézménye. A kilencvenes évek végén, valamint 2000 után drasztikus változások történtek.

A jelenlegi iskolai intézménystruktúra két középponttal alakult ki: Érligethez hét település került, míg Besenyőszöghöz a begyendi és a rocskai tagintézmények tartoznak. Az előbbi esetben a közös mamutintézmény fenntartója Érliget önkormányzata, az utóbbi esetben pedig a három település intézményfenntartó társulást működtet. Az összevonás mindkét város két-két, korábban önálló általános iskoláját érintette, s Érligeten a szervezet része lett

a helyi önkormányzati fenntartású, gimnáziumi és szakközépiskolai programokat is indító középiskola. Az oktatási társulásokból kimaradt Szálafürdő és Burca. Az előbbi nagysága okán megtehetette, hogy önálló iskolát tart fenn, az utóbbi település pedig az egyetlen, ahol nem csökken a tanulók száma. Iskolák megszüntetésére csak a kistérség központjában volt példa, így jelenleg minden településen van általános iskolai oktatás, két település (Perzse és Nagyvánd) kivételével, nyolc évfolyammal. A palettán új színként jelentek meg a református intézmények Besenyőszögön és Érligeten. Ezek megszületése számos konfliktust vont maga után, s az iskolarendszerbe való integrálódásuk pedig az elkészített interjúk tanulságai alapján még nem teljes mértékben történt meg.

A demográfiai helyzet megváltozásának hatásaival a térség intézményei és önkormányzatai a kilencvenes évek második felében szembesültek. Ekkor csökkent nagyon komoly mértékben a beiskolázható gyermekek száma, és az egyes évfolyamok a korábbiak töredék-létszámaival működtek, s a mélypontról azóta is alig van elmozdulás. A demográfiai és a gazdasági okok eredményeképpen az ezredforduló tájékán iskola-összevonások kezdődtek, amelyek teljesen új helyzetet teremtettek a közoktatás struktúrájában. Ennek következtében alakult ki a jelenlegi struktúra, s ennek nyomán szűnt meg a felső tagozatos oktatás is két faluban. Azóta a két település felső tagozatosai a kistérségi központ iskoláiba járnak át. Mindez együtt járt egyfajta spontán tanulói mobilitással is, amely maga után vonta az osztálylétszámok alsó határának eléréseért folytatott küzdelmet, e küzdelemben egyfajta marketingeszközöket is bevetve.

„Tavalyelőtt például készítettünk egy kisebb prospektust, amivel megkerestük a szomszéd kis falvak települését is, ahol láttuk, hogy 80 fős az iskola..., várható volt, hogy ilyen gazdasági szinten nem fog működni, nem fogják fenntartani. Onnan is tudtunk szerezni gyereket. Bejárnak a gyerekek a környező helyekről. Néha még egy-két gyerek is sokat jelent. Gyakorlatilag abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ... [Nagyvándon] már abszolút nincsen általános iskolának felső tagozata, ... [Körösön] már csak egy-két osztály van felsőben. Már későn léptünk, még korábban kellett volna lépni, de ezt még akkor nem láttam én sem. ... Meg kellett volna gátolni, hogy az ... [Körösi] iskolából, ha már mindenáron útnak indulnak, valamilyen úton-módon erre, mifelénk jöjjenek a gyerekek.”

(tagiskola-vezető, Nagyvánd)

Az általános iskolák diákjainak összetétele, valamint az iskolarendszerben történő változások hatására megnőtt azon szülők aránya, akik gyermekeiket valamely távolabbi intézménybe íratják be. Sok esetben figyelhető ez meg azokon a helyeken, ahol a cigány gyermekek ará-

nya kiugró értékeket mutat. Ugyanakkor arra is található példa, hogy az iskolai tanulást a társadalmi mobilitás eszközének tekintő cigány család hordja át a gyermekét a szomszédos település jobbnak vélt iskolájába. Ezek az ingázási vonalak idővel tényleges elvándorlássá alakulhatnak: a csekély mértékű kistérségen belüli mobilitás egyik fő csatornáját azok a kisgyermekes családok alkotják, akik esetében vagy a szülő vagy a gyermek (gyakran mind a két generáció) a nagyobb településre ingázik. Ez a tendencia leginkább Érligeten érzékelhető, Besenyőszögön részben a magasabb munkanélküliség, részben pedig a felső tagozatok megmaradása miatt jóval csekélyebb.

A középfokú oktatás a két nagyobb városra, tehát Érligetre és Besenyőszögre koncentrálódik, a gimnáziumi képzések is itt működnek. Érligeten egy helyi önkormányzati fenntartású gimnáziumi és szakközépiskolai profilú intézmény és egy megyei fenntartású szakképző intézmény működik, Besenyőszögön pedig egy mindhárom képzési programot indító megyei fenntartású középiskola. Ezen kívül Körösön az általános iskola mellett szakácsokat képezve szakiskolai képzés is indul. A rendszerváltás után indult be Érliget középiskolájában a nyolc osztályos gimnáziumi képzés, amelynek szülői bázisát a képzettebb, középosztálybeli családok adják, innen a tanulók jelentős része a felsőoktatásba kerül. Érliget szakközépiskolájából az érettségizettek kb. 30-40 százaléka tanul tovább, a többiek a munkaerőpiacra kerülnek ki.

Középiskolai szinten a gazdaság átstrukturálódása jelentősen befolyásolta a szakképzés lehetőségeit és kimenetét – a szakmunkásképzők és a szakközépiskolák a rendszerváltás előtt ugyanis a nagyobb gyárak profiljához igazították a képzéseiket. Ezek megszűnésével új, lehetőleg piacképes szakokat kellett beindítani (pl. informatika, környezetgazdálkodás stb.), a folyamatosan változó munkaerő-piaci és gazdasági körülmények, valamint a kereslet nehezen kiszámítható alakulása azonban megnehezíti az iskolák döntéseit. A két középiskolai központban előfordult az elmúlt években, hogy – az országos helyzethez hasonlóan – az iskolák nem tudták feltölteni az indításhoz szükséges létszámokat. További problémát jelent Besenyőszögön, hogy a középiskola a lányok számára nem képes vonzó perspektívát kínálni az érettségi utáni munkavállaláshoz. A kistérség rossz gazdasági mutatói és a vállalkozások alacsony száma újabb terhet helyez a szakképző intézmények vállára.

„A szakképzésben jelentkeznek a problémák elsősorban, bevezették a tanulói szerződéses rendszert, ami nem minden kistérségben megvalósítható. Ez azt jelenti, hogy az utolsó évfolyamon... a tanulóknak külső munkahelyen kell a gyakorlati képzést teljesíteni. Kevés a gyakorló hely, nem kapok megfelelő normatívát, az állam azt mondja, hogy 13. évfolyamon a normatíva 20 %-át kapom meg a gyakorlati képzésre. Ilyen helyzetben kérjük a vállalkozókat, hogy

te is, meg te is vigyél el egyet. Itt a gyerek helyzete nagyon sérül, mert ha már tízen vannak kinn egy munkáltatónál, akkor nem úgy foglalkoznak velük, mint öt fővel."

(szakközépiskolai igazgató, Érliget)

A középiskolák tanulói bázisa leginkább a kistérségre korlátozódik, bár Érliget esetében átnyúlik a két közeli megye egyes településeire is. A kapcsolat háttere régi keletű: Érliget 1950 előtt az egyik szomszédos megyéhez tartozott.

A továbbtanulás szempontjából kiemelt jelentősége van, hogy ki melyik általános iskolába jár: az összevont iskolák tagintézményeiből érkező diákokat az ugyanabba a szervezetbe tartozó középfokú képzési programok kötelesek felvenni, ez pedig az Érliget vezetésével létrejött egységes iskolai szervezet tagiskoláit segíti. Az utóbbi évek oktatási hálózatának átrendeződése természetesen a beiskolázási körzetek átstrukturálódását is magával vonta.

„A kistérségi iskolák igen kötődnek már a ...[besenyőszögi] iskolájukhoz, tehát van egyfajta centralizálás. Azt is érezzük, hogy ... [Köröstől] az ... [Érligeti] gimnázium kapta meg ezt a centralizált szerepet, onnan egyre kevesebb gyerekek jön majd hozzánk. Az általános iskola szerepe, ahol van, nagyon meghatározó. Valószínű, hogy ugyanazon a településen fog majd továbbtanulni is... a ... [körösi, szentiváni, meggyesi] gyerekek már inkább Érligetre mehetnek biztonsággal, mert ugye ide felvételizniük kell, és ha ott az iskolája, akkor oda automatikusan fel kell, hogy vegye.

(igazgatóhelyettes, Besenyőszög)

A középiskola megválasztását természetesen a szülők és a gyermekek tervei, helyi közösségbe való beágyazottsága, valamint a család anyagi helyzete is befolyásolja, hiszen bizonyos társadalmi rétegek nem vállalják, vagy nem tudják vállalni az ingázást, esetleg egyszerűen nem tekintenek rá reális alternatívaként. Érliget szakképző intézetébe emiatt is sokan jelentkeznek, hiszen sokan nem tudják vállalni a távolabbi tanítást.

AZ OKTATÁS IRÁNYÍTÁSA

Az oktatási intézmények megléte és a helyi pedagógustársadalom jelenléte a települések életében kardinális kérdést jelent: az önkormányzatok és a helyi döntéshozók tisztában vannak azzal a spirális folyamattal, amely a települések végleges leszakadását eredményezheti, s amelynek az egyik leglényegesebb állomása az alapfokú oktatás megszűnése.

„Iskolánk vezetése, és a falu vezetése is pár évvel ezelőtt világosan látta a tendenciát, hogy merre felé halad a dolog, ehhez nem kellett jóstehetségnek lenni, hogy lépni kell. Féltettük az intézményt és a falut is. Ahol megszűnik az általános iskola, még ha csak a felső tagozata is, annak a falunak gyakorlatilag vége.”

(tagintézmény-vezető)

Talán ennek is szerepe van abban, hogy az összevonások után is még minden településen biztosított az alsó tagozat működtetése – a kisebb falvak önkormányzatai ebben a kérdésben igen erőteljesen képviselik érdekeiket.¹ Többen is hangsúlyozták a helyi pedagógusok kiemelkedő szerepét a falvak társadalmában – az értelmiségre ugyanis a néhány száz- vagy ezerfős településeken különös szerep hárul. A jelenlegi helyzet fenntartása azonban komoly kihívást is jelent, mert az osztálylétszámok szinten tartása nem könnyű a tagintézmények esetében. Van példa arra is, hogy egyes tagintézmények a társulásokból való kilépést fontolgatják, vagy hosszú távon számolnak ezzel a lehetőséggel. A központi iskolák ennek a bekövetkezését nem tartják reálisnak. A társulásból való kilépési szándéknak sem csupán az autonómia visszanyerése az egyik fő oka, de ehhez gazdasági érdek is társulhat:

„Arról van szó, hogy minden munkahelyen, ahol 20 embernél több személy foglalkoztatnak, ott 20 emberenként egy olyan csökkent munkaképességű embert kell foglalkoztatni, tehát 5 %-ot, hogy legyen egy ilyen személy 20 ember után. Ha ez nincs meg, akkor dolgozónként 900.000 - Ft-ot kell befizetni az állam kasszájába.... Most a ... [begyendiek] abban gondolkodnak, ha ők kilépnének ebből a társulásból, mivel a dolgozói létszám nem érné el a 20 főt, ezért nem kellene nekik fizetni 15 -20 millió forintot. Megmaradhatna.”

(tagintézmény-vezető)

¹ Az interjúalanyok elmondása alapján egyetlen település jelentett ez alól kivételt, ahol a polgármester kijelentette, hogy tőle vihetik az egész iskolát; – itt a falu vezetője, valamint az intézmény vezetői között komolyabb konfliktus is kialakult.

A kisebb településeken – az interjúkból kirajzolódó kép alapján – nagyobb egyetértés és kevesebb konfliktus előzi meg az oktatáspolitikai döntéseket. Gyakori, hogy a tagintézményvezetők fontos funkciókat töltenek be a helyi önkormányzatokban, ezért is képviselik márkánsan az oktatást érintő érdekeket. Természetesen az összevonások időszakában itt is megfogalmazódtak különböző alternatívák (pl. a gesztorintézmény kiletét illetően), de a legfontosabb kérdés, az iskola megtartása, valamint a gyermekek és a pedagógusok érdekeinek a védelme mégis idővel egységessé teszi/tette az eltérő álláspontokat.

„Annak idején, amikor ezt a döntést meghozta a képviselő testület, akkor abban egyhangú volt a képviselő testület, hogy a falunak az érdekét szem előtt tartva kell lépni. Tagintézménnyé fog válni az iskola. Ebben egység volt. Abban viszont, hogy milyen irányba lépünk, nem volt egységes. Az egyik a ... [Burca] irányába lépés, a másik a ... [Besenyőszögbe] való lépés. ... [Besenyőszöget] jobban támogatták. ... igazából azt is lehet mondani, hogy ott mindenki mondta a saját érveit és nyilvánvaló, hogy ebből adódóan vita alakult ki. Ami a vitát illeti, hát demokratikus úton lezárva szavazott a testület.”

(tagintézmény-vezető)

A városokban az oktatáspolitikai kérdések komolyabb ellentéteket és konfliktusokat indukálnak. A városvezetés párthovatartozásának megváltozása például az aktuális vezető ki-nevezésének lejárt előtti igazgatóválasztást vet fel, ezt pedig könnyen indokolhatóvá teszi az újabb tagintézmények csatlakozása, s az ennek következtében kialakuló új szervezet. Az iskola-összevonások kapcsán többen mögöttes szándékokat, indítékokat neveznek meg, vagy sejtene, a személyes ellentétek pedig akár jövőbeni szerkezeti átalakítások árnyékát is előre vetít(het)ik.

Oktatáspolitikai döntésekben kompetens személyként Érligeten leginkább a polgármestert és a jegyzőt nevezték meg, míg Besenyőszögön ezen a területen jelentős személyi változások történtek, ugyanis a korábbi években pozícióban lévő oktatáspolitikai vezetők már nem dolgoznak a településen. Ráadásul a város anyagi helyzete (vagy az erre való hivatkozás) gyakran felülírja az iskolák érdekeit.

A kialakult intézményszervezet a sajátos politikai, személyi érdekek hatása ellenére és a kisebb érdekellentétektől eltekintve viszonylag jól működő rendszerként jellemezhető, azonban a tagintézmények alárendelt pozíciójának nyomai is felfedezhetők: napi ügyekben gyakorta dönt a központ a saját fenntartói érdekei szerint.

A kistérséget érintő megyei és kistérségi szintű fejlesztési, esélyegyenlőségi tervek megszületését azok az interjúalanyok, akik egyáltalán hallottak ezekről, szabályos meder-

ben folyó, de néha konfliktusokkal is terhelt folyamatnak írták le, míg a tartalmát reálisnak tartották. Ennek egyik oka az lehet, hogy az általunk áttanulmányozott fejlesztési tervek leginkább az összevonás utáni nyugalmi állapotot tükrözik, és egyik fő céljuk a meglévő helyzet megtartása, másik ok pedig, hogy a dokumentumok kevés konkrétumot tartalmaznak. Megírásukkor gyakran külső szakembereket is igénybe vettek, de ez nem minden esetben hozta meg a várt eredményt, mivel a szakértők által javasolt megoldások nem mindig voltak adaptálhatók a helyi viszonyokra, sok esetben a valóságtól elrugaszkodott elképzeléseket foglalmaztak meg.

Az egyes lokális oktatáspolitikai döntések tehát rendkívül összetett érdekviszonyokba, személyi konstellációkba és gazdasági kényszermegoldásokba ágyazódnak. Az optimális megoldás megtalálása igen nehéz feladat, jelen esetben sokszor csupán a legkisebb rossz kiválasztása történik-történhet meg kistelepülési vagy városi szinten. Az oktatási intézmények oldaláról nézve ez a folyamat azonban jóval kedvezőtlenebb képet mutatott: a szülői munkaközösségeket, diákönkormányzatokat stb. meghallgatják ugyan a döntések meghozatalakor, de érdemben beleszólási jogot nem, vagy ritkán kapnak a lényeges döntések meghozatalakor.

AZ OKTATÁSI HÁLÓZAT JELENLEGI SZERKEZETÉNEK KIALAKULÁSA

Az oktatási intézményhálózatot a 2000 utáni évtizedben három fontos hatás érte: egyrészt a már említett összevonások, másrészt egyes intézmények fenntartóváltása, harmadrészt az egyházi iskolák megalakulása.

Az oktatási hálózat drasztikus átalakulása a kistérségben az ezredforduló táján kezdődött, és jórészt demográfiai okokkal volt magyarázható. 1999-ben Érligeten egy általános iskolát egy ugyanabban az épületben működő szakközépiskolával összevontak, majd kimenő rendszerben megszüntettek. A következő változás 2003-ban történt, amikor Besenyőszög mikrotérségének (Rocska, illetve Begyend) alapfokú oktatási intézményeiből hoztak létre társulást, Besenyőszög iskolájának vezetésével. 2006-ban Érliget gimnáziumához mint gesztorintézményhez csatolták hozzá a megmaradt két helyi általános iskolát, s hét más településen működő általános iskolát. Utolsó intézkedésként 2007-ben pedig Besenyőszög középfokú oktatási intézményeinek összevonása történt meg. Az így létrejövő hálózat a kistérséget többé-kevésbé lefedi, csak Szálafürdő és Burca iskolái tartották meg önállóságukat. A társulások kialakításakor ügyeltek arra, hogy intézményeket ne számoljanak fel. Ahol mégis szükségesnek látszott ez, ott is csupán a felső tagozatot vagy annak utolsó két évét szüntették meg, az alsó tagozatot pedig – ha összevont osztályokkal is, mint Igricén – de fenntartották. A megszűnő évfolyamokon tanulók ezt követően Érligetre jártak át. A felső

tagozatok felszámolása csak Érliget mikrotérségére jellemzőek, Besenyőszög térségében az osztályokat még alacsony létszámmal is megtartották. Érligeten a felső tagozatos osztálylétszámok így jelentősen megemelkedtek, ami kihatott az iskolai szintű átlaglétszámokra is, amire a pénzügyi szabályok miatt szüksége volt a városnak, a települések pedig – ha nem is önálló formában –, de megtarthatták iskoláikat. Kiemelésre érdemes a két város eltérő stratégiája: Érligeten a közoktatás különböző szintjeit is összevonták, Besenyőszögön viszont két szervezet jött létre: az egyik az alapfokú intézményeket, a másik pedig a középfokúakat tömöríti.

A változások fő oka az iskolák szerint egyértelműen a gyermeklétszámok csökkenése volt. A kisebb településeken az ezredforduló tájékán már nem tudták azokat az előírt minimum osztálylétszámokat sem elindítani, amelyeket a költségvetési törvény meghatározott. A társulások létrejötte előtt megindultak a puhatolózó tárgyalások és kapcsolatterhesések – az intézmények vezetői önkormányzati vezetőkkel, más iskolák képviselőivel találkoztak, alternatívákat dolgoztak ki. Az alternatívák ugyanakkor nem a társulás elkerülésére irányultak, hanem leginkább annak mikéntjére – a szükségességét ugyanis mindenki felismerte és elfogadta, még ha nem tekintette maradéktalanul jó döntésnek. Rocska esetében például alternatívaként merült fel, hogy Burcához csatlakozzon. Érliget környékén a gesztorintézmény kiléte egyértelmű választásnak tűnt, hiszen a gimnázium „alá” kerültek be az általános iskolák. Komolyabb tiltakozást váltott ki ugyanakkor Érligeten belül az általános iskola beolvasztása a középiskolába, mert ez egyértelműen az iskola – hosszabb távon való – megszüntetését jelentette. A pedagógusok, a szülők és a vezetőség hangot is adtak a véleményüknek, de semmilyen eredményt nem sikerült elérniük. Besenyőszögön a két városi általános iskola összeolvasztása okozott konfliktusokat.

„Voltak sztrájkok, a médiákban lehetett látni... Hát a szülők beültek az önkormányzat folyosójára, transzparenssekkel, hogy mi Dózsások vagyunk, azok is maradunk. Úgy gondolom, hogy őket félretájékoztatták arról, hogy mi várható, hogy mi lesz, úgy gondolom, hogy nem tudták, hogy mit jelent, hogy közös igazgatás lesz majd. El sem tudták képzelni az egészet.”

(tagintézmény-vezető)

A végleges döntések meghozatalában a földrajzi közelség és a települések közötti történelmi együttműködések, a jövőbeni kilátások, a gazdasági megfontolások és a demográfiai helyzet együttesen játszottak szerepet.

„Először a közoktatási törvény leírta ezt a lehetőséget. Aztán a költségvetési törvény pedig tulajdonképpen belehajszolta a kistépüléseket... ha a gazdálkodás során hiány merül föl, akkor visszakaphat állami támogatást, és tulajdon-

képpen ezt a költségvetési törvény úgy szabályozta, hogy abban az esetben, ha nem társul a település, akkor erre nincsen lehetőség. Ez volt a kényszer. Beindult egy olyan folyamat, gondolkodjunk, hogy milyen irányba lépünk. Fölmerült annak a lehetősége, hogy... [Burcához] csatlakozzunk... de gyereket nem akartak tőlünk kapni. Annyi gyerek van, hogy azt sem tudják, hová ültessék őket. Még onnan mihozzánk érkezhetnének gyerekek, de aztán végül is el lett utasítva. Maradtunk ... [Besenyőszögnél]."

(tagintézmény-vezető)

Az összevonások másik okaként a gazdasági szempontokat kell megemlítenünk, amelyeknek egy része az oktatás finanszírozásának változásával pár év alatt eltűnt. Bizonyos pozíciók megszüntetésével ugyanakkor meg lehetett takarítani kisebb-nagyobb összegeket: a tagintézmények vezetői helyettesekkel például nem rendelkeznek, ez azonban az ő adminisztrációs terheiket növeli meg. Az önkormányzatok szakemberei az összevonásoknak leginkább a gazdasági magyarázatait tartották mérvadónak.

Az összevonások okai mögött egyes interjúalanyok személyes okokat is sejtenek – ezek azonban nem pártokhoz kapcsolódnak, csupán az egyes vezetők érdekeihez és kapcsolatrendszerükhöz. Ezek az összefüggések az iskolák akkori és mostani vezetői számára továbbra is rejtettek, csupán pletykák, híresztelések, és saját bevallásuk alapján sem pontosak az elképzeléseik az akkori erőviszonyokról és ellentétekről.

A szerkezeti átalakítás komoly konfliktusokat gerjesztett, amelyeknek fő bázisai a szülői közösségek és a kisebb települések voltak. Ennek magyarázatát többen is abban látták, hogy a társulásokról az érintettek nem kaptak megfelelő mennyiségű és pontosságú információt. Sok esetben azt hitték, hogy rögtön megszűnnek maguk az általános iskolák is. A különböző tanári karok együttműködése szintén gondot okozhatott, hiszen adott esetben tanítók, alsó tagozatos tanárok és középiskolai tanárok is egy közösségbe kerültek.

„Féltünk ettől az összevonástól, magától értetődik. Ezt követően felvetődött a másik testület részéről, hogy legyen két tanári szoba. A réginek és az újnak. Erről szó sem lehetett, csináltunk egy hatalmas tanári szobát, ahol a két testület elfért. Az asszimiláció hihetetlenül gyors volt! A tanárok és a diákok körében egyaránt. A régi pedagógiai program bevált, eszem ágában sem volt újat írni! Az igazgatóhelyettest is az én kollégáim közül tettem a nyakukra, végül is elfogadták egy éven belül. Ha valaki bejön, nem veszi észre, hogy szeptemberben még két egymással farkasszemet néző testület ült szemben egymással."

(igazgató, Érliget)

A konfliktusok feloldásában és/vagy mérséklődésében az is szerepet játszott, hogy a társulások során idővel kialakultak az intézmények közötti szerepek. Különösen akkor, ha a városi, korábban azonos „rangú” általános iskolákat vizsgáljuk meg (pl. melyik intézmény adja az igazgatót, ki viszi a gazdasági ügyeket stb.). A kisebb településeken az általános iskolák megmaradásával csitultak a szülői indulatok, és sokat segített a helyzeten az, hogy a tagintézmények jó kapcsolatot ápolnak a gesztorintézményekkel is.

„...nagyon féltünk az elején ettől a társulástól az esetleges iskolabezárás miatt, de aztán ezek a félelmek nem igazolódtak be. Tehát egyrészt ... [Besenyőszög] városnak a vezetése is úgy van, hogy ez a ... [rocskaiak] általános iskolája, ehhez nem nyúlunk. Nekik is szükséges volt, hogy ezt a lépést megtegyék, hogy bennünket is odategyenek maguk mellé. A ... [besenyőszögi] iskola vezetése is nagyon pozitív ebből a szempontból, nem erőltetnek ránk semmit sem, azt csinálhatjuk, amit eddig is csináltunk. Abból a szempontból jobb, hogy bizonyos dolgokat el tudunk lesni egymástól. Ez bevált. De jobb volna, ha önállóbbak lennénk, de ettől még lehet jó ötleteket egymástól venni.”

(tagintézmény-vezető)

„Ez gyakorlatilag annyi változást jelent az egészben, hogy hetedik félévben hangosan kell figyelmeztetni a kollégákat, hogy nem azzal a pecséttel pecsételünk, hanem másikkal. Minden ugyanaz, semmi nem változik, csak a pecséten nincsen benne... Gyakorlatilag minden ugyanúgy történik, jelenleg is 122 fővel üzemelünk.”

(tagintézmény-vezető)

Az ezredforduló után a kistérségben több fenntartóváltással is találkozhatunk. Ezeknek a váltásoknak szinte kizárólag gazdasági okai voltak – a később az általános iskolával összevont szakközépiskola például így lett megyei fenntartású intézmény 2007-ben. Mindez kihatott a társulásokban való részvételére is, hiszen így nem volt bevonható ezekbe a folyamatokba, és megőrizte önállóságát, így az intézmény igazgatója a fenntartóváltást egyértelműen pozitív fejleményként írja le. A másik ilyen változás 2009-ben szintén Érligeten történt, amikor a város a fenntartásba bevonta a szomszédos települések önkormányzatait is:

„A tavalyi tanévben az ...[érligeti mikrotérség] úgy döntött, hogy átadja a Társulási Tanács fenntartásába az oktatási intézményeket, most per pillanat a Kistérségi Tanács a fenntartója ennek az oktatási intézménynek, de most van éppen folyamatban az, hogy visszakerül ... [Érliget] városához.... Akkor később úgy ítéltük meg, hogy kedvezőbb, hogyha a tanács a fenntartója, most

az derült ki, hogy ez elég komoly, több millió forintos hátrányt jelent Érliget városának, most ezt vissza fogjuk csinálni. Erről folynak itt a szakmai viták, én megmondom őszintén, hogy nem változtatnék rajta, hogyha nekem kellene ebben döntenem...”

(önkormányzati vezető, Érliget)

A szerkezeti változásokról való döntés meghozatala az interjúalanyok egy része szerint inkább a rövid távú előnyök figyelembe vételével történt. Mások a finanszírozás és a törvényi szabályok gyors és koncepciótlan változásaira hívták fel a figyelmet, amely az összevonás után pár évvel már nem biztosította a társulások működtetésével elérhető megtakarításokat sem. Sok esetben még az egy-egy önkormányzat oktatással (is) foglalkozó szakemberei között sincs egyetértés abban, hogy szükséges és helyes döntés volt-e a társulások kialakítása. Az adott demográfiai, gazdasági és finanszírozási keretek között legtöbbször logikus és szükséges lépésnek tartották az összevonásokat, a hosszú távú hatások feltérképezésére azonban kistérségi szinten sem történt kísérlet.

Az egyházi fenntartású általános iskolák megjelenése a kistérségben – az általános iskolák összevonásához hasonlóan – szintén számos konfliktust indukált. Kiemelendő, hogy az alapítás, valamint az azt megelőző, szervezéssel és előkészítéssel töltött évek már egybeesettek az érzékelhető demográfiai hullámvölgygel, tehát egy olyan időszakban valósultak meg, amikor a gyermekszámok csökkenése az oktatási szakembereknek amúgy is komoly gondot okozott. Az új intézmények infrastruktúrája, tanári kara és diáksága körül kialakuló konfliktusok mind a két érintett településen számottevőek voltak – talán ezért is jelentett éveken át húzódó procedúrát mind a két városban a felekezeti oktatás elindítása. Ugyanakkor kiemelendő, hogy a református oktatás komoly történelmi hagyományokkal rendelkezik a térségben: évtizedekkel korábban mindkét városban voltak felekezeti iskolák.

Az infrastruktúra körül fellángoló indulatok Érligeten voltak hevesebbek, mivel Besenyőszögön az oktatás helyszínét egy egyházi épületben alakították ki. Ez utóbbi 2003-tól két éven keresztül egy szomszédos város tagiskolájaként működött, utána vált önállóvá. Érligeten viszont az iskola a hajdani épületét kapta vissza 1997-ben. A pedagógusi kar kialakítása szintén komoly problémákat okozott, mert a többi általános iskola tanárai közül kerültek ki a tanárok, ami felbolygatta azok életét. Kezdetben áttanítások is előfordultak, a későbbi években erre már nem volt szükség.

Ami a tanulókat illeti: voltak olyan szülők, akik a távozó pedagógusokat követve írták gyermekeiket az új intézményekbe, többen azonban a vallásos nevelési környezet miatt választottak iskolát. A gyermekek inkább a városokból, tehát Érligetről és Besenyőszögről

érkeznek, de vannak bejárók is. Több interjúalany is megemlítette, hogy a környéken „elit iskoláknak” tekintik a szülők ezeket az intézményeket – a megkérdezetteknek azonban megszűntek az ezzel kapcsolatos véleményei.

„Hát, tessék nézni, azt mondják, ilyen hírek szoktak elterjedni, hogy ezek az egyházi iskolák elit iskolák. Nem igaz, hogyha megnézzük, hogy a hátrányos, halmozottan hátrányos gyermekek számát, arányát, akkor... ugyanolyan arányszámok vannak az egyházi iskolákban is, mint az önkormányzati iskolákban.”

(önkormányzati vezető, Érliget)

„Ha meg kell mutatni, akkor járnak (cigány tanulók az intézménybe)... nálunk is járnak olyan cigány tanulók teljesen a többi tanulóval egy színvonalon, olyan háttérből, hogy két gyerek, és dolgoznak a szülők. ... Olyan, amikor 10-12 gyerekkel kínlódik a család, olyan nincs.”

(tagintézmény-vezető)

Az egyházi intézmények szerint az oktatás területén megfogható minőségbeli eltérések, valamint a gyermekek motivációjával, szülői háttérrel kapcsolatos differenciák azzal indokolhatók, hogy a felekezeti iskola kiválasztása egyfajta önszelekcióként fogható fel. Tény azonban, hogy a kistelepüléseknek azon gyermekeivel, akiknek a szülői háttérében az oktatás marginális jelenségű, ezek az intézmények ritkábban találkoznak.

Az egyházi intézmények az elmúlt időszakban komoly fejlesztéseket valósítottak meg, s jól szerepeltek a kompetenciaméréseken is. Az új intézmények pár év alatt megtalálták helyüket a térség oktatási hálózatában, stabil tanulói bázisuk van, működésük kiegyensúlyozottnak tekinthető. Ugyanakkor nem igazán integrálódtak a helyi képzési rendszer egészébe, a két szféra intézményei közötti kapcsolat nem túl mély – legalábbis az önkormányzati intézmények vezetői így látják.

A SZERKEZETI VÁLTOZÁSOK HATÁSAI

Az oktatás megváltozott szerkezeti keretei természetesen mind a pedagógusok, mind pedig a gyermekek életét megváltoztatták, de a legtöbb esetben átszabták a gazdasági folyamatokat és a pályázati eljárások mechanizmusát is. Az alsó tagozatba járó diákok életében komoly változást nem jelentett a szerkezeti átalakítás, hiszen az első négy évfolyam tanulói nem kényszerültek ingázásra, igaz, Nagyváradon a tagintézmény az alacsony gyermeklétszámok

miatt már csak összevont osztályokkal képes működni. A felső tagozatos vagy az utolsó két évfolyam végző gyermekek életében sem jelent azonban minden esetben ingázást a tagiskolai lét, de egy részük már ingázni kényszerül. Mindez átszabja a családok napirendjét is, mivel a gyermekeknek utazniuk kell. A kistérségen belül megragadható belső vándorlási irányok, amelyek a környező falvakból Érligetre, és jóval kisebb volumenben, de Besenyőszögre is irányulnak, sokszor összefüggenek a gyermekek utaztatásával, a szülők ugyanis inkább amellett döntenek, hogy az egész család költözik, csak a gyermekeknek ne kelljen az ingázás okozta plusz terheket elviselniük. Az oktatással összefüggő belső vándorlás egyébként már az iskolák összevonása előtt is elkezdődött.

A falusi tagintézmények sok esetben – a földrajzi távolságok miatt – az infrastruktúra közös használatába sem tudnak bekapcsolódni, vagyis a kistéleplések tanulói továbbra sem élvezhetik a magasabb szintű városi szolgáltatásokat.

A kistéleplésekről származó gyermekek a fogadó iskolákban magasabb létszámú (Érligeten 25-30 fős) csoportokba kerülnek, ami a nevelésük-oktatásuk szempontjából azért is lehet érdekes, mivel jóval több közülük a hátrányos helyzetű, halmozottan hátrányos helyzetű vagy speciális nevelési igényű gyermek. Az ő tanításuk szempontjából az anyaiskolák nagyobb osztálylétszámai nem tekinthetők ideálisnak. Mindezt egyes tantárgyak esetében csoportbontásokkal próbálják kompenzálni, de bizonyos oktatási módszerek a nagyobb – és megváltozott motivációjú, összetételű – osztályokban nem mindig használhatók, így a problémás gyermekek „elvesznek” az anyaiskolák nagyobb csoportjaiban.

Sokan hátránként értelmezik, hogy a falvakból több hullámban – részben a negyedik, részben a hatodik osztály után – érkező tanulók miatt nehezebben alakulnak ki stabil osztályközösségek.

A hátrányok mellett azonban előnyök is tapasztalhatók. A szerkezeti átalakítás előtt például a kisebb iskolák nem voltak képesek gyógypedagógiai és a pszichológiai szolgálatot működtetni, most azonban az utazó gyógypedagógusok rendszerével a problémás gyermekek sokkal inkább hozzájuthatnak ezekhez a szakszolgálatokhoz. De ugyanígy előnyös változásnak nevezhetjük, hogy Besenyőszögön a két iskola összevonása után abban az iskolában is bevezették a művészeti oktatást, amelyben korábban nem volt, a tanárok pedig a másik tagiskolából járnak át. Az összevonások a szakos ellátottság ideiglenes megoldásában is segíthetnek – az interjúalanyok említést tettek például az egyes intézmények között utazó tanárokról.

Természetesen a megváltozott osztályösszetétel kihatott a tanítás egészének folyamatára is – a kistéleplésekről bekerülő gyermekek ugyanis rontottak az osztályok átlaga-

in, lassabbá tették a tananyag elsajátításának folyamatát. A beilleszkedés bizonyos időt vesz igénybe, a tananyagban való lemaradás mérséklése vagy behozása úgyszintén – mindezt a kompetenciamérések is kimutatják. A teljesítmények csökkenésétől előzetesen – az interjúalanyok elmondása alapján – mind a szülők, mind pedig a pedagógusok tartottak, ellenérzéseiknek pedig hangot is adtak vagy adnak.

A változások a pedagógusok életét, munkakörülményeit is jelentősen átalakították. A gyermeklétszámok és az osztályok számainak csökkenése természetesen hozta magával a leépítéseket is – bár a megkérdezettek egyöntetűen állították, hogy az intézmények megpróbálták a leghumánusabb módon eljárni ezeknél a lépéseknél (pl. nyugdíjazás előtti kollégák elküldése). A pedagógusok társadalmának kistérségi átrendeződését színezte és felerősítette az egyházi iskolák megnyitása is. A legproblematisztabb helyzetbe Érligeten a szakközépiskolával összevont általános iskola tanítói-tanári kara került. Náluk több esetben valamilyen főiskolai vagy egyetemi diploma segítette az alkalmazásban történő megmaradást, de az elbocsátások minden kétséget kizáróan megnövelték az állás nélkül maradt pedagógusok létszámát, így a kistérségben pedagógus-túlkínálat alakult ki. A tagiskolákban dolgozó pedagógusok munkáját az összevonás alapjaiban nem változtatta meg, bár bizonyos plusz elfoglaltságokat jelentett a számukra.

A városokban komolyabb problémát okozott az azonos korosztályokat tanító iskolák tantestületeinek összezsugorodása. A feladatok leosztása pár év alatt kiforrott, a szerepek leosztultak, de a korábbi ellentéteket a vezetésnek még nem sikerült végérvényesen felszámolnia. Szintén a személyes konfliktusokat erősíthette az igazgató személyének megválasztása Besenyszögön – mind az általános iskolában, mind pedig a középiskolában. A szerkezeti átalakítás alatt felhalmozódott konfliktusok feloldására az elmúlt öt-hat év sem volt elegendő.

Az összevont intézmények kialakítása a településhálózatban megfogható hierarchiákra is rányomta a bélyegét. Megerősítette Besenyszög, de még inkább Érliget helyzetét, központi pozícióját. Mivel iskolák megszüntetésére (a már említett egy esettől eltekintve) nem volt példa a kistérségben, a felső tagozatok felszámolását, a kihelyezett tagozatok működtetését leginkább a falvak romló gazdasági-társadalmi helyzetéhez illeszkedő folyamatnak kell tekintenünk, különösen azért, mert sok esetben inkább látszatösszevonásokkal, és nem tényleges összevonással van dolgunk. A kistételek nagyobb mértékű leszakadásának folyamata az alapfokú oktatás esetleges felszámolásával valószínűleg jelentősen felgyorsul, és talán visszafordíthatatlanná is válik.

A kialakult új iskolai hierarchia természetesen erősítette meg a városi tagintézményeket az általános iskolák esetében, míg a felső tagozatukat elvesztő iskolák gyermeklé-

száma és pedagógusi kara jelentősen lecsökkent. Besenyőszögön az egyik tagintézmény helyzete látszik stabilabbnak és dominánsabbnak – de az átalakulásokból véleményünk szerint az egyházi iskolák is profitáltak, még ha létrejöttük számos konfliktust is indukált (mind presztízsből, mind pedig a szülők háttérét tekintve, valamint a pedagógusi kar „alakulása” során is).

Az oktatási rendszer átszervezése nagyban magyarázható gazdasági indokokkal. Bár több interjúalany is említette, hogy a megadott létszámokat az egyes iskolák már nem tudták biztosítani, az összevonások során a költségmegtakarítás – leginkább a fenntartó költségmegtakarítása – jelentős szerepet játszott (pl. Érligeten a szakképző iskola átadása a megyének). Szintén ebbe az irányba hatottak bizonyos posztok megszüntetése, valamint az egyes tevékenységi körök felosztásai a tagintézmények között. A finanszírozás megváltozása és a törvényi keretek átalakítása azonban hosszú távon nem hozta meg a kívánt megtakarítást, ennek következménye pl. Tiszafüreden a közös iskola közelmúltban lezajlott fenntartóváltása (amit jövőre, szintén a további megtakarítások céljából fognak a korábbi állapotba visszaalakítani).

ÖSSZEGZÉS

A jelenleg kialakult helyzetet a megkérdezettek ideiglenes nyugvópontnak állítják be, amikor is a megváltozott körülményekhez történő adaptáció már megtörtént, a körülmények jelenlegi állása pedig további változásokat nem igényel. A meglévő intézményi háló azonban a közeljövőben mindenképpen további átalakításokon fog átesni – különösen Érligeten és mikrotérségében. Itt már tervezik egy katolikus iskola megnyitását is, ami egy jelenleg is működő intézmény bázisán szerveződne meg. Az új iskola megnyitása a stagnáló-csökkenő gyermekszámokkal küzdő oktatási hálóban minden bizonnyal újabb átrendeződést fog megindítani.

Szintén adottak a foratókönyvek a gyermeklétszámok további csökkenésének esetére is: bizonyos kistélepüléseken – a tervek szerint – felszámolják az iskolákat, viszont a gyermekeket nemcsak Érligetre, hanem a nagyobb gyermekszámmal működő tagintézményekbe csoportosítják majd át.

A térségben lezajlott változások felvázolása során megpróbáltuk áttekinteni a szerkezeti átalakítások főbb okait, az erre vonatkozó véleményeket, valamint feltérképeztük az intézkedések hatását a gyermekekre és a pedagógusokra. Összességében kijelenthetjük, hogy a vizsgált területen megfogható iskola-összevonások demográfiai, gazdasági és jogszabályi

okok bonyolult konstellációjába vannak beágyazva. Az intézmények fenntarthatósága az állami normatíva-rendszer utóbbi években történt átalakítása miatt bizonytalanra vált, a minimális osztálylétszámok elérése érdekében tett intézkedések reálisnak tekinthetők, egyes településeknek egyszerűen nem volt más alternatívájuk. Hasznosságáról ugyanakkor már megoszlanak a vélemények. A folyamat bizonyos pontjai pusztán demográfiai okokkal azonban nem indokolhatóak. Nehéz például megítélni a besenyőszögi középiskolák összevonásának indokoltságát is. Az összevonás szükségességéről, valamint a hosszú távú következményeiről az oktatással foglalkozó helyi szakembereknek is megoszlik a véleménye.

Az ezredforduló tájékán kezdődő változások számos konfliktussal és érdekellentéttel jártak, amelyeket tovább bonyolított a kistérség városaiban az egyházi intézmények megalapítása is.

Az egyes városok az összevonás lépéseit, valamint a tagintézmények sajátosságait tekintve eltérő utat választottak – mindez véleményünk szerint kihat a települések jövőbeni perspektíváira is. Az intézkedések hatásainak komplex elemzéséről, erre tett kísérletről a terepen való tartózkodásunk alatt nem szereztünk tudomást, mindössze az összevonás következtében megváltozott osztályok tanulási teljesítményeinek alakulásáról alkothattunk véleményt a kompetenciavizsgálatok eredményei alapján. A diákok lehetőségeiben az összevonás pozitív lehetőségeket eredményezett (pl. gyógypedagógus, pszichológus, művészeti oktatás stb.), az ingázás negatív következményei azonban a mérleg másik serpenyőjében helyezkednek el, valamint ide tartozik az a tény is, hogy a kiscsoportos tanítási módszereket a nagyobb létszámú városi iskolákban már nem lehet alkalmazni. Gazdasági szempontból a változások az adott körülmények között megtakarításokat eredményeztek, hosszabb távú sikerességét azonban az oktatás finanszírozásának újabb átalakulása nyirbálta meg. Ugyanakkor megjelent az a vélemény is az intézményvezetők és oktatási szakemberek között, hogy az integráció a jelenlegi gazdasági helyzetben egyfajta biztonságot ad a kis falvak iskoláinak.

Markánsan megjelenő és átfogó helyi oktatáspolitikáról – véleményünk szerint – a kistérségben nem beszélhetünk. A már megtörtént változások és a jövőre vonatkozó tervek gyakran ad hoc-jellegűek, és leginkább gazdasági megalapozottságúak. Az oktatásfejlesztési terveket gyakran a tagintézmények vezetői sem ismerik, a kisebb települések hasonló tervekkel nem is rendelkeznek. Ugyanakkor az iskolák vezetői rendre képviseltetik magukat a falvak vezetésében, tehát intézményeik érdekképviselését el tudják látni. Az önkormányzatok olyan mértékben forráshiányosak, hogy az oktatás alávetése a pillanatnyi gazdasági érdekeknek bizonyos esetekben logikus lépésnek tekinthető. Az integrációs folyamat, ami rövidtávon gazdasági előnyöket jelentett, azonban tágabb perspektívába helyezve már nem biztos, hogy megtérül, hiszen visszafordíthatatlan – és negatív – gazdasági és társadalmi folyamatokat

indít be. Ahogyan az egyik interjúalany meg is jegyezte, ő olyan esetről még nem hallott, hogy egy megszűnt felső tagozat idővel újraszerveződött volna egy kisebb településen. A felső tagozatok visszaállítása, a társulásoktól való elszakadás azonban – jelen körülmények között – nem hogy tényként, hanem célként sem tekinthető reálisnak, így az intézmények-falvak egy bizonyos köre mintha egyfajta zsákutcába került volna az integráció által.

PAKU ÁRON – MARTON MELINDA – ANDL HELGA

„PEDIG VALAMI ELINDULT...”

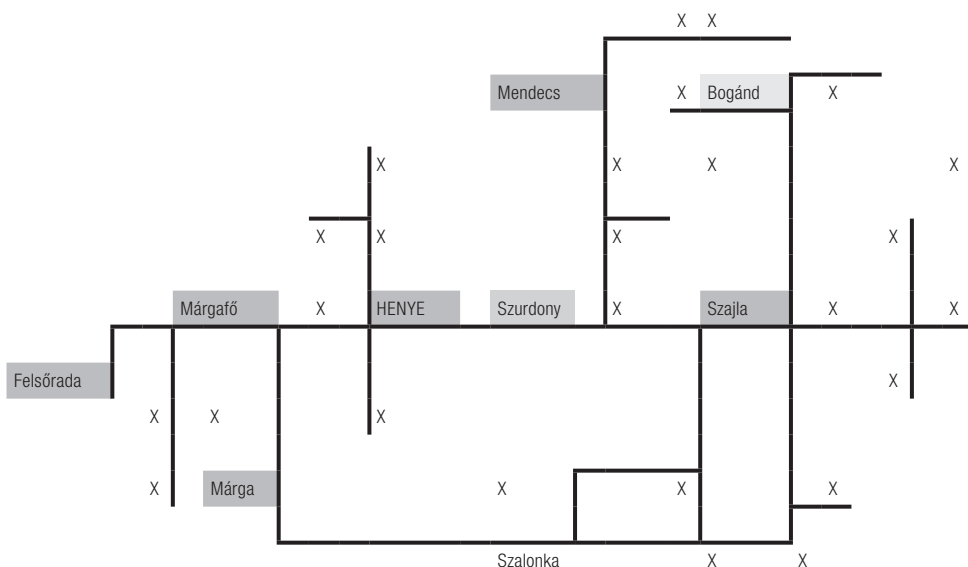
HENYE ÉS TÉRSÉGE

A Henyei kistérség az ország déli határa mentén található. Lakossága 2005-ben valamivel kevesebb mint 15 ezer fő volt, lassan csökken. Népsűrűsége 31,5 fő/km², mely jelzi a kistérség erősen rurális jellegét is. A 7/2003.(I.14.) kormányrendelet mind a 35 települést területfejlesztési szempontból a kedvezményezett kategóriába sorolta, aminek elsődleges oka, hogy a munkanélküliségi ráta mindegyikben jelentősen meghaladja az országos átlagot, s hogy négy település kivételével mindegyik elmaradottnak tekinthető társadalmi-gazdasági szempontból is. A kistérséget a 311/2007. (XI. 17.) kormányrendelet a komplex programmal segítő leghátrányosabb helyzetű kistérségek csoportjába sorolja.

A kistérségben két mikrotérség található, közöttük, illetve az egyes települések gazdasági, pénzügyi helyzete között nincs jelentős eltérés. Pusztán a két mikrotérségi központ, Henye és Szajla rendelkezik az átlagosnál valamivel kedvezőbb mutatókkal. Centrumszerepük ennek ellenére gyenge, még Henye is csak igen kis mértékben tudja ellátni kistérségi központi funkcióját.

Az itt élő családok megélhetését évtizedekig biztosító téeszek megszűnését követően pusztán egy-két olyan nagyobb cég maradt fenn, melyek a helyi önkormányzatokon kívül jelentősebb számban – de így is csak a lakosság töredékének – munkát tudnak biztosítani. A munkaerő-piaci helyzetet erősen befolyásolja az is, hogy a munkaképes korú népesség igen magas aránya alacsony iskolai végzettségű. A munkanélküliségi ráta 30% körüli, a munkanélküliek igen nagy hányada legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezik. A térségre jellemző kilátástalan helyzetet bizonyítja az is, hogy a munkanélküliek több mint

*A Henyei Kistérség települései, iskolái és úthálózata**

* A szürkével kiemelt településeken működik iskola. A településeket az esettanulmányban használt nevükön tüntettük fel, illetve X-szel jelöltük.

fele tartósan munkanélküli. Az interjúk tanúsága szerint a munkaképes korúak jelentős része alkalmi/szezonális munkából tartja el magát, illetve családját. A térségre jellemző dinnye-termesztés sokaknak megélhetést biztosít, bár az utóbbi években jelentősen visszaszorult.

„Sokáig úgy nézett ki, hogy ennek a vidéknek talán a dinnye termesztése egy lehetőség lesz. De annak is annyira felment a költsége, hogy a hétköznapi emberek azt már nem tudták vállalni. Csak azok maradtak talpon, akiknek volt tartalékuk és tőkéjük. Én nagyon aggódva láttam azt, hogy a valamikor tősgyökeres ... emberek elkezdtek megszabadulni a földjeiktől. Itt pedig más megélhetési forrás nincs.”

(iskolaigazgató, Henye)

A térségben élő családok nem elhanyagolható része semmilyen jövedelemmel nem rendelkezik, megélhetésüket csupán szociális segélyekből fedezik. Ennek következtében nem ritka, hogy az önkormányzatok éves költségvetésének akár kétharmada is szociális juttatások fedezetére szolgál.

A képzettek jelentős része elvándorol a térségből, így arányuk ezért is alacsony. Jellemzően a mintegy ötven kilométerre található megyeszékhelyen telepednek le. A térségbe történő bevándorlás csekély, a természetes fogyásból és az elvándorlásból adódó népességcsökkenést nem tudja ellensúlyozni. A bevándorlók jellemzően alacsony társadalmi rétegekből valók, olyanok, akik elvesztették egzisztenciájukat, s csak az igen alacsony ingatlanárak vonzzák őket ide. A kistérségen belüli migráció, illetve ingázás nem igazán jellemző, ami a munkahelyek hiányából adódik. Talán a két legnagyobb település, Henye és Szajla rendelkezik valamekkora vonzóerővel.

A települések közül mindössze egy, a körzet névadója és székhelye, város. A falvak lakossága kettő kivételével ezer fő alatt van, átlagos népességük – beleértve a háromezer lakossal rendelkező központot is – épp hogy meghaladja a négyszáz főt. A leginkább előregedő települések közé két iskolával rendelkező kisközség (Márga és Felsőrada), míg a legfiatalabbak közé három iskolánélküli tartozik.

A népesség nemzetiségi összetétele igen heterogén: horvátok, beás cigányok és németek is találhatók a magyar lakosság mellett. A horvátok aránya tíz százalék körüli, három községben meghaladja a népesség felét. A cigányokét pontosan nem lehet tudni, de nincsenek többen a horvátoknál. Főként az aprófalvakban élnek sokan, két olyan település van, ahol a lakosság egészét ők adják. Németek csak egy településen élnek meghatározó arányban. A kistérségben öt horvát és húsz cigány kisebbségi önkormányzat működik.

A települések együttműködését jelzi, hogy – igaz, sokszor csak kényszerűségből – körjegyzőségeket működtetnek. Egy-egy körjegyzőségbe 2-7 település tartozik. Meg kell még említeni egy, a kistérség határain túlnyúló, a nagyobb tájegység fejlesztését megcélzó fejlesztő társulást. 47 települést fog össze, s civil szervezetek, valamint a különböző vállalkozások, cégek működését segíti (pl. pályázatírásban nyújtott segítség, pályázatfigyelés). Mindezek mellett megmaradtak a múltban gyökerező, a szomszédos települések közötti együttműködések is, amelyek gyakorlatilag különböző rendezvények közös szervezését jelentik.

A térség tömegközlekedését legnagyobb részben autóbuszjáratok bonyolítják le, a vasúti közlekedést visszafejlesztették, egyes vonalakon már évek óta szünetel a forgalom. A közúthálózat rossz minősége miatt az autóbusz közlekedés sem zökkenőmentes, a menetidő hosszú, a zsáktelepülések közötti közlekedés megoldatlan. Egyes településeket csak napi egy-két járat érint, a menetrendek nem igazodnak a lakossági igényekhez. Mindezek miatt több településen csak úgy lehetséges a munkavállalás, ha a munkaadó vállalja a szállítást. Értelemszerűen ezt csak nagyobb, s a térség lakosai közül sokakat foglalkoztató munkaadók

engedhetik meg maguknak, így csak elvétve fordul elő. Az iskoláskorú gyermekek iskolába járását főként önkormányzati vagy kistérségi mikrobuszokkal biztosítják.

A jelenlegi közoktatási struktúra – ha az oktatás helyszíneit, az iskolák évfolyamait nézzük – az utóbbi évtizedben nem sokat változott. A születések számának viszonylagos állandósága miatt a demográfiai okokra visszavezethető létszámproblémák csak csekély mértékben jelentkeztek, jelentkeznek. Az évi létszámingadozás a kialakult csoport- és osztályszámokat nem befolyásolja. Az iskolahálózat nagyjából megfelel az ezredforduló hálózának. Egy kistépülés alsó tagozatos iskolája szűnt meg az évtized elején, azóta pedig csak egy másik (Szalonka), amelyről a későbbiek során majd szólnunk.

Az iskolák szervezeti rendszere a 2007-es átalakításkor alakult ki. Ekkor ún. *oktatási mikrotérségeket* alakítottak ki, egy-egy mikrocentrummal (Henyé, Szajla és Mendecs), amelyek mindegyike önálló, nyolcévfolyamos iskolával rendelkezik¹. A mikrocentrumok kialakítása, illetve a struktúra átszervezése a feladatellátási helyek számát nem befolyásolta. Henye iskolája egy hatévfolyamos (Szurdony), Szajla iskolája pedig egy nyolcévfolyamos tagintézménnyel (Bogánd) rendelkezik, mindkét tagiskola három-három települést lát el. Mindhárom általános iskola fenntartója a többcélú kistérségi társulás (HKTT). A három oktatási központ közül a szajlai mezőgazdasági profilú szakiskolai tagozattal is rendelkezik, míg Henyén egy önálló, évtizedek óta minisztériumi fenntartású szakképző iskola működik, szintén mezőgazdasági profillal.

A fentiekén kívül három településen (Márgafő, Márga, és Felsőrada) működik általános iskola. Ezek nem csatlakoztak a társuláshoz. Az átszervezés során Márgafő iskolája fenntartót változtatott, mert a működtetésében érintett három település önkormányzata úgy döntött, hogy tagintézményként csatlakozik egy a református egyházmegye fenntartásában működő intézményhez. Felsőrada, illetve Márga iskoláját továbbra is két-két önkormányzat intézményfenntartó társulása működteti.

A kisebbségek nagyarányú jelenléte a közoktatásra is hatással van, számos iskolában komoly hangsúlyt fektetnek nyelvi, kulturális identitásuk megőrzésére. Ennek megfelelően horvát nemzetiségi oktatás zajlik Márgán, Felsőradán, cigány Mendecsen, míg a központban, Henyén mind a kettő van az iskolában.

¹ Az iskolákhoz óvodák is tartoznak, de ezekkel a továbbiakban nem foglalkozunk, az intézményeket pedig az egyszerűség kedvéért iskoláknak nevezzük.

SZERVEZETI VÁLTOZÁSOK AZ OKTATÁSI HÁLÓZATBAN

A kistérségben – részben a tanulók számának csökkenése miatt – már az 1960-as évek végétől szüntettek meg és vontak össze intézményeket. A szurdonyi általános iskola például már akkor is Henyéhez tartozott. Ez igen nagy változást hozott azoknak a településeknek az életében, amelyekben bezárták az egyetlen kulturális értéket közvetítő intézményt.

„Nagyon fontos szerepe van az iskolának. A másik meg az, hogy nemcsak az iskola, de helyben lakó pedagógusok vannak, ez is nagyon fontos. Amikor az utcán is megjelenünk, akár a boltban, a játszótéren, nem lehet bármit csinálni... tanításon kívüli időben is rendezettebbek ezek a viszonyok. Nincsenek azok a vandalizmusok, amit ... elmondanak, ..., ahol nincs iskola, nincs helyben pedagógus.”

(iskolaigazgató, Márta)

Az iskolák bezárása a legkisebb településekkel kezdődött, melynek következtében ezekről a településekről a körzetek központjainak irányába indult meg vándorlás, tehát oda, ahol volt iskola. Az ezredfordulóra létrejött iskolahálózat az előző évtizedek folyamatainak eredménye. Az iskolákat – mivel mindegyik több település tanulóit oktatta – az önkormányzatok iskola-fenntartó társulása tartotta fenn, vagyis a települési önkormányzatok közötti együttműködés nem új keletű.

Az ezredfordulót követően – a már említett kisiskola megszűnését leszámítva – csak 2007-ben történt jelentős változás, amelynek révén a leírt oktatási struktúra kialakult. Megelőzte ezt a Henyei Kistérségi Többcélú Társulás (HKTT) megalakítása. A társulásnak mind a 35 település tagja, de ez nem jelenti azt, hogy egy adott szakterületen minden település igénybe veszi a szolgáltatásait. Az önkormányzatok a HKTT keretein belül foglalmazták meg a három oktatási mikrorégióra vonatkozó koncepciójukat, amelyhez az iskolai szervezeti rendszert igazították. Hogy miért volt szükség erre a változásra? A fő ok az volt, hogy a kistérségben működő iskolák fenntartása az alig csökkenő, de alacsony tanulólétszám miatt igen költségesnek bizonyult, az egyre szegényedő önkormányzatok pedig nem voltak képesek finanszírozni ezeket. Másik lényeges ok, hogy a törvényi, jogszabályi keretek nem tették lehetővé, hogy az iskolák kis létszámmal is önállóan működjenek, márpedig a térségben több, kevés tanulókat oktató iskola is található. Ezek (Szurdony és Bogánd) a jogszabályi változások következtében – mivel hetedik és nyolcadik évfolyamon nem rendelkeztek elegendő tanulóval – nem tudtak a szabályoknak megfelelő létszámú önálló osztályt indítani, ezért csatlakozniuk kellett valamelyik nagyobb iskolához.

A kistérségi közoktatási intézmények csatlakozását a társuláshoz tehát elsődlegesen a pénzügyi racionalitás követelte meg, de a háttérben a csökkenő gyermeklétszám húzódik meg. A létszámcsökkenésre nem, vagy nem kizárólag a születésszám-csökkenés volt hatással (ugyanis vannak olyan települések, ahol a születések száma jóval a megyei átlag felett van), hanem az is, hogy egyre több szülő nem a helyi iskolába, hanem valamelyik közeli település (nagyobb) iskolájába kezdte járatni gyermekét. Az önkormányzatok felismerték, hogy társulási fenntartásba vétellel intézményeik működése, finanszírozása biztosítható.

A döntésnél a szakmai szempontok nem, vagy alig játszottak szerepet, elsősorban gazdaságos, pénzügyileg hatékony intézményrendszer kialakítására törekedtek a döntéshozó önkormányzatok. Azonban komolyabb előzetes pénzügyi számításokról nem hallottunk, így nem tudjuk, hogy milyen megfontolásokra, akár számszerűsíthető adatokra, alapozták a döntést. Egy interjúalany említette, hogy a kistérség munkatársai és az önkormányzati vezetők előzetesen „osztottak, szoroztak”. Vélhetően csupán csak bizonyos alternatívákat vettek számba, s nem a rendszer hatékonysága, hanem az önkormányzatok pénzügyi terheinek csökkentése volt a cél. A határozott koncepció hiányát jelzi az is, hogy az összevonások után sem vizsgálták meg az esetleges megtérülést.

„Nem tudom, hogy ez tényleg megtakarítás-e, és van-e akkora pénzügyi hozadéka, amekkorát reméltek tőle. Ezt még nekem senki nem számolta ki. Én meg nem akarom kiszámolni.”

(igazgatónő, Henye)

„Nem. Nem lett olcsóbb. Azt nem mondhatjuk, mert ugye a személyi kiadások maradtak. Mert a létszám tulajdonképpen nem változott. A dologi kiadások ugyanazok; az építmény ugyanaz, a kiadások ugyanazok. Igazából az, hogy más zsebből megy, és más zsebből vesszük ki. Annyi azért van, az én szempontomból, hogy ez a nagyobb struktúra van, az nekem kényelmesebb. Pénzügyi dolgokkal, hogy normatívát kicsákányozni a fenntartóból, azt nem nekem kell megcsinálni, az számomra egy nagyon jó dolog.”

(tagintézmény-vezető, Bogánd)

A tanulókra vonatkozóan sem előzetes, sem utólagos felmérést nem végeztek a kistérség intézményei. Az integrációt megelőzte egy helyzetelemzés a Kistérségi Közoktatás-fejlesztési Tervben, amely felvázolta az oktatási hálózat változtatásának, fejlesztésének lehetséges útjait is. A döntési folyamatba az intézményvezetőket nem vonták be, ők csak utólag értesültek a fenntartóváltozásról. Az összevonások szakmai részét már az intézményekre bízták.

Az új szervezeti struktúra kialakítása egy lépésben történt, csak a bogándi általános iskola lépett be egy évvel később, 2008-ban a társulásba, s lett a szajlai iskola tagintézménye. Az átszervezés viszonylag könnyedén lezajlott. Az elmondások alapján a csatlakozást választó településeken nemigen voltak olyan lakossági csoportok, amelyek komolyabb ellenállást fejtettek volna ki. Voltaképpen konszenzusos döntés született. Az új, az ismeretlen dologtól való félelmek természetesen voltak. A tagiskolává váló intézmények a tanulólétszám csökkenésétől, míg a kialakuló „mamut” intézmények a megnövekedett adminisztratív, szervezési terhektől féltek, melyek egy része be is igazolódott. Az adminisztratív terhek minden oktatási intézményben növekedtek, a tanulólétszám csökkenése pedig csak néhány iskolában következett be, sőt, volt olyan intézmény is, ahol az intézményi integráció következtében növekedett a létszám (Szajla, Henye).

A társulásból kimaradó intézmények, illetve fenntartóik az iskola fennmaradása érdekében választották ezt az utat, elkerülendő a más intézményekkel való integrációt, attól félve, hogy csatlakozásuk esetén előbb-utóbb megszűnne náluk az oktatás. Kétféle stratégiát alkalmaztak: vagy egyházi fenntartóhoz csatlakoztak, vagy az intézményben működő nemzetiségi oktatás adta lehetőségeket kihasználva tartották meg kis létszámmal működő osztályaikat².

Márgafő, amely az előbbi megoldást választotta, elvesztette önállóságát, de olyan szervezethez csatlakozott, amellyel már régóta kapcsolata volt, s a lakosság többsége egyébként is a református felekezethez tartozik. Először 2007-ben csak az alsó tagozat csatlakozott az egyházi intézményhez, a felső tagozatot továbbra is az intézményfenntartó társulás, tehát azoknak a településeknek az önkormányzatai finanszírozták, amelyekből a gyerekek a márgafői iskolába jártak. E megoldás jogszerűségével kapcsolatban az iskola igazgatója (aki ekkor önkormányzati képviselő is volt) állásfoglalást kért az OKM-től. Az állásfoglalás szerint a 2008-as tanévkezdésre rendezni kellett a felső tagozatos „iskola” helyzetét, ahogy minden, nyolc évfolyamnál kevesebbel működő iskola esetében ez volt a megszabott határidő. Ekkor döntött úgy a társulás, hogy a felső tagozatot is egyházi fenntartásba adja.

A másik két településen (Márga és Felsőrada) hagyománya volt a horvát nyelvnek, kultúrának, mivel az ott élők nagy számban a horvát nemzetiséghez tartoznak. Mindkét településen korábban is folyt már nemzetiségi oktatás, tehát nem csak az önállóság megtartása érdekében vezették azt be. A nemzetiségi közoktatási feladatok ellátására a két intézmény kiegészítő normatívát kap, s ezzel biztosítani tudja működését. A többi iskola kistérségi fenntartásba vételekor szóba került, hogy a két iskola esetleg egy iskolaközponttá válhatna, de ez nem valósult meg.

² Ez utóbbira nyolc szülő igénye esetén már lehetőség van.

Az említett átszervezések, fenntartóváltások mellett meg kell említeni a szalonkai iskola megszüntetését, amire még 2006-ban került sor. Interjúalanyaink elmondása szerint itt már korábban spontán folyamat indult el: egyre több szülő járatta gyermekét a tíz kilométerre lévő Szajla iskolájába. A folyamat oda vezetett, hogy az iskolába járó gyerekek száma ötven fő alá csökkent, s végül már csak három pedagógus dolgozott az iskolában. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy az iskolát nem lehet megmenteni a bezárástól. A bezárás egyik tanévről a másikra következett be, vagyis nem felmenő rendszerben, ami pedig kevésbé drasztikusan érintette volna mind a diákokat, mind a szülőket, mind pedig a pedagógusokat. A diákok többsége átkerült a szajlai iskolába, bejárásukat azóta a kistérség mikrobuszával biztosítják³. A három pedagógus a henyei és a szajlai iskolában helyezkedett el.

Az oktatási struktúra átszervezése nem érintette lényegileg azokat a kapcsolatokat, együttműködéseket, melyek a múltban kialakultak. Továbbra is minden intézmény fogadja a környező vagy akár a távolabbi települések gyermekeit, teret adva a szabad iskolaválasztásnak, mely nem utolsó sorban fennmaradásának záloga is.

„[Henyé] azért jobb helyzetben van, meg azért erősebb, és ott egy gyerek tanítási költsége a társulás miatt valamivel azért kisebb, mint itt. De mi meg egyeztünk velük, hogy amennyit oda fizetnek, annyit fizessenek ide is gyerekenként, tehát hogy ne anyagi okai legyenek annak, nem ide hozzák a gyerekeket. Ezt a többletköltséget a mi önkormányzatunk felvállalja.”

(iskolaigazgató, Márga)

A kistérség egyetlen önálló középfokú oktatási intézményét – mivel minisztériumi fenntartású – semmilyen téren nem befolyásolta az átszervezés.

A KISTÉRSÉG OKTATÁSA A SZERVEZETI VÁLTOZÁSOK UTÁN

Oktatásfejlesztési elképzelések

A kistérségi társulásnak oktatásra vonatkozóan több terve létezik: közoktatási intézkedési terv, közoktatási esélyegyenlőségi helyzetelemzés és intézkedési terv és közoktatás-fejlesztési terv. A tervek egy része törvényi kötelezettség, más része pályázatok beadásának a feltétele. A tervek valós iránymutató funkciót is betöltenek, hiszen középtávú konkrét célkitűzéseket is tartalmaznak.

³ A helyi óvoda megmaradt, s a szajlai iskola tagintézményeként működik azóta is.

A kistérségi közoktatás-fejlesztési terv a kialakult mikrotérségi struktúrák megtartását tűzte ki célul, s különböző szakmai célokat fogalmazott meg, elsősorban a hátrányos helyzetű fiatalok felzárkóztatása érdekében. Ezért fogalmazta meg, hogy teljes körű kistérségi koordinációval minden gyermek és intézmény számára elérhetővé kell tenni a pedagógiai szakszolgáltatásokat és szakmai szolgáltatásokat.

A mikrotérségi struktúrát illetően – a költséghatékonyabb működésre és szakmai előnyökre hivatkozva – azt szorgalmazza, hogy a társuláshoz nem csatlakozott intézmények is idekerüljenek, bár hangsúlyozzák, hogy a tagintézménnyé alakulás kényszere nem áll fenn a kistérségben. Az esélyegyenlőség megteremtése érdekében hangsúlyt kap a kistélepuslési óvodák tagintézményként történő megtartása, sőt bővítése, illetve a szajlai intézmény profiljának megváltoztatása: a mezőgazdasági profil leépítése, s rendészeti szakközépiskolai képzés bevezetése. Ennek megvalósíthatóságát még vizsgálják, de az infrastrukturális kereteit egy pályázati pénzből megvalósuló iskolabővítés már biztosítja.

„Olyanok kerülnek bele a tervbe, amiket meg is szeretnénk és meg is tudunk valósítani. Pl. egy ilyen új intézkedés lesz ... [Szajlán] a szakközépiskolai tagozat elindítása, ahol jelenleg csak szakiskola működik, kertészeti, mezőgazdasági profilú. Szeretne az intézmény váltani, és rendészeti szakközépiskolai tagozatot indítani, hogy adjon érettségit és szakképzettséget is.”

(HKTT, munkaszervezet-vezető)

Fejlesztteni kívánják a nemzeti és etnikai oktatást, különösen a horvát és a beás kisebbségre vonatkozóan. Kistérségi iskolabuszokat kívánnak üzemeltetni a tanulók biztonságos közlekedése érdekében, s olyan infrastrukturális fejlesztéseket végrehajtani a társulás által fenntartott intézményekben, mint például multifunkcionális – közoktatási, közművelődési, szociális és egészségügyi ellátásra egyaránt alkalmas – feladatellátó helyek kialakítása. A pedagógiai szolgáltatások minőségének és eredményességének biztosítását egyrészt egy kistérségi foglalkoztatási és helyettesítési rendszer kialakításával és fenntartásával kívánják elérni (munkaerő-szükséglet intézményi szintű tervezése, utazó pedagógusszolgálat kialakítása és működtetése). Hangsúlyozzák a közoktatás irányításában résztvevők képzését, továbbképzését, s ehhez kapcsolódóan pedagógus-továbbképzési terv kialakítását.

A fejlesztési tervben fontos szerepet kap az élethosszig tartó tanulás igényének, motivációjának kialakítása a gyermekekben is. Ehhez kapcsolódó cél a hatékony tanulás-szervezési eljárások, módszerek elterjesztése az intézményekben. Fontos cél az idegen nyelv tanítása és a tanítás feltételeinek javítása (ehhez megfelelő pedagógusok, eszközök, módszerek), valamint a környezettudatos szemlélet kialakítása a kistérség intézményeiben (pl. környezeti, természeti témák integrált megközelítése), s helyet kap a tehetségsegítés programja is. Lé-

nyeges pontja a fejlesztési tervnek a méltányosság, az inklúzió – a szegregáció csökkentése, a befogadó oktatási rendszer feltételeinek megteremtése, hatékony pedagógiai szakszolgálat és pedagógiai szakmai szolgáltatások biztosítása (egyéni fejlesztés, konduktív pedagógiai ellátás), a szakszolgálat intézményi hátterének kialakítása.

A nem társulási fenntartású intézmények közül nem mindegyiknek van oktatásfejlesztési terve, vagy ha van is, pusztán formális dokumentum: a fenntartó nem vizsgálja a dokumentumban foglalt elvek és célok megvalósulását, az iskolai ügyek megvitatása pedig informális keretek között zajlik. Az átszervezés előtti időszakra sem volt jellemző, néhány településtől eltekintve, hogy az önkormányzati oktatásfejlesztési tervet figyelembe vették volna, ha volt egyáltalán ilyen.

Az oktatási intézmények finanszírozása, fejlesztési lehetőségeik

A tervben foglaltak bizonyos része 2010 tavaszáig, ott jártunkig megvalósult. Annak ellenére, hogy a társulási fenntartásba belépő iskolák működtetésében a helyi önkormányzatok közvetlenül nem jelennek meg, az iskolák – a tagiskolák is – szinte minden esetben szorosan együttműködnek a helyi önkormányzattal.

Az intézmények pénzügyi finanszírozása jelenleg zökkenőmentes. Egyes intézményvezetők panaszkodnak csupán arról, hogy néhány kisebb települési önkormányzat létszámarányuknál kisebb mértékben járul hozzá a fenntartáshoz, sőt esetenként a nagyobb önkormányzatoknak kell megelőlegezni az intézményfenntartásra szánt összeget. A probléma nem új keletű: a fenntartóváltás előtt is volt arra példa, hogy az intézményfenntartó társulás önkormányzatai nem súlyuknak megfelelően vettek részt a pénzügyi finanszírozásban.

„[Henye] előlegez, a kicsik meg általában el vannak maradva. Na, most tudjuk, hogy a központi keretből mindig van egy ilyen segély jellegű valami, hogy be lehet adni ilyen hirtelen tűzoltásra tervet. Na, most először mondták azt a pici önkormányzatok, hogy nem kapták meg azt a pénzt, és komoly nehézségeik voltak. Ha nem tudtunk volna előirányzat-maradványt produkálni, akkor lehet, hogy fizetéseképtelenek lennénk. De nem azért, mert ők nem akartak adni, hanem azért mert most tényleg oda jutottak, hogy nem tudtak adni. Most szerencsénk volt, hogy valahogy azért a kistérség többféle oldalról tud pénzhez jutni, így tudott mindig előlegezni.”

(igazgató, Henye)

A kistérségi normatíva kezdetben „többletforrással” kecsegtetett. Később azonban – több alany elmondása szerint – kiderült, hogy az önkormányzatok a kistérségi normatíva arányával csökkentett támogatást nyújtanak az egyes intézményeknek, vagyis pénzügyi hozadéka az önkormányzatok számára volt csak az új megoldásnak. A legtöbb esetben, a kezdeti remények ellenére, az iskolák szempontjából pénzügyi előrelépést nem jelentett a társuláshoz történő csatlakozás, esetleg a tagintézmények számára.

„Azt mondtuk, hogy jó, legyen kistérségi iskola, de származik-e ebből hosszú távon előnyünk? Akkor azt mondták, hogy hogyne, mert jön a kistérségi normatíva. Na, most ez van is, de az volt a röhøj az egészben, hogy amennyivel több kistérségi normatívát adtak, tehát amennyivel több pénzt adtak, annyit el is vettek az iskola normatívájából. Tehát az égvilágon semmit nem nyertünk vele. De ilyenek, mint ... [Bogánd], a becsatlakozó kis iskolák nyertek rajta.”

(polgármester, Szajla)

Talán a legnagyobb nyeresége az intézményrendszernek, hogy rendkívüli mértékű infrastrukturális fejlesztések történtek. A kistérségi társuláshoz való csatlakozással az intézmény előtt olyan újabb pályázati lehetőségek nyíltak meg, amelyek elengedhetetlenül szükségesek a tanítás feltételeinek javításához (tárgyi eszközök bővítése, épületfelújítás, oktatási anyagok fejlesztése, programok kidolgozása stb.). A nagyobb intézmények számára ezek a projektek, fejlesztések az önállóság megtartása mellett is lehetővé váltak volna, számos pályázat feltételeinek meg tudtak volna önállóan is felelni, a kisebbek azonban kimaradtak volna ezekből. A közös pályázatok másik előnye, hogy erősödik az együttműködés az intézmények között.

„Például, ha pályázatot nyújtunk be, akkor vagy az egész kistérségre nyújtjuk be, vagy ha az nem lehetséges, akkor pedig elosztják a polgármesterek maguk között úgy, hogy egyszer az egyik, máskor a másik iskolára nyújtjuk be pl. a felújítási pályázatot. Most egyébként ott tartunk, hogy a kistérségi fenntartású intézmények közül nincs olyan, amelyik nem lett kipofozva. Mindegyikre nyertünk támogatást. Most legutóbb a G.-i óvodára és a ... [henyei] óvodára, így lefedtük az összes intézményt.”

(HKTT, munkaszervezet-vezető)

A társulásból kimaradt intézmények a pályázatok nagy részéből is kimaradnak. Pályáznak ők is, de kisebb hatásfokkal és jóval alacsonyabb összegekre.

„Ilyenkor szoktam szomorú lenni, hogy a többi intézmény, akik nem a társulás fenntartása alá tartoznak, azok nem is akarnak becsatlakozni. Mert azt hiszik, hogy akkor elvennénk tőlük az iskolát. Ha ők akkor csatlakoztak volna, amikor a többiek, akkor most fel lenne újítva a ... [felsőradai] intézmény, a ... [márgafői] is valószínűleg, vagy akkor jövőre. Mert a társulásokat preferálják mindegyik, illetve a legtöbb pályázatnál.”

(HKTT, munkaszervezet-vezető)

Az oktatás működése

Ott ahol intézményeket vontak össze, gyakori probléma, hogy nem egyértelműek a kompetenciahatárok, nincsenek világosan rögzítve a döntési jogkörök. A munka folyamatosságát és hatékonyságát a kialakult/kialakított konvenciók, a gyakorlat biztosítja, de időnként konfliktusok keletkeznek, s ezek a konfliktusok gátolják a tagiskolák és a székhelyiskola hatékonyabb szakmai és gazdasági együttműködését, s a székhelyiskola és a tagiskola látszólag egymástól független intézményként működnek egymás mellett.

„Összevissza mennek a dolgok; azelőtt két perc alatt tudtunk dönteni, nagyon eszes, nagyon hozzáértő fiatalember a jegyzőnk, s amikor a segítségkérő mandatot még végig sem mondtam, már jött a válasz: Persze! Most ... [Henyén] nincsenek eldöntve a hatáskörök sem, így ha szerdán megbeszélünk valamit, akkor az pénteken valószínűleg már nem úgy van. S hétfőn már az sem úgy van. Szétfolyik minden, bizonytalanságban vagyok, s ez nem jó. Ezért húztunk föl egy falat, s csináljuk a magunk dolgát. Annak idején itt működött egy iskola, s nem is rosszul. A mostani iskola igazgatója mögött nem áll ott egyértelműen a tantestület, addig én büszkén mondhatom, hogy mellettem kiállnak, akkor nekem nem feltétlenül kell oda tekintgetnem.”

(tagintézmény-vezető, Szurdony)

Az interjúalanyok beszámolóí alapján a szervezeti változások nem voltak hatással a pedagógusok létszámára, az átszervezés következtében nem kellett elbocsátani egyetlen pedagógust sem. Az átszervezés idején ugyan csökkent a számuk, azonban ez részben a nyugdíjas korúak nyugdíjba vonulásával oldódott meg (Henyén 3 fő ment nyugdíjba), részben pedig önként mentek át néhányan egy másik intézménybe tanítani (szintén Henyéről mentek így el ketten). Bár a létszámváltozás éppen az átszervezéssel egy időben történt meg, konfliktust nem okozott, interjúalanyaink nem is az átszervezéssel hozták ezt összefüggésbe, hanem részint természetes folyamatként, részint tudatos (egyéni) döntéseként értékelték.

„Nem hiszem..., hogy összefüggött (az átszervezéssel). Lehet, hogy azt gondolták, hogy az a biztosabb, ezért inkább elmentek. Az egyik ... [Szajlára] ment, a másik ide a szakmunkásképzőbe. Személyes konfliktusaink nem voltak egyikkel sem, nem gondolom, hogy ilyen oka lehetett. Azt gondolom, hogy jobb ajánlatot kapott, ezért ment el.”

(iskolaigazgató, Henye)

A más intézményekbe távozó pedagógusok miatt egyes szakterületeken pedagógushiány jött létre. Az alakuláskor a társulás feladatul tűzte ki, hogy ezt intézményen belül kell megoldani, többek között utazópedagógusokkal. Azóta egyes pedagógusok a gesztorintézményből a tagintézménybe járnak, mások pont fordítva. Az áttanítás azonban nem korlátozódik az azonos szervezethez tartozó intézményekre, olykor a mikrotérségek között is kialakul ilyen együttműködés. Az utazópedagógusi rendszer mindezek ellenére a pedagógusoknak csak igen kis hányadát, néhány főt érint. Újdonságot sem jelent teljesen, mivel a társulás megalakulása előtt is voltak olyan iskolák, melyek egyes órákat így oldottak meg. A változás csak annyi, hogy most nem két különálló intézmény között, hanem egy szervezet tagiskolái között ingáznak ezek a tanárok. Ez a feladat az érintett pedagógusoktól többletidőt igényel, de nem sokat, mert főként saját gépkocsival oldják meg az átjárást. Másképp nem is történhetne, mert a tömegközlekedés nem alkalmas erre. Az iskolák úgy próbálják összehangolni órarendjüket, hogy az átjárások számát a minimálisra csökkentsék. Az átjáró pedagógusi rendszer következtében jobb lett a szakos ellátás a társulás intézményeiben, azonban problémák is adódnak ebből, hiszen az átjáró pedagógusok kevesebb iskolai feladatot látnak el, azok a többi helyi kollégára hárulnak.

„A szakos ellátás az jobb, azt nem vitathatjuk, de az is igaz, hogy ezek az emberek jönnek, mennek. Jönnek, mennek és ugye az iskolában nem csak a tanóra megtartása van, hanem ezer más dolog, ami akkor marad erre a tízenegyre, aki itt van. Azért nem mindegy, hogy az a két ember van, vagy nincs állandóra. ”

(tagintézmény-vezető, Bogánd)

Az esélyegyenlőség növelése érdekében Henyén és Szajlán is megszüntették a gyógypedagógiai tagozatot, a társulás intézményeiben egyre terjednek az új tanítási módszerek, a pedagógusok továbbképzéseken vesznek részt.

„A projektekre, a kooperatív technikákra a tantestület már vevő, az epochálissal még vannak ellenérzések. Az igazság az, hogy ha nem a pályázat szerint kellene csinálni, hanem úgy, ahogy mi jónak látjuk, akkor az is működne, mert

egy lehetőség egy átfogó szemlélet átadására, ami a gyerek szempontjából mindenképpen pozitív.”

(iskolaigazgató, Henye)

A kistérségi társulási fenntartásból kimaradó intézmények esetében is előfordult pedagógusokat érintő változás. Így például Márgafőn, ahol a fenntartóváltás nem mindenkinek tetszett, többen nyugdíjba vagy más iskolába mentek. Helyükre részben új pedagógusok jöttek, vagyis módosult a tanári kar összetétele. Ezek az intézmények nem vesznek részt a kistérségi áttanítás rendszerében, s az együttműködések más formáiból is kimaradnak. Vitára adott okot, hogy a társulás által átvett intézmények számára biztosított szolgáltatásokból egyáltalán nem részesültek. Vezetőik, illetve fenntartóik a kistérségi társulást úgy értelmezik, hogy az azon belül szervezett szolgáltatásoknak a társulás minden tagjára ki kellene terjednie, míg a közös iskolafenntartásban résztvevő önkormányzatok a közösen működtetett iskolákhoz kötik ezeket. A nézeteltérést hosszas egyeztetés után sikerült megoldani.

„Ami most a legutóbbi dolog, hogy a kistérségben évekkel ezelőtt felmerült, hogy megszervezik a gyógytorna-hálózatot. Mindenki örült neki, ez egy nagyon jó dolog. Aztán telt múlt az idő, tanítottunk, csináltuk a dolgunkat, és másfél-két év elteltével hallom, hogy a kistérségben működik a gyógytornász hálózat. Én akkor feltettem a kérdést a polgármester asszonynak, hogy 'És mi nem tartozunk a kistérségbe? Nálunk is vannak gyerekek!' ... de most már rendeződik a dolog, hozzánk is ki fog járni a jövő hónaptól egy kis hölgy.”

(iskolaigazgató, Marga)

A SZERVEZETI VÁLTOZÁSOK ÉRTÉKELÉSE A KISTÉRSÉGEN BELÜL

A változások hatását nem értékelik túl a megkérdezett szereplők. Többek szerint ugyanúgy dolgoznak, mint a társulás megalakulása előtt – igaz, ezzel ellentétes vélemények is megfogalmazódtak. Nem változott jelentősen sem a tanulók összetétele, sem a szakos ellátottság. A tanulók jelentős része továbbra is abban az iskolában tanul, melyben a társulás létrehozása előtt. Interjúalanyaink szerint ebben bizonyos átrendeződés várható a jövőben, azonban a társulás még olyan fiatal, hogy ezek a folyamatok nem indultak be. Megítélésük szerint várható, hogy több tagiskolában a felső tagozat (vagy annak egy része) megszűnik, a megszűnő osztályok pedig az anyaintézményben tanulhatnak majd.

A tagintézmények vezetői sem élik meg drámai változásként az átszervezést, ugyanis autonómiájukat meghagyták, bár bizonyos döntések előtt konzultálniuk kell az intézményvezetővel. Talán a legnehezebb helyzetbe az intézményvezetők kerültek, akiknek a társulás

megalakulása óta nem pusztán a korábbi intézményüket, hanem a tagiskolákat is igazgatniuk kell. Ez nem csak megnövekedett adminisztrációt jelent, hanem bonyolultabb döntési mechanizmusokat, nehezebb kommunikációt. El kell tudniuk fogadtatni például a tagintézmények vezetőivel, hogy nekik az egész iskolai szervezet érdekeit figyelembe véve kell döntéseiket meghozniuk.

„Igenis meg kell kérdezni, hogy ha az internetet 40 ezer forintért megjavíttatom-e. Mert lehet, hogy azt kell mondanom, hogy sajnos nem, majd jövő hónapban, vagy amikor lesz rá pénz. Ezt meg kell tanulni.”

(igazgató, Henye)

A társulási fenntartásba adott intézmények településein élő interjúalanyaink mindezek ellenére nem említik egyértelműen pozitívumként a fenntartóváltást. Egy-két esetben gondolják csak úgy, hogy az igen kis létszám miatt nem tudták volna a törvényben előírt, az iskola működésének törvényi feltételeként szükséges létszámot biztosítani. Szerintük a települési önkormányzatok is képesek lettek volna továbbműködtetni az intézményeket. Ugyanakkor több intézményvezető kiemelte, hogy ezzel a megoldással sikerült elejét venni kisiskolák megszüntetésére irányuló kormányzati törekvéseknek, s így hosszabb távra is megmenteni a települések kulturális mozgatórugójaként számon tartott általános iskolákat.

Az önkormányzatok előnyként értékelik, hogy a társuláshoz csatlakozva a pénzügyi problémák közvetlenül nem őket terhelik. Habár továbbra is hozzájárulnak a működési költségekhez, ez látszólag nem jelent olyan anyagi terhet, mint annak előtte.

A mikrotérsgyi struktúrák sikerességéről megoszlanak a vélemények. Amelyik intézményben a társulási fenntartás nem okozott változást (Mendecs), ott nagyon pozitív kép alakult ki a társulásról, ahol viszont tagintézménnyé válásra is sor került, már lényegesen árnyaltabb a kép: a tagintézmény és a székhelyintézmény sem igazán örül az összevonásnak: az előbbinek a függetlensége csorbult, az utóbbinak pedig megnövekedtek az adminisztrációs terhei.

„A ... [szurdonyiak] úgy élték meg ezt, hogy ... [Henyé] be akar kebelezni... Az, hogy közösek lettünk, sok problémát generál ... A gesztorintézmény feladatai olyan mértékben növekedtek meg ezzel, hogy át kellett venni 100 gyereket. Az iskolatitkárom hónapokig vitte fel az adatokat a rendszerbe, mert ott nem vezettek KIR-t. A gazdasági részen a könyvelés itt csapódik le az összes intézményegységére. Koordinálni kellett mindenfélét.”

(iskolaigazgató, Henye)

A változások előnyeként – amellet, hogy mindenhol megmaradhattak az iskolák – azt tartják számon, hogy javult a szakos ellátottság, mert létrehozták az utazópedagógusi rendszert, ennek következtében pedig az oktatás minősége növekedett. Ugyanakkor egyértelmű negatívum az iskolába eljutás idejének meghosszabbodása – igaz, ez egyedül a szurdonyi gyerekeket érinti a megszűnt a 7–8. évfolyam miatt. Az ő helyzetükön kistérségi iskolabuszokkal tudtak valamit javítani. Mindez anyagilag nem jelent nehézséget a családok, a gyerekek számára, mivel az utazási költségeket az iskolák vállalják magukra.

Interjúalanyaink negatívumként említették azt is, hogy a nagy iskolák még nagyobbá váltak, így a tanulókra kevésbé tudnak figyelni, s ezekben az intézményekben fellazultak a tanuló-tanár, illetve a szülő-tanár kapcsolatok. Természetesen ez nem kizárólag az átszervezés következménye, hiszen például a szalonkai iskola bezárására már a kistérségi fenntartás alá vételt megelőzően sor került. Ezt a problémát – az interjúalanyok elmondása szerint – több szülő is érzékelte, és emiatt megindulni látszik egy olyan folyamat, hogy a nagy iskolákból a kis iskolákba viszik a gyerekeket. Így például Szajla helyett a kisebb iskolával rendelkező Márgára viszik a szalonkai gyerekeket. A kistérségi fenntartásból kimaradó intézmények ebből a szempontból jobb helyzetben vannak, mint a nagy intézmények, mert a kis osztálylétszámok lehetővé teszik, hogy többet foglalkozzanak a pedagógusok a gyerekekkel, eredményesebb lehet a tanítás, könnyebb a differenciálás.

„A legutóbbi felmérés szerint az átlag felett vannak a tanulók, ami nem azt jelenti, hogy kiemelkedő képességűek, itt egyáltalán nincsenek kiemelkedő képességű tanulók. De talán amiatt vannak jó eredményeink, mert kevesen vannak egy-egy osztályban, ezt sokan nem hiszik el, de ez nagy előny.”

(iskolaigazgató, Marga)

Az integrált nevelés, oktatás fontos prioritása a kistérségi oktatásirányításnak. A gyógypedagógiai osztályok megszüntetése ebből a szempontból igen pozitív lépésnek tekinthető, azonban a lépés szakmai háttere nem minden esetben volt meg. Emiatt az érintett iskolák pedagógusai nem feltétlenül értékelik pozitívumként.

„No, most képzeljük el a mai gyerekekkel a harmincas vagy harminchatos osztályokat, de maradjunk 25-nél. Ebben a 25-ben van két enyhe fokban értelmi fogyatékos, van mondjuk öt HHH, van roma, a romákat ugye nem tartjuk nyilván, de attól még ott vannak, meg van néhány nagyon gyenge, meg van néhány közepes és van két tehetséges. Melyik fog elveszni? Valószínű, hogy a tehetséges. Ez szomorú, nagyon szomorú, de a tehetséges. Mi a lépése erre a szülőnek?

Elviszi. Tehát, ha mi a differenciálásnál mindig csak a lemaradót, a gyengét, az SNI-t tudjuk tolerálni, akkor a jó hatodiktól már nem ide fog járni.”

(iskolaigazgató, Henye)

A speciális tagozatok megszűnése szintén a kisebb iskolák létszámnövekedését – és ezzel kapcsolatban egy nehezen megoldható feladat kötelező ellátását – vonták maguk után, hiszen ha egy tanuló a tanulási képességeket vizsgáló szakértői bizottság szerint integráltan oktatható, akkor felesleges utaztatni a gyereket a távoli nagy iskolába, járhat a saját településén vagy ahhoz közelebb levő kisiskolába is. Az integráció további negatívumaként említette az egyik interjúalany a tehetséges gyerekek elvesztését is.

Azt, hogy mely intézményvezető miként értékeli a változásokat, egyéni nézőpontok és az érintett személyek által képviselt intézmények helyzete egyaránt befolyásolja. A mendecsi intézményvezető például csak pozitívumokat említett, de ennek oka az, hogy sem az iskolát érintően sem az ő személyét érintően nem történtek jelentős változások.

„Mi semmilyen hátrányát nem érezzük annak, hogy a társulásba bekerültünk. Szerencsére nagyon együttműködő a társulás. Az ott dolgozó szakemberek, akár az irodavezető, mindenki. Én csak pozitívumokat tudok róluk mondani... Az intézmény sok előnyhöz jutott, nagyon sok hazai és EU-s pályázatban részt tudtunk venni.”

(iskolaigazgató, Mendecs)

A társulásból önként kimaradt három intézmény kissé kiszorítva érzi magát, ti. nem tudják kihasználni a társulás által nyújtott lehetőségeket. A társulásban ugyan nem akart részt venni, de úgy értelmezi, hogy a társulás egyes szolgáltatásait a kistérség nyújtja, a kistérségnek pedig ők is tagjai. A kiszorítottság érzését a márgafői iskola esetében fokozhatja az a tény is, hogy a 2009-ben módosított kistérségi közoktatás-fejlesztési tervből kimaradtak. A társulás és az intézmények ezt a problémát felismerve szorgalmazták olyan együttműködések kialakítását és erősítését, melyek a kistérség minden intézményét és fenntartóját érintik.

ÖSSZEGZÉS

A végrehajtott szervezeti és fenntartói változás fő mozgatója a hatékonysági szempontok figyelembe vétele, a pályázati lehetőségek kihasználása és a törvényi kereteknek való megfelelés volt. Azok a pozitívnak tekinthető változások, amelyek ezzel egy időben végbementek

(pl. a sajátos nevelési igényű tanulók integrált nevelése), nem a társulási fenntartásba vétel következményeiként értelmezhetők, hanem olyan folyamat eredményeként, melyet a különböző pályázati feltételek követelnek meg. A fenntartóváltás és a pályázati követelmények által életre hívott folyamatok gyakorlatilag egy időben zajlottak. Mivel egyetlen iskola sem szűnt meg a fenntartóváltás következtében, a tagintézménnyé válás volt az egyetlen jelentős változás, mélyreható következmények sem az oktatásban, sem a települések helyzetében nem figyelhetők meg.

Az intézményi statisztikák szerint lényegi változás sem a hálózat mennyiségi mutatóiban (tanulólétszám, hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű tanulók aránya), sem pedig a minőséget jelző mutatókban (továbbtanulási arányok, kompetenciamérések eredményei) nem történt. Ami ezekből kiolvasható, az nem a fenntartóváltás következményeként értelmezhető, hanem már a múltban beindult folyamatok eredménye, irányuk pedig megegyezik az országos tendenciákkal.

A társulási fenntartásba be nem kapcsolódó önkormányzatok oktatási intézkedései az oktatás minőségét koncepcionálisan nem érintik. Ehelyett az intézmények saját szakmai elképzeléseik szerint dolgoznak, nem formalizált, hanem a pedagógusok „informális” megegyezésén alapuló koncepciókra építve. A társult iskolák mögött vannak részletes oktatásfejlesztési tervek, ezek azonban nem a nagyobb fenntartói szervezet okán születtek meg, hanem pályázati lehetőségek és a törvényi előírások hívták életre. Azért születtek, mert a pályázatok többnyire a nagy szervezeteket szólítják meg. A nagyobb szervezetnek talán abban van tényleges előnye ezen a területen, hogy könnyebben tud megfizetni olyan szakembereket, akik e terveket elkészítik.

Ezek a tervek, habár konkrétumokat tartalmaznak bizonyos területek fejlesztésére, s iránymutatóak lehetnek a középtávú célok megvalósításában, sokszor csak vágyakat tükröznek, mert a megvalósításukra vonatkozó konkrét feladatok és módszerek, nem beszélve a megvalósítás eszközeiről, már hiányoznak a dokumentumokból.

A társulásba való belépéssel az önkormányzatok döntési pozíciója megváltozott. A társulási tanácsban, amelyben a települések polgármesterei vesznek részt, többségi döntések vannak. Ez alapvetően más, mint korábban az iskolafenntartó társulásban, ahol konszenzusos döntések születtek (más megfogalmazásban: minden településnek vétőjoga volt). A döntések bonyolultsága miatt különböző szakmai bizottságok készítik elő a döntéseket. A döntések ezáltal szakmailag megalapozottabbak lesznek, a helyi politika pedig háttérbe szorul.

„Amikor konkrét döntési szükséglet van az iskolához kapcsolódóan, akkor ez a szűkebb intézményi bizottság dönt először, ők javasolnak a tanács elé dolgokat, tehát egy előterjesztő szerv ez. Az intézményi bizottság javaslatait szokta fogadni a tanács.”

(HKTT, munkaszervezet-vezető)

Minél kiterjedtebb az oktatási hálózat, annál többféle érdek ütközik, így a döntések meghozatala is nehezebbé válik. Tudatosan, vagy kevésbé tudatosan, minden bizonnyal mindez is szerepet játszott abban, hogy három község, pontosabban három iskolafenntartó társulás nem vitte be intézményét a kistérségi szintű társulásba.

A kistérség hátrányos helyzetéből adódó számos probléma megoldása érdekében nem egy közoktatási intézményben példaértékű pedagógiai munka folyik. Többen megemlékeztek az interjúk során, hogy pedagógusaik olyan továbbképzéseken vesznek részt, melyek keretén belül új módszereket sajátítanak el, új oktatási eszközöket ismernek meg, s ezeket az új és innovatív oktatási módszereket, eszközöket a gyakorlatban is alkalmazzák. Ezzel – egyebek mellett – nagyobb az esélyük a hátrányos helyzetű tanulók megsegítésére is.

Nem lehet egyértelműen állást foglalni abban, hogy az iskolák kistérségi társulásba történő átadása összességében pozitív vagy negatív hatású intézkedés volt-e. Egyértelműen előnyt jelent az intézmények infrastrukturális fejlődése, ami a pályázati lehetőségek jobb kihasználásának köszönhető. A diákokat motiválni lehet a különböző informatikai lehetőségekkel, az intézmények így sikeresebbek lehetnek, ami stabilizálja helyzetüket, s ez visszahat a települések egészére is, növelve azok lakosságmegtartó erejét. Ez még akkor is igaz, ha tudjuk, hogy a népesség elvándorlása alapvetően nem oktatással kapcsolatos tényezőkre vezethető vissza. Pozitívként említhető, hogy a székhely és a tagintézmények között – mind az áttanítás rendszerének bővülése, mind a közös pályázatok következtében – a korábban szorosabb együttműködések jöttek létre. Valamelyest felbomlott ugyanakkor az együttműködések korábbi rendszere a társuláshoz nem csatlakozó intézmények esetében.

Az átszervezésnek vannak egyértelmű nyertesei és vesztesei, s olyanok is vannak, akik előnyöket és hátrányokat egyaránt tapasztalnak az átszervezés következményeként. A vizsgálat során egyértelműen rajzolódik ki, hogy az igen közeli múlt eseményeit a résztvevők még nem tudják objektíven mérlegre tenni, véleményüket erősen befolyásolják érzelmeik. Végleges ítéletet tehát nem lehet mondani, ugyanis az oktatáspolitikai intézkedések természetéből adódóan következményeik csak évek múltán realizálódnak, vizsgálhatók.

„Ezt nem lehet egyik napról a másikra megcsinálni, ez egy hosszú folyamat. Ami félő, hogy az új kormányzat megint bizonyos dolgokat keresztülhúz, pedig valami elindult. Az oktatásból nem kellene politikai kérdést csinálni, hanem szakemberekkel, pedagógusokkal szakmailag kell dolgozni. Mert ahhoz legalább 8-10 év kell, hogy eredmények mutakozzanak.”

(igazgató, Henye)

**HORDÓSY RITA – MEIXNER BOGLÁRKA –
SZABÓ FANNI MÁRIA**

„FALURÓL FALURA TESSZÜK ODÉBB A PROBLÉMÁT”

ÚJVÁROS ÉS TÉRSÉGE

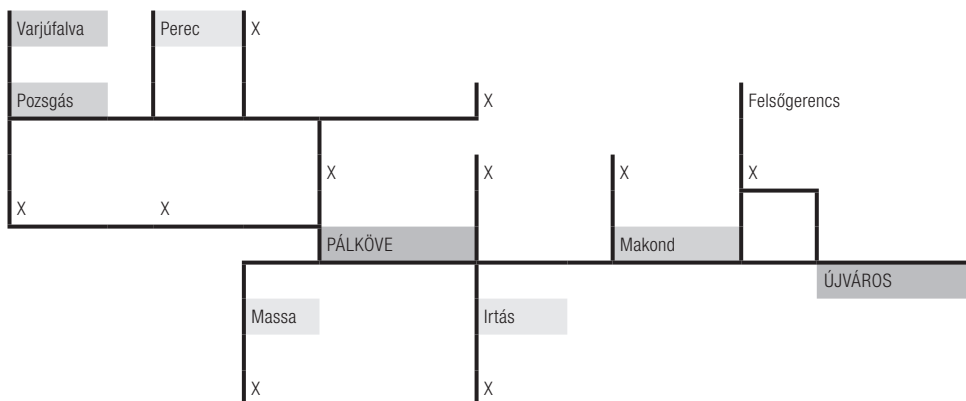
Az Újvárosi kistérség az ország egyik évtizedek óta gazdasági recesszióval küszködő régiójának szélén, az ország határa mentén található. A jellegzetesen aprófalvas térségben két város – Újváros, a kistérség központja és Pálköve, az ország egyik legkisebb városa – fekszik.

Újváros a körzet közlekedési, kereskedelmi és kulturális központja. Részben múltjából adódóan, részben pedig földrajzi fekvése következtében két szomszédos kistérségre is vonzást gyakorol. Infrastruktúrája nagyságához mérten kielégítő. A városban főleg kis- és középkategóriájú üzemek találhatók, jelentős a mezőgazdaság és az élelmiszeripar. Lakosainak száma nem éri el a húszezret. A kistérség másik meghatározó települése, Pálköve vesztett korábbi központi helyzetéből, mivel egykori ipara megszűnt, s az egészségügyben és az oktatásban is csökkent a szerepe. Ennek ellenére a munkanélküliek aránya viszonylag alacsony, köszönhetően elsősorban a turizmusnak.

A községek közül meg kell említenünk a korábban jelentős, de mára már visszafejlődött ipari üzemmel rendelkező Varjúfálvát. Az üzem korábban több környező község lakói számára is biztosított megélhetést, sorvadása azonban itt is érezteti hatását: egyre többen hagyják ott a községet és a környező településeket, megélhetést keresve az ország más részében.

A kistérség gazdasági-társadalmi szempontból elmaradott, a legtöbb település az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel küzd. A munkanélküliségi ráta a megyei átlagnál alacsonyabb ugyan, de meghaladja a 15 százalékot. Legrosszabb helyzetben Felsőgerencs község van, 50%-ot meghaladó munkanélküliséggel, legkedvezőbb

*Az Újvárosi Kistérség települései, iskolái és úthálózata**

* A szűrkével kiemelt településeken működik iskola. A településeket az esettanulmányban használt nevükön tüntettük fel, illetve X-szel jelöltük.

körülmények között pedig az Újváros szomszédságában található Makond, 10 százalék alatti rátával. A két város helyzete is viszonylag jó: 12 százalék körüli a munkanélküliség mértéke.

A kistérségben a lakosság fogyása igen erőteljes, részben az előregedés, részben az elvándorlás miatt. 1990 és 2006 között csak Újváros lakossága mintegy 15%-kal lett kevesebb, a falvak egy részében pedig még ennél is jelentősebb a csökkenés.

A térségben két nemzetiség is őshonos, nemzetiségi oktatás azonban ma már csak Újváros iskoláiban folyik.

A KISTÉRSÉG OKTATÁSI INTÉZMÉNYEI

A kistérség központjában működik az általános iskolák nagy része, középfokú oktatási intézmény pedig csak itt található.

Általános iskolai oktatás

Jelenleg két iskolai szervezetben működik a kistérség minden önkormányzati fenntartású általános iskolája. Az egyik iskola központja Újvárosban van, s hozzátartozik Makond nyolcosztályos iskolája, a másik központja Pálkövén található, és két nyolcosztályos, valamint három alsó tagozatos tagiskola tartozik hozzá.

Újvárosban az eredetileg hat általános iskola ma három szervezetben működik. A 2004 óta összevont Karinthy Általános Iskola négy telephelyen működik, kínálata széles, nemzetiségi tagozata és kéttannyelvű tagozata is van. 2006 óta az iskolához tartozik Makond iskolája is. A közös intézmény működtetése iskolafenntartó társulás keretében történik, s természetesen sok iskola nélküli települést is ellátnak.

A Karinthy iskolához tartozó tagiskolák (Dózsa, Erkel, Juhász Gyula, Pannónia) tanulói társadalmi háttere iskolánként nagyon különböző, azzal összefüggésben, hogy a város mely részén helyezkednek el. A városközpontban található Erkel tagintézmény az elit iskola, itt elsősorban középosztályból származó, jó családi háttérrel rendelkező gyerekek járnak, míg a városszéli „telephez” közel eső Juhász Gyula és a Dózsa tagiskolában (ez utóbbi az iskola székhelye) sokkal magasabb a cigány tanulók száma. Koncentrációjuk másik oka, hogy a telepen élők körében magasabb a gyerekszám. Erre a helyzetre reagálva, illetve a lehetséges magasabb normatíva megszerzésének érdekében bevezették az iskolában a cigány etnikai oktatást. Az igazgató szerint az összevont iskolában a tanulók körülbelül harmada cigány, az Erkelben azonban csak 17 százalék, a Dózsában és a Juhász Gyulában viszont 35, illetve 48 százalék. A Pannónia a város egyik nemzetiségi iskolája. Ebben alacsony ugyan a hátrányos helyzetű gyerekek aránya, de a kompetenciamérés társadalmi helyzetet jelölő komplex mutatója szerint mégis ez az egyik legrosszabb összetételű intézmény¹.

A Szarvas Gábor iskola a környék másik nemzetiségének iskolája, a harmadik pedig egy katolikus iskola. Az előbbi, feltehetően a sok bejáró miatt, a kompetenciamérés mutatója szerint messze a legrosszabb társadalmi háttérű intézmény, az utóbbi viszont a legjobb. Nem meglepő, mert nagyon népszerű a középosztálybeli családok körében.

Az Erkel és Pannónia tagiskola, valamint a katolikus iskola társadalmi háttérét javítja, hogy sok környező, akár iskolával is rendelkező településről a városban dolgozó, ambiciózusabb szülők ezeket választják gyerekük számára. Ezekbe járnak sokan például Makondról, annak ellenére, hogy ott is van általános iskola. A jelenség magyarázata, hogy Makond iskoláját elsősorban Felsőgerencs – jelentős részben – cigány tanulói veszik igénybe. Mivel Makondon a csökkenő születések következtében a tanulók száma az utóbbi időben enyhén csökkent, Felsőgerencsen viszont nőtt, az iskolában egyre több lett a roma tanuló, s ezt a folyamatot felgyorsította a makondi szülők döntése a városi iskolák valamelyikének igénybe vételéről. Jelenleg a makondi iskola tanulóinak 70 százaléka felsőgerencsi. Az iskolában a tanulók háromnegyede hátrányos helyzetű tanuló, s csaknem a fele halmozottan hátrányos helyzetű. A kompetenciamérés társadalmi háttérre vonatkozó adatai szerint ez a leggyengébb tanulói összetételű iskola.

1 Az adatok hitelességéről semmit nem tudunk, így például azt sem, hogy a mérésben a tanulók mekkora és mely része vett részt.

Az ún. Hegyháti Általános Iskola székhelye Pálköve. Az iskola már a rendszerváltás előtt körzeti iskolaként működött, nyolc társtelepülés részben csak felső, részben mindkét tagozatának tanulóit fogadva. Jelenleg a tizennégy település tanulóit két nyolcosztályos és három alsó tagozatos iskola látja el, mindegyik a Hegyháti iskola szervezetébe integrálva. A szervezet részei a még működő óvodák is.

Pálköve annyira kicsi, hogy a helyi általános iskolás korúakra alapozva az iskola fenntartása nagy erőfeszítések árán lenne csak megoldható. Nagy viszont a város vonzáskörzete: tizenhárom falura terjed ki. Ez ebből a szempontból előnyös a város iskolája számára, ugyanakkor azzal jár, hogy nagyobb számban kerülnek be hátrányos helyzetű tanulók is, a helyi szülők egy részét arra készítetve, hogy Újváros általános iskoláiba vigyék a gyerekeiket, esetleg a gimnázium hatosztályos képzésébe írássák őket. A viszonylag nagy távolság miatt az átjárás nem olyan nagyságrendű, mint Makondról. Pálköve esélyét arra, hogy a jobb hátterű gyerekek itt maradjanak, mégis a szomszédos települések, s különösen Pozsgás jelenti: az ottani nyolcosztályos általános iskolában koncentrálódnak a helyi és a környékbeli, még kisebb települések hátrányos helyzetű, zömében roma tanulói, így az ottani ambiciózusabb, s tehetősebb szülők éppen Pálkövére hozzák gyerekeiket. A folyamat kétélű: most előnyös Pálkövének, de ha Pozsgás kénytelen lesz az iskoláját a máshol tanuló gyerekek miatt bezárni, akkor az ottani tanulók mind átjönnek ide, rontva a tanulói összetételt, s újabb tanulók elvitelét okozva. Lehetséges, hogy – minden következménye ellenére – Pálkövének előbb-utóbb szüksége lesz ezekre a gyerekekre, mert az iskola létszáma folyamatosan csökken. Pozsgás polgármestere szerint *„fokozatosan, faluról-falura tesszük odébb a problémát.”*

Pozsgás iskolájában jelenleg kilencvennégy tanuló van, öt különböző településről. Annak ellenére, hogy információink szerint az iskolában jóformán csak hátrányos helyzetű, leginkább cigány diákok tanulnak, és emiatt másokat elvisznek a szülők, a kompetenciamérés adatai szerint jobb a tanulók teljesítménye, mint a központi iskolában, vagyis a szülők vagy nincsenek tisztában a kompetenciamérés adataival, vagy azok nem meggyőzőek számukra.

A másik nyolcosztályos tagiskola településén, Varjúfalván az elvándorlás miatt különösen csökken a tanulólétszám. (Az óvodában egyik évről a másikra harminc százalékkal lett kevesebb a gyerek!) Itt az önkormányzat nevelőszülői hálózat létrehozásával igyekszik segíteni a helyzeten, de ez átütő eredménnyel nem járt: évfolyamonként egy-két tanulónál többet nem jelentett az elmúlt években.

Mindkét nyolcosztályos tagiskolában jelenleg száz alatti a tanulósám, egy-egy évfolyamra körülbelül 12-12 gyerek jut. A három alsó tagozatos tagiskola közül az egyikben 30-40, a másik kettőben tíznél kevesebb tanuló van. Az egyikben a cigány etnikai oktatás után járó kiegészítő normatívával igyekeznek talpon maradni.

Középiskolai oktatás

A körzet településein élő középiskolások túlnyomó többsége vagy Újvárosban vagy a szomszédos kistérség patinás iskolavárosának középfokú intézményeiben tanul, de a két kistérség között kétirányú a tanulók mozgása. Az újvárosi diákok fele nem helybéli: egyharmaduk bejáró, ötödük kollégista. A szakképesítést adó képzési programokban a nem helybéliek, a gimnáziumiban a helyiek vannak többségben, ugyanakkor az eljárók jelentős része éppen a szomszéd kisváros gimnáziumában tanul.

A négy helyi középiskola közül egy szakközépiskola maradt városi fenntartású, a három másik, melyek közül az egyik gimnáziumi képzést is folytat, a kilencvenes évek közepé óta a megyéhez tartozik. Egy további szakközépiskolát megszüntettek. A középiskolák a megyei irányítású, a megye déli felére kiterjedő térségi integrált szakképző központhoz (TISZK) csatlakoztak, de a társulás egyelőre formálisnak tekinthető. Komolyabb szakmai szerkezeti változás nem rajzolódik ki, a pedagógusok továbbra is csak korábbi intézményekben tanítanak, ugyanakkor a diákok számára megnyíltak a társulásban résztvevő intézmények együttes szakmai szolgáltatásai, mint például a pályaorientációs, illetve karriertervezési szolgáltatások.

A megyei fenntartású intézményeket a város a kilencvenes években adta át, alapvetően a fenntartási nehézségek miatt, továbbá mivel jelentős részben amúgy sem a város tanulói tanultak ezekben.

Az egyedüli városi fenntartású közgazdasági szakközépiskola igazgatója szerint az intézményt azért tartotta meg az önkormányzat, mert viszonylag keveset kellett költeni rá. Az utóbbi években még ennek az átadása is felmerült, mert a normatíva egyre kevésbé fedezi a költségeket, a város költségvetése pedig szűkös. A pénzügyi nehézségek egyébként nem a tanulólétszám csökkenéséből származnak, hanem a finanszírozási feltételek, a fejkvóta változásából. Az iskolába továbbra is jelentős a túljelentkezés, bár ennek mértéke – alapvetően demográfiai okokból – csökken. A tanulólétszám megtartásában jelentős szerepet játszott az informatika irányába történő profilnyitás. Az iskola megpróbált nyelvi előkészítő évfolyamokat is indítani, azonban ezekre a gyengébb általános iskolai eredménnyel rendelkezők jelentkeztek elsősorban, így a képzést végül megszüntették. Ez utóbbitól nemcsak az iskola vonzerejének növelését várták volna, hanem a képzési idő megnyújtása következtében mind a tanulólétszám-, mind pedig a normatíva növekedését is. Az iskola tehát megpróbált elébe menni a demográfiai változásoknak, mindeddig sikerrel. Ennek ellenére nem tudni, hogy a jövőben hogyan fog működni, mivel az igazgató szerint a TISZK, s így az intézmény beiskolázási keretszámait meghatározó Regionális Fejlesztési és Képzési Bizottság *„kifejezetten nem szereti sem a közgazdasági szakképzést, sem az informatikai szakképzést.”*

A városban gimnáziumi képzést egyedül kínáló iskola valójában egy oktatási konglomerátum: egészségügyi és – a két környékbeli nemzetiség nyelvén folyó – kéttannyelvű idegenforgalmi szakközépiskolai osztályokat is indít, továbbá idecsatoltak egy alapfokú művészetoktatási intézményt, valamint egy kollégiumot is. A gimnázium és a kollégium a kilencvenes évek közepén, a művészeti iskola csaknem tíz évvel később került megyei fenntartásba, és 2005-től közös szervezetbe. A megyei szakemberek szerint az összevonás politikai döntés volt, akkoriban a megyében több hasonló intézményszerkezet is történt. A döntés előtt nem készült semmilyen állapotfelmérés, hatástanulmány, így nem mérhető, hogy a változás milyen megtakarítást jelent. Elmondásuk szerint néhány igazgatói, igazgatóhelyettesi pótlékokat sikerült csak megtakarítani, illetve a karbantartó személyzet esetében néhány posztot. Az összevonás folyamatáról azt mondták, hogy a döntés után tájékoztatták az intézményeket, meghallgatták az érdekképviselők véleményét. Meglátásuk szerint az egyes intézmények inkább érzelmi kérdésként kezelték az ügyet, ezért voltak nehézségek a megvalósításnál. A fő célnak azt tartották, hogy a változás minél kevesebb áldozattal járjon. A szakmai szempontok azért nem tudnak mindig érvényesülni, mert a megyei önkormányzat a nagy munkáltató, így a döntések sok embert érinthetnek. Az iskola profilja miatt jelentősebb létszámcsökkenéssel ennek az iskolának sem kellett szembenéznie, azonban az igazgató már érzékeli a változás jeleit, vagyis a demográfiai csökkenést, illetve azt is, hogy egyre több hátrányos helyzetű diák kerül be az iskolába.

A hajdani szakmunkásképző iskolában már két évtizede folyik szakközépiskolai oktatás. A kereskedelmi és a vendéglátó szakmák mellett ipari szakmák oktatása is folyik, de a rendszerváltás óta többször is módosult a profil. Az iskola az előzőhöz hasonlóan a kilencvenes évek közepén került a megyéhez, már csak azért is, mert magas, mintegy ötven százalékos a bejárók aránya. A demográfiai változások elsősorban ezt az intézményt érintik. Nem annyira a helyi középiskolák jelentenek számára konkurenciát, mint inkább a szomszédos kisváros hasonló szakterületen oktató intézménye. A megyei önkormányzat szakemberei szerint a 2000-es évek elején *„történt egy szóbeli egyezkedés a megyei önkormányzat képviselője meg a ...i városvezetés között – mert az az intézmény városi fenntartású –, hogy ne legyen már az, hogy párhuzamos képzés folyik egymástól húsz kilométerre. Ennek fejében a T. [Újváros iskolája] leadja a fás szakmákat, azt csinálja a V. [a szomszédos város iskolája], a V.-ben nem fognak kereskedő és vendéglátós szakmát oktatni. A T. leadta a fás szakmákat, meg még valamilyen vasipari szakmát is, a V. meg megtartotta a kereskedő és vendéglátós szakmát. Ennek következtében pincér-szakács mind a két iskolában van fél-fél osztály, amit ugye nem kell indokolni, hogy gazdaságilag ráfizetés; kereskedőben is megszolanak az erőviszonyok.”* Vagyis a fenntartók közötti egyezség megkötődött. Demográfiai okokból, illetve a konkurenciaharc miatt egy osztálynyi gyerekekkel lett kevesebb az első évfolyamon az utóbbi öt év alatt.

A munkaerőpiac szerkezetének átalakulása, illetve főként a lehetséges munkahelyek számának drasztikus csökkenése már nemcsak a diákok későbbi elhelyezkedési esélyeit rontja, hanem az iskola gyakorlati képzését is megnehezíti. A tanulólétszám növekedésére egyedül a szakiskolai felzárkóztató képzés bevezetése hatott. Az iskolának a TISZK-en belüli profiltisztítás során valószínűleg meg kell válnia egyes ipari szakmáktól a már említett V. iskola javára, és a vendéglátó-ipari és idegenforgalmi szakmacsoportok felelőse lesz, vagyis ha megkésve is, de megvalósul az eredeti elképzelés. Erről a felmérés idején még nem született meg a döntés. A változás minden bizonnyal a tanárok mozgásával is jár majd, de erre már most is van példa: vannak olyan tanárok, akik mindkét város iskolájában tanítanak.

A mezőgazdasági szakközépiskola a kistérségben egyedi szakmai profillal rendelkezik, alkalmazkodva a megye délkeleti térségének sajátos mezőgazdaságához. Az eredeti profil fokozatosan bővült, alkalmazkodva a változó gazdaság igényeihez, emiatt az elmúlt években mintegy negyven százalékkal nőtt a tanulói létszám.

Mindezekből látható, hogy a demográfiai apály a középfokú intézményrendszert még nem érte el, pontosabban a négy középiskolából három még meg tudta őrizni, sőt egy esetben növelni is tudta a létszámát, a csökkenés egyelőre csak a legalacsonyabb presztízsű iskolát érinti. A megyei önkormányzat szakemberei megyei szinten egy „normatíva-vezérelt, szakmaszerkezetet bővítő utat” választak fel ennek kompenzálására, melybe beleértik a felsőfokú szakképzés felé történő nyitást is. Ez azonban szerintük Újvárosban nem jellemző. Ezen túlmenően a profitorientáltságot, vagyis a felnőttképzésbe való bekapcsolódást látják lehetséges megoldásnak az iskolák számára.

ISKOLASZERVEZETI VÁLTOZÁSOK AZ EZREDFORDULÓT KÖVETŐEN

Ha az intézményi szerkezetet nem, hanem csak az oktatás helyszíneit nézzük, a 2000 utáni évtizedben nem sok változás történt a kistérségben: egyetlen községben szűnt meg a tanítás. Az intézményi szerkezetet tekintve ugyanakkor nagyon jelentősek a változások, amelyek az önkormányzati fenntartású általános iskolák mindegyikét érintették valamilyen módon.

Az önkormányzatok közötti kistérségi szintű együttműködés 1997-re vezethető vissza az ún. ellátási körzetek megalakulásával. Addig csak egy-egy iskola önkormányzatai között volt együttműködés iskolafenntartó társulások keretében. Ezt követően, országosan az elsők között, megalakult az *Újvárosi Kistérség Többcélú Társulása (ÚKTT)*, amely a későbbiek során fontos szerepet kapott az oktatásban is.

A jelenlegi működési struktúra fokozatosan alakult ki. Az első jelentős változások Újvárosban történtek, ahol az önkormányzati általános iskolákat 2004-ben összevonták, kialakítva a már említett Karinthy iskolát. Az összevont intézmény jelenlegi főigazgatójának elmondása szerint a gyereklétszám növekedésének megállása a kilencvenes évek közepén következett be, melyet – az ezredforduló után – viszonylag gyors csökkenés követett, s ez azóta sem állt meg. Meglátása szerint *„külön intézményenként sokkal nehezebb volt a csökkenő létszámú oktatást kezelni. A munkaerő-gazdálkodásra gondolok, a nevelőknek az óraszámát nehezen lehetett biztosítani, nehéz volt a szakos ellátottságot biztosítani.”* Az ezredfordulót követően már elkezdődtek az első tárgyalások az iskolák jövőjére vonatkozóan. Különböző kezdeményezések történtek az önkormányzat részéről, ám a 2004-et megelőző két évben, látva a nagy ellenállást, a közgyűlés az utolsó pillanatban levette napirendjéről az iskola-összevonás kérdését.

Mind a tantestületek, mind a szülők részéről nagy ellenállás volt tapasztalható. Az oktatási bizottság elnöke szerint többek között azért, mert a számos találgatás és lehetséges felmerülő alternatíva között mindegyik iskola talált olyat, amely számára kedvezőtlen volt. Több pedagógus a szülők támogatását megnyerve próbálta a tervezet véghezvitelét megakadályozni, az egyik iskolaigazgató a döntést követően pedig lemondott posztjáról. Az önkormányzat felkért egy szakértőt az összevonás segítésére, ám végül nem az ő javaslatait fogadta el a művelődési osztály, hanem a helyi szakemberek által kidolgozott tervezetet valószínűsítették meg: egyik iskolát sem zárták be, de mindegyiket egy intézménybe vonták össze. Az iskolabezárást részben az ellenállás miatt nem támogatták, részben pedig azért, mert a funkciót veszített épületeket nem lehet értékesíteni, így fenntartásuk, állagmegóvásuk ugyanúgy költségekkel járt volna a továbbiakban is.

Végül az önkormányzat közgyűlése 2004 elején hozta meg azt a határozatot, miszerint az iskolákat a következő tanévtől kezdve összevontan kell működtetni. *„Minden tantestülethez kiment a művelődési osztály vezetője, tantestületi értekezleten ismertette a tervezetet, mindenki elmondta a véleményét, hogy milyen rossz lesz ez, átláthatatlan meg minden. Utána volt a polgármesteri hivatalban a képviselőkkel egy közös tantestületi ülés, ahol – 118 kinevezett pedagógus volt az iskolában – ők megjelentek, és mindenki elmondta a sajátját, hogy miért jó, miért nem jó, mit kellene másképp csinálni. Végül az önkormányzat meghozta a döntést.”*

A folyamat során a tantestületeket már tavasszal elkezdték egymással megismertetni, és a nyár folyamán hosszas előkészítő munkát végeztek legfőképpen a szakos áttanítások megszervezésének érdekében. Az összevonás révén csökkentették a pedagógus-állományt: négy üres álláshelyet szüntettek meg és hat főt elbocsátottak. Egy részük talált helyben munkát (nevelési tanácsadó, szlovák iskola, keresztény iskola, óvoda).

Az új iskolai szervezethez két évvel később, 2006. szeptember 1-jétől csatlakozott Makond, amely korábban három szomszédos, iskolával nem rendelkező kistelepüléssel közösen, iskolafenntartó társulás keretében működtette az iskoláját. A csatlakozás a fenntartó önkormányzatok döntése volt, s elsősorban nem a gyerekek létszámának csökkenése indokolta, hanem pénzügyi okok. Az önkormányzat által kapott kiegészítő normatíva tízmillió forinttal nőtt, kiadásai csak csekély mértékben, az igazgatóhelyettesi pótlékkal csökkentek. Magát az oktatást nem érintette a változás, a Makondon tanuló gyerekek továbbra is az itteni iskolába járhatnak. Az igazgató az iskola autonómiájának csökkenésére hivatkozva ellenezte a döntést. Azóta az iskola tanulóinak száma 10%-kal csökkent, jelenleg valamivel meghaladja a százat.

Varjúfalva 2004-től egy szomszédos kistérség egyik településével közösen tartotta fenn iskoláját iskolafenntartó társulásban, de két évre rá – Makonddal együtt – az anyagi előnyök miatt csatlakozott Újváros iskolájához. A két település közötti nagy távolság miatt – ami csaknem harminc kilométer – Varjúfalva és Újváros iskolái között érdemi együttműködés nem alakulhatott ki, a tanulók utaztatása pedig különösen nem. A csatlakozás amiatt is érdekes, hogy Varjúfalva és Újváros között található Pálköve és Makond is, vagyis Varjúfalva számára közelebbi integrációs lehetőségek is adóttak voltak.

Mivel a tanulók száma Varjúfálván továbbra is folyamatosan fogyott, így a 2010-ben életbe lépő új pénzügyi szabályok mellett az integrált iskolának már nem érte meg Varjúfalva iskoláját benntartani, Varjúfalva kénytelen volt az akkor már az ÚKTT által üzemeltetett pálkővei iskolához csatlakozni. Az iskolai oktatás a mindennapokat tekintve azóta is változatlan: komolyabb szakmai együttműködésről nem beszélhetünk Varjúfalva és Pálköve iskolája között.

Újváros legkisebb, nemzetiségi általános iskolája korábban önálló önkormányzati fenntartásban működött. Az összevonásokat az iskola mindenképpen el akarta kerülni. A tervek szerint először a város másik nemzetiség iskolájával akarták összevonni, ráadásul nemcsak közös szervezetbe, hanem közös, addig a másik iskola által lakott épületbe kerültek volna. A ma már nehezen rekonstruálható alkudozási folyamat végén a kisebbség országos önkormányzata vette át az iskolát, így az megtarthatta függetlenségét (míg a másik nemzetiségi iskola az egyesített iskola része lett). Az iskola a korábbi helyzethez képest is jól járt ezzel a megoldással, mert önálló gazdálkodóvá vált. A tanulólétszám azóta stabil, bár az egyes évfolyamok között nagy az ingadozás. A stabilitásban valószínűleg közrejátszik az is, hogy elsősorban a környező településeket szolgálja ki, akár kollégiumi elhelyezéssel is, így az ottani tanulók számára a magasabb presztízsűnek számító városi iskolába való iratkozás viszonylag könnyű.

Pálköve körzetében a jelenlegi iskolák korábban iskolafenntartó társulás keretében működtek, mivel mindegyik több település lakosságát szolgálta ki. A két alsó tagozatos iskola már évtizedek óta Pálköve tagiskolájaként működik, a többi az ezredforduló utáni évtized második felében került ide. Először, 2006-ban, Perec alsó tagozatos iskolája csatlakozott, két évre rá Pozsgás nyolcévfolyamos iskolája, végül 2009-ben Varjúfalva lépett át ebbe a körzetbe.

Az összevonások nemcsak azt eredményezték, hogy Perec és Pozsgás iskolája elvesztette önállóságát, hanem azt is, hogy Pálköve iskolája kikerült a helyi önkormányzat közvetlen felügyelete alól. Az iskola ugyanis fenntartót váltott, átkerült a kistérségi többcélú társuláshoz (ÚKTT). A társulás létrehozását egy-másfél éves időszak előzte meg. Pálköve polgármestere szerint nehéz folyamat volt, s az összevonás során el kellett bocsátani több pedagógust, továbbfoglalkoztatásuk érdekében pedig bölcsődét hoztak létre. Megítélése szerint az iskola-összevonás elsődleges mozgatórugója az erre ösztönző normatíva megszerzése volt. *„[A társulásba] bele lettünk kergelve. ... A nagyobb pénz reményében az önkormányzatok beléptek, mert a normatívák így magasabbak. Beléptünk, eltelt egy pár év, és visszajöttek az eredeti források. Nem volt korrekt. Demokrácián belül nem a pénznek kellene döntenie. ... racionalíni [racionalizálni] kell a feladatokra, de a probléma az, hogy beleszólnak az önkormányzatok dolgaiba, nincs lehetőség más lépésre, mint a társulásra.”* A város kikötése az volt, hogy továbbra is központi szerepet tölthessen be az egészségügyi ellátás és az oktatás területén.

Egy Újvárosban dolgozó szakember szerint az egyes intézmények *„jelentkeztek, hogy szívesen társulnának, de ez egy kényszerszármazék volt. Egy idő után viszont nagyon erőssé vált a közös szakmai munka, pl. az óvodánál uralkodik is, nagyon erős kölcsönös fejlesztő munkában jelenik meg. A kistérségi települések nagyon jól járnak azzal, hogy az elsők között résztvevő szakmai területen lévő szakmai intézménnyel társultak, jó néven veszik, jó közöseként vannak.”*

Varjúfalva 2009-ben volt kénytelen kiválni az Újváros központú iskolafenntartó társulásból, illetve annak közös iskolájából. Az egyre csökkenő tanulószám ugyanis rontotta a közös iskola statisztikáját, ami az új pénzügyi szabályok szerint normatíva-csökkenést eredményezett volna az iskola számára. Az ÚKTT azzal a feltétellel vette át őket, hogy az esetlegesen felmerülő plusz költségeket Varjúfalva önkormányzatának kell állnia. A polgármester szerint *„ez egy egyszerű adminisztratív dolog volt: az intézményfenntartó társulásunkat kértük a kistérségi társulásba, befogadtak, onnan meg elváltunk egymástól, mint ágtól a levél”.* Az oktatásban mindez nem érezte hatását, minden továbbra is a megszokott keretek között történt: *„az oktatási reformok mindig azzal jártak, hogy tanár marad, diák marad, és egyébként az intézményt váltogatjuk annak megfelelően, hogy hol tudunk a gazdálkodásunkkal a legjobban kijönni”.* A normatíva-csökkentésre a település a pedagógusok részmunkaidős fog-

lalkoztatásával válaszolt annak érdekében, hogy ne kelljen senkit sem elbocsátani, továbbá gondolkoznak azon is, hogy egyházi fenntartásba adják az intézményt, ha ezzel könnyebbé válik a fennmaradás. A község polgármestere szerint: *„ezzel a lépéssel most a költségvetésben a hiány körülbelül egyharmad lett. Az iskola költségvetése 47 millió forint, ebből 14 millió a hiány. Ezt vállalja az önkormányzat pluszban és fizeti társulási hozzájárulásként. Ez az éppen kigazdálkodható, még éhen nem halunk kategória. Ez a település egészére rányomja a bélyegét, hogy iskolát tartunk fenn, de ennek ez az ára, hogy a diákjaink itthon vannak. Egyébként azzal sem sokkal volnánk előrébb, hogyha levinnénk őket [Pálkövére], mert ott is hozzájárulást kellene fizetni, ráadásul még utaztatni kellene, összességében nem nagyon lennénk előrébb a dologgal. A gyerekek korán kelnek, későn érnek haza, törődés, beilleszkedési problémák. Elég abnormális az az elképélés, hogy hetedik-nyolcadikra el kell vinni.”*

Mivel a középiskolákban – egy kivételével – nem csökkent a tanulólétszám, nem volt szükség komolyabb szervezeti beavatkozásra sem. Ennek megfelelően, ahogy egy megyei szakember fogalmazott: *„az elmúlt tíz-húsz évre is elmondható, hogy a lehető legkisebb véráldozattal és a lehető legkisebb fájdalommal próbálta meg levelezni ezeket a dolgokat. Vagy úgy oldotta meg, hogy azt mondta, hogy mindenkinek tudok valamilyen formában helyet biztosítani, és tovább tud dolgozni, vagy azt mondta, hogy – és ez volt még a szakmai előkészítésnek egy másik szegmense – hogy nézzétek meg, hogy kik azok, akik nyugdíjba vonulnak, kik azok, akik előrehozott nyugdíjba mennek, amikor még prémium évek voltak; és ha lehet, ebbe becsatornázva oldom meg a dolgot.”*

A SZERVEZETI VÁLTOZÁSOK HÁTTERE

Az elmúlt években az oktatást érintő főbb döntések meghozatalában Újváros önkormányzatának művelődési osztálya komoly szerepet játszott. Legfőképp a demográfiai trendek bemutatásával, valamint a jogszabályi változások és ezek finanszírozásra gyakorolt hatásának értelmezésével segítették a kistérség önkormányzatait. A dokumentumok megvitatásának fórumát a többcélú kistérségi társulás ülései jelentik. A döntéshozatalt nehezíti, hogy az üléseken részt vevő polgármesterek önállóan nem, hanem csak saját képviselő-testületükkel egyetértésben dönthetnek. A kistérségi szinten készült oktatásfejlesztési dokumentumok az elmúlt időszakban inkább csak iránymutatóak voltak, javaslatokat fogalmaztak meg az egyes kistérségi önkormányzatok számára. A megkérdezett szakemberek szerint az önkormányzati döntésekbe komolyan beleszólnak a választási ciklusok, hiszen ezeket követően a változó önkormányzatok nem feltétlenül ugyanazt a politikát követik az oktatásban sem, mint elődeik. Ennek megfelelően a szakmai alapon javasolt fejlesztési irányok, amelyek előrevetítik a várható gyereklétszámokat is, nem feltétlenül valósulnak meg: az egyes önkormányzatok vagy elfogadják ezeket, vagy nem.

Bár a tanulólétszám a kistérség egészében folyamatosan, s jelentősen csökken, az önkormányzatok igyekeznek fenntartani az adott intézményhálózatot, megőrizve az ott dolgozó közalkalmazottak munkahelyét. *„Egyrészt a szakmaiság, másrészt a kényszer mellettünk állt. Készítettünk bemutatót, és látták hogyan csökken a születések száma [miatt] az óvodákban a létszám. Mindenki láthatta, hogy ez így nem tartható fent tovább.”* – nyilatkozta Újváros egyik közoktatási vezetője.

Jellemző az oktatást érintő döntéshozatalra, hogy alapvetően nem szakmai érvek mentén, hanem a finanszírozás keretei miatt születnek a határozatok. *„Az intézménytársulás nem arról szól, hogy meg kell mozdulni a nevelők és a gyermek közösségnek. Arról szól, hogy hogyan lehet jobb erőforrás kihasználást elérni”.* Az egyes települési önkormányzatok törekednek a többi társult intézmény fenntartójával közös megegyezésre jutni, ameddig ez nem érinti saját intézményeik drasztikusabb leépítését. Ha viszont ez nem megy, akkor más eszközöket próbálnak keresni, kilépve akár a korábbi együttműködési keretekből is.

Az utóbbi években a kistérség oktatásában végbement változásokat nagyban meghatározta az oktatás finanszírozásának mindenkori rendszere. Kiemelkedő szempont, hogy az osztályok nem működhetnek kis létszámmal, mivel az normatíva-elvonást eredményez. A tanulók létszáma mellett fontos a pedagógusok óraszámja is, mivel ez a kettő játszik szerepet a teljesítménymutató számításában, amely a normatíva alapja. Intézményfenntartó társulásokat szintén érdemes létrehozni, mivel azoknak az önkormányzatoknak a társulásai, amelyek az adott térségben lakók oktatását közösen kívánják megoldani, kiegészítő támogatásra jogosultak. 2008 óta a kistérségek iskolái már csak a társulásokon keresztül kaphatnak kiegészítő támogatást, illetve a kisebbségi oktatás jelenthet még előnyt.

Az iskolák társulásait egyeztető folyamat előzte meg, amelyek egyrészt arról szóltak, hogy mindenki megtarthassa autonómiájának mind nagyobb részét, másrészt pedig arról, hogy kiket bocsássanak el. A társulások pontos pénzügyi mérlege nem látható, de nem világos, hogy ezt jelenleg nem tartják már fontosnak, vagy a folyamatban sem játszott szerepet. Az egyeztető folyamat részletei utólag már nem tárhatók fel.

Az interjúk rámutattak arra is, hogy az iskolák társulásaiban, a nemzetiségi iskolává válásban és az oktatásszervezés szinte minden területén egyetlen fő dolog motivál: a pénz. A változásokat elsősorban nem szakmai szempontok vezérelték és vezérlik, hanem az újonnan kialakuló helyzetben a legjobb pozíció elfoglalása, és ezáltal a lehető legtöbb pénz megszerzése. Nem véletlen, hogy a kistérség iskolái cinikusan fogadják azokat a híreket, melyek szerint az egyik iskola nemzetiségivé válik, a másik pedig államból egyházi finanszírozású lesz. Hozzá kell ugyanakkor tenni, hogy az iskolák nem fogadták kitörő örömmel az átszer-

vezések hírért, mindegyik iskola szerette volna megtartani önállóságát és a lehető legtöbb pedagógusát.

AZ ÖSSZEVONÁSOK ELŐNYEI ÉS HÁTRÁNYAI

Az összevonásnak tényleges és ki nem használt előnyei, illetve tényleges és esetleges hátrányai egyaránt vannak. A megszólaltatott helyi szereplők, vagyis a települések és az iskolák vezetői elsősorban aszerint értékelnek, hogy a változás számukra milyen *anyagi* előnyökkel vagy hátrányokkal járt. Másodlagosan – s nem is mindenhol – megjelentek a települési, illetve a helyi lakosok érdekei, s a legritkább esetben a lakosság egyes rétegeit érintő hatások. Az összevonások előnyeként a helyi vezetők alapvetően a következő tényezőket látják:

◊ Normatívátöbblet

- Helyi szinten az átszervezések minden esetben a bevételek növekedését, vagy legalábbis csökkenésének elkerülését jelentették. A normatívák gyakori változtatása következtében azonban ezek az előnyök bizonytalanok, bármikor a semmibe veszhetnek.

◊ Iskolák megmaradása

- Kistépülések kisiskolái esetében a bevételek emelkedése a helyi iskola megmaradását eredményezheti azzal együtt, hogy még így is megszorító intézkedésekre kényszerülhetnek időnként. A helyi politikusok számára az iskola megtartása alapvető cél, hiszen ezt várja tőlük a lakosság.

◊ Az intézményrendszer leépítése a gyermeklétszámok csökkenésével arányosan;

- Ennek révén takarékoskodni lehet a bérköltségeken, illetve az iskolák fenntartási költségein. Mind Újvárosban, mind a Pálkövéhez tartozó iskolákban voltak elbocsátások, bár az utóbbiakban nem az összevonáskor, s nem is igazán az összevonás miatt: az iskolák között ma sincs áttanítás. Újvárosban ez a lépés hosszabb távra is megoldotta a gondokat, azóta sem kellett több alkalmazottól megválniuk. Itt a közös iskolához nem oktatási intézményeket is csatoltak, csökkentve ezek működési kiadásait.

◊ A szakos ellátottság biztosítása a pedagógusok áttanításának gyakorlatával;

- A szakos tanítás áttanítás révén történő biztosítása nemcsak a tanulók, hanem az érintett tanárok számára is előnyös lehet, mivel saját szakterületükön taníthatnak. Ez a térség településszerkezetének sajátosságából fakadóan

nem egyformán valósítható meg az egyes iskolákban. A szakos pedagógusok áttanítása a többi tagintézménybe Újvárosban, ahol a két legtávolabb lévő telephely közötti távolság negyedóra alatt megtehető, jól működő gyakorlat. Ezzel ellentétben a kisebb, távolabb elhelyezkedő kisebb települések között a magas utazási költségekre, illetve a közösségi közlekedés rugalmatlan menetrendjére hivatkozva az iskolák nem élnek ezzel a lehetőséggel.

- ◊ A szakmai szolgáltatások biztosítása; a különböző projekteken, pályázatokban való részvétel könnyítése.
- Egy nagyobb intézmény számára egyszerűbb egy-egy szakember, például egy professzionális pályázatíró vagy adminisztrátor alkalmazása, aki az összes tagintézménynek segíteni tud.

További előnyt jelenthetne az is, ha a közös fenntartás alá tartozó iskolák között csökkenne vagy megszűnne a beiskolázási időszakban a gyerekekért folyó harc, ám ezt látogatásunkig nem valósították meg. Újvárosban a Karinthy főigazgatója egészségtelennek nevezte a beiskolázási időszak harcait, s a nemzetiségi iskola igazgatója is elmergesedettnek írja le a helyzetet. Hiába közös a beiskolázási körzet, ha a különböző háttérű gyerekek a város más-más részein élnek, és ha a szülők nem is vinnék őket valamelyik távolabbi iskolába, akkor is eltérő lenne az iskolák összetétele. Legalább az önkormányzati iskolák közötti versenyt meg lehetne szüntetni, ha az alsó tagozatokat, mint azt egy városi javaslat megfogalmazta, összevonnák. Nem sokkal jobb a helyzet a Hegyháti Iskola esetében sem, ahol a szülők semmibe veszik a körzethatárokat, s erre adott esetben az ebből profitáló iskola annak ellenére biztatja őket, hogy a rivális iskolák ugyanannak a társulásnak a tagjai. A cél, hogy *„az iskolát életben tartsák, és ezzel minél nagyobb presztízszt szerezzenek a településnek.”*

Az iskolák összevonása és átszervezése elvben lehetőséget ad az iskolák vezetői számára, hogy a diákok helyzetét, képességeit mérlegelve vegyes osztályokba sorolják őket, a gyakorlatban azonban ez sem tud sikeresen működni, emiatt több helyen is beszélhetünk a szegregáció növekedéséről.

Az összevonások előnyei mellett több hátrány is felmerült:

- ◊ Bonyodalmas adminisztráció és döntéshozás;
- Az egyik probléma a többcélú kistérségi társulással kapcsolatos. Pálköve iskolájának körzetében például öt olyan település van, amely nem járul hozzá az iskolák működéséhez, ám az ÚKTT-n belül ők is beleszólhatnak az oktatási ügyekbe.

- Az adminisztrációt nehezíti, hogy az iskola székhelye és a fenntartó székhelye között nagy a távolság, ami rengeteg utazással jár.
- A tagiskolák vezetőinek el kell látniuk a korábbi iskolavezetői feladatokat igazgatóhelyettesek segítségével nélkül, illetve mint igazgatóhelyetteseknek be kellene segíteniük a főigazgatónak a feladatok ellátásában. Ez pedig vagy a főigazgató vagy a tagiskolák vezetői számára többletmunkát, adott esetben túlterhelést eredményez, vagy pedig bizonyos feladatokról lemond az iskola. A Hegyháti Iskolában például az összevonások után megszűnt mindenfajta pályázás, mert az iskola vezetőségének nincs kapacitása erre.

◊ Az egyes pályázati lehetőségektől való elesés lehetősége;

- Az makondi iskola két évvel később csatlakozott az újvárosi iskolákhoz, így a korábbi programba már nem tudták őket bevonni. Mivel nem függetlenek, nem pályázhatnak, viszont a közös pályázatoknál a nagy iskola háttérbe szorítja őket, esetleg a nagy szervezet a viszonylag kedvező mutatói miatt meg sem felel egyes pályázati feltételeknek. Egy ilyen – igaz, nem iskolával, hanem óvodával kapcsolatos – példa már előfordult: Makond óvodájában folyamatosan nő a gyerekszám a körzetébe tartozó Felsőgerencs népességnövekedésének köszönhetően, ezért szükségük lenne új óvodai helyekre. A pályázatokat azonban csak a fenntartó adhatja be a közös statisztikákkal, melyet Újváros folyamatosan csökkenő óvodásszáma olyannyira ront, hogy a közös intézmény nem jogosult a fejlesztési támogatásra. Felsőgerencs gyerekei így nem jutnak elegendő óvodai férőhelyhez, pontosabban két-háromszor messzebbre kellene a gyerekeknek nap mint nap utazni, hogy Újváros intézményeit igénybe vehessék.

◊ A tagiskolák autonómiájának csökkenése;

- Az egyes intézmények vezetői inkább csak féltek, félnek ettől, mert eddig – különösen a különálló településen működő iskolák esetében – ez nem történt meg. A Hegyháti Iskola esetében még az összevonás utáni időszakban történt pedagógus-elbocsátásokat is sikerült úgy megoldani, hogy az elfogadható volt az érintett tantestületek, illetve települések számára.

Az előnyök és a hátrányok mellett sem lehetett minden problémára megoldást találni az iskolai szervezet átalakításával. Újvárosban például a népességfogyás következtében az intézményrendszer változatlanul túlméretezett, de a nagy társadalmi ellenállás következtében nem történhetett meg az iskolák teljes átszervezése. Az önkormányzat továbbra is óvatos, ezért egyelőre csak az alsó tagozatok összevonását tervezi. Ennek pozitív hozadéka lehet

a hatékonyság növelése, illetve a beiskolázás során az iskolák között folyó „egészségtelen megnyilvánulások”, vagyis az iskolák közötti 'marakodás' megszüntetése. Alternatívája az egyik városi iskola megszüntetése lenne, melyet a jelenlegi főigazgató elvet, mivel „a pedagógusok szakmai felkészültsége, az eredmények nem különböznek nagyon. Lehet, hogy a gyerekek szülői háttere eltér, de megszüntetni nem lenne jó”. Az egyik, a témában függetlennek tekinthető interjúalanyunk szerint nagyrészt a pedagógusok érdekei akadályozzák a nagyobb volumenű változásokat.

Makond iskolájának felső tagozatát hosszútávon valószínűleg szintén nem lesz költséghatékony fenntartani, ám az iskola igazgatója szerint egyelőre nem kell félni az összevonástól, mivel a városi iskola nem fog igényt tartani az ő iskolájuk gyengébben teljesítő, hátrányos, illetve halmozottan hátrányos tanulóira.

A Hegyháti Iskolában is túlméretezett az iskolakapacitás, emiatt vagy Pozsgás vagy Varjúfalva iskolájának felső tagozatát meg kellene szüntetni. „Egy-két évig még nem, de hosszú távon már nem lehet fenntartani, egyik falu sem tudja: se ... [Varjúfalva], se ... [Pozsgás] nem tudja fenntartani az iskoláját.” – állítja az egyik érintett falu polgármestere. Nagy kérdés, hogy melyik iskola fogja elengedni a felső tagozatát, ekörül már évek óta komoly harc folyik a két település között. Varjúfalva emiatt is építi a nevelőszülői hálózatot, s elkezdtek tárgyalni több egyházzal is az iskola egyházi fenntartásba adásáról. A szülőket már megkérdezték az ügyről, s a polgármester szerint túlnyomó többségük támogatna egy esetleges fenntartóváltást. Kérdeztük arról is, hogyan szokott zajlani egy ilyen típusú ügy, hogyan történtek a megkeresések: „Van olyan egyház, amelynek stratégiai fontosságú, hogy bizonyos területeket lefedjen. Van, amelyik önkormányzatnak fontos, hogy a lakosság vallásához igazítsa az oktatást, ezek esetlegesek. Nálunk is különböző módszerekkel ment.” Mindez persze nemcsak Varjúfalva számára jelent következményt, hanem a többi település számára is, amely Varjúfalva tanulóira építve javíthatna helyzetén, ha annak iskolája megszűnne.

ÖSSZEGZÉS

A kistérség helyzete a rendszerváltás óta igen nehéz. Mind a központjában, mind a településeken a munkahelyek száma csökkent, nem csupán az elöregedéssel, hanem az igen nagymértékű elvándorlással is szembe kell nézniük. Tanulmányunk célja az volt, hogy bemutassuk, az oktatási intézmények miként tudtak ezekre a demográfiai változásokra reagálni: milyen változások történtek, s azokat mi mozgatta.

A települések, főként a kistelepülések életében az általános iskola léte meghatározó, hiszen ez a kultúraformáló erő, a pedagógusok adják a település értelmiségi rétegét, és sok-

szor ezen múlhat, hogy a kisgyerekes családok a településen maradnak-e, vagy elköltöznek, ami által tovább öregedhet a falu. Éppen ezért érthető, hogy a települések foggal-körömmel ragaszkodnak az iskolájukhoz, és csak a legvégső esetben engedik azokat bezárni.

A kistérségben az iskolák névleges összevonása, a társulások kialakítása volt a meghatározó, semmint az iskolák bezárása. Mindez azzal a következménnyel jár, hogy az iskolákat az önkormányzatok akkor is fenntartják, ha ez már sem szakmailag, sem gazdaságilag nem feltétlenül indokolható. Újvárosban például az összevont iskolák gyakorlatilag változatlanul működnek tovább, kisebb tanulócsoportokkal is. Az oktatás minden valószínűség szerint kevesebb épületben, kevesebb pedagógussal is hatékony lehetne, az alsó tagozatok összevonásával a szegregáció csökkenthető lenne (bár ez magában hordozza a veszélyt, hogy a nem önkormányzati iskolák „elitképző” intézményekké váljanak). A változatlan feltételek melletti oktatás különösen jellemző a kistérségeken. Ezeken főleg a felső tagozatok elnéptelenedése jelent problémát, mely a hatosztályos középiskolák elszívó erejének köszönhető. A felső tagozatok összevonásának, megszüntetésének elkerüléséért a helyi önkormányzatok az utolsó percre küzdenek.

A szervezeti változások során minden intézményvezető célja az volt, hogy önállóságának minél nagyobb szeletét meg tudja őrizni, illetve minél kevesebb embert kelljen elbocsátani. Az átalakításokat elsősorban a pénzügyi és nem a szakmai célok vezérelték.

Az intézmények működésére jellemző a kikapuk keresése annak érdekében, hogy minél nagyobb forráshoz jussanak, és minél kevesebb pedagógust kelljen elbocsátaniuk. Az átszervezésekkor állásukat veszített pedagógusokat jellemzően megpróbálták a kistérségben lévő közoktatási hálózatban továbbra is benntartani, akár új pozíció létrehozásával is, a gyerekek számából következő elbocsátásoknak pedig megpróbálják a nyugdíjazással elejét venni. Egy további lehetséges megoldást jelent a költségvetési gondok enyhítésére, illetve az iskolák megmentésére az iskola fenntartójának a megváltoztatása: több példa is mutatja, hogy az iskolák anyagi megfontolásból átléphetnek kisebbségi önkormányzathoz vagy egyházi fenntartású iskolákká válnak.

Az anyagi gondok a gyereklétszámról érzékeny normatíva miatt nagyban függenek az iskolába járó gyerekek számától is. A gyerekek megszerzéséért folyó küzdelem kiegészülhet alternatív ötletekkel is, mint például a nevelőszülői hálózat ösztönzése, valamint egyes iskolák által folytatott tanuló-szervező kampányok.

Az iskolák belátták, hogy kevesebb szaktanár is elegendő, ha azok ingázva több helyen is tanítanak, ugyanakkor ennek megvalósítására csak kis távolságok és jó közlekedési feltételek mellett kerül sor. Az iskolák összevonása és átszervezése elvből lehetőséget te-

remthetett volna az iskolák vezetőinek, hogy a különböző háttérű diákokat arányosan osszák el a tanulócsoporthoz. A gyakorlatban azonban nem ez történt, sőt összességében a szegregáció növekedése figyelhető meg. Újváros esetében nemcsak a tagiskolák tanulókért folytatott marakodása vezet ehhez, hanem a katolikus iskola jelenléte, a speciális képzések és a hatosztályos gimnázium is, ez a kínálat szelekciót eredményez. A kistelepülések esetében a probléma faluról falura „vándorol”, hiszen ha egy adott településen túl magas a hátrányos helyzetű tanulók vagy a cigány gyerekek aránya, a jobb módú szülők a körzeten kívüli iskolába igyekeznek vinni gyermekeiket.

A középiskola szintjén a demográfiai változás még kevésbé drasztikus. A térségben a középfokú oktatásra jellemző legfőbb változások a kilencvenes években lezajlottak, azóta leginkább a változó munkaerő-piaci igényekhez történő alkalmazkodás tűnik a fő feladatnak. Egyes iskolák igyekeznek szélesíteni a képzési palettájukat, új szakközépiskolai osztály vagy nyelvi előkészítő osztály indításával próbálnak több tanulót vonzani.

Ha a következő évek finanszírozás-politikája nem változik, a demográfiai trendek további romlása várhatóan komoly változásokat tesz szükségessé Újváros és térsége oktatási szerkezetében. Kérdéses azonban, hogy az újabb szabályozások milyen lehetőségeket adnak a meglévő iskolák és munkahelyek megtartására és a helyzet konzerválására, esetleg megújítására. Ameddig az érdekek, és legfőképpen a pénzügyi érdekek mást kívánnak, az utóbbi évek „forgatókönyvei” alapján nem valószínű, hogy a gyerekek és a pedagógusok valódi érdekeit szem előtt tartó szakmai döntéseken alapuló szerkezetváltozások végbemehetnek.

SZABÓ ÁKOS

„EBBE A SZÉP ISKOLÁBA MIÉRT NEM JÁRHAT AZ ÉN GYEREKEM?”

KÉTHALOM ÉS TÉRSÉGE

A Kéthalmi kistérség jellemzően aprófalvas térség, távol a fővárostól s távol a megyeszékhelytől, az ország határa mentén. A legnagyobb települése, s egyben egyetlen városa maga a kistérség központja, valamivel több mint 8000 fős lakossággal. A 49 település közül mindössze hétnek a lakossága haladja meg az ezer főt.

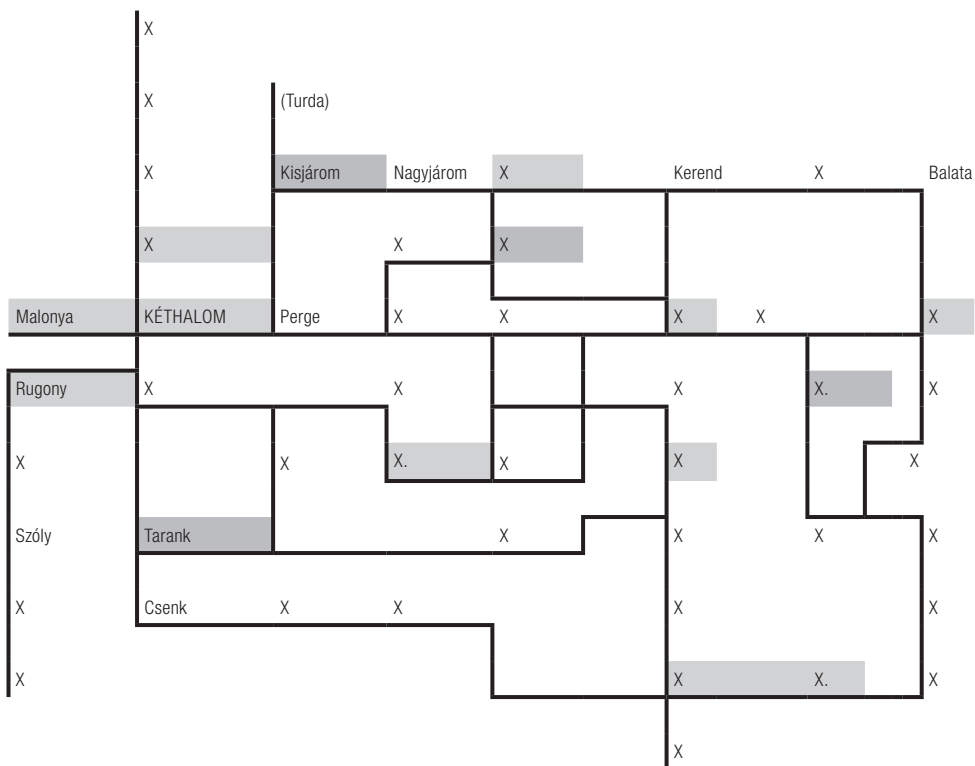
A térség keleti fele az első világháború után elveszítette természetes központjait. Ennek következményeit a szocializmus éveiben alapvetően két módon igyekeztek kezelni. Egyrészt a jelenlegi kistérségi központot igyekeztek valódi gazdasági – igazgatási – oktatási központtá tenni, melynek során a hatvanas-hetvenes években jelentős ipart telepítettek a városba, és középfokú oktatási intézményeket alapítottak. Ennek eredménye lett a település várossá nyilvánítása a hetvenes évek végén. Kéthalom azóta is az egyetlen gravitációs pont a kistérségben, mondhatni a kistérségben minden út ide vezet. A másik kezelési mód a körzetesítés volt, amely nagyon rossz emlékeket hagyott a helyi lakosságban, s most is meghatározza az iskola-összevonásokkal, iskolatársulásokkal kapcsolatos nézeteket is.

A kistérség közlekedési infrastruktúrája szegényes. Az egyetlen vasútvonalat 2009-ben bezárták¹. A buszok általában napi négy-öt alkalommal fordulnak meg egy-egy kistelepülésen, és a legtávolabbi helyekről általában egy óra alatt érnek a városba. A megye más városaiba csak a körzetközpontban való átszállással lehet eljutni.

A kistérség elmaradott aprófalvas vidéke mindig is túl nagynak bizonyult a térség központja számára, amely a munkaerőt még a legdinamikusabban fejlődő éveiben sem tudta

¹ Másfél évvel később újraindult a vasúti közlekedés. (szerk.)

*A Kéthalmi kistérség települései**

* A szürkével kiemelt településeken működik iskola. A településeket az esettanulmányban használt nevükön tüntettük fel, illetve X-szel jelöltük.

felszívni, többek között ezért is volt jellemző erre a vidékre a szocializmus alatt a távolsági ingázás. A rendszerváltás után Kéthalom még kevésbé volt képes ellátni központ funkcióját. Feldolgozóipara kezdetben lassan, majd egyre gyorsuló ütemben kezdett leépülni. 2000 után az ideiglenesen megtelepedett külföldi tőke is kezdett továbbállni. Ezek következménye, hogy a város egyre kevésbé tudja fenntartani intézményeit, és sorra adja át azokat megyei fenntartásba. A falvakban korábban jelentős volt a mezőgazdasági termelés, de a keleti piacok elvesztése miatt a felvásárlási árak olyan alacsonyak lettek, hogy a legtöbb termékkel nem vagy alig éri meg foglalkozni. A falvakban néhány szántóval és gépekkel rendelkező család van, akik meg tudnak élni a mezőgazdaságból, de bér munkát ők sem tudnak kínálni másoknak. Így aztán többnyire csak az önkormányzati intézmények, valamint az egy-két bolt, kocsma marad, valamint a közfoglalkoztatás.

Mindezek következtében a helyi fiatalok egyre nagyobb számban költöznek el a szülőföldjükről. A falvakban egyre inkább a képzetlen marginalizálódott csoportok maradnak, akiknek egy része a versenyképes munkaerőpiacra akkor sem tudna belépni, ha lenne munkahely.

A falvak helyzete nem egyforma. Helyzetüket négy fő tényező határozza meg:

- a kistérségi központtól való távolság,
- a körzetesítések utóhatása: az egykori központok általában ma is jobb helyzetben vannak, jobb intézményi ellátottsággal rendelkeznek.
- az országhatár közelsége: egy határőrség képes felszívni a helyi munkaerő egy részét, másrészt a cigaretta- és a benzincsempészet jelent – igaz illegális – bevételt.
- A falu hagyományai: a mezőgazdasági termelés hagyománya kiegészítő jövedelmet jelent a lakosságnak, az erős kulturális hagyományok pedig tanulásra ösztönzik a fiatalokat, akik – általában nem a kistérségben, de – érvényesülni tudnak a munkaerőpiacon. Ebben nagyon fontos szerepe van a helyi iskolának: ahol évtizedek óta jól működő – bizonyos értékrendszer mentén szerveződő – pedagógusi kar van, ott az iskola az újonnan érkező pedagógusok szemléletét képes ehhez az értékrendszerhez közelíteni, a diákoknak pedig az értékrendszert közvetíteni. Jó példa erre Rugony és Malonya. Kemény változók szempontjából mindkét település hasonló helyzetben van, de míg Malonya egyre inkább leszakadó település, addig Rugony a kistérségi központból is vonzza a tehetősebb családokat. Ennek több oka is van, de az egyik legfontosabb, hogy itt egy szakmájára büszke, erős, stabil, erős elvárásokkal rendelkező pedagógusi kar dolgozik, szemben a másik település iskolájával, amelyben erős a fluktuáció, és a pedagógusok nagy része már elvesztette a szakmájába vetett hitet.

AZ OKTATÁS IRÁNYÍTÁSA

A kistérség oktatási hálózatának vizsgálatakor a hetvenes évekig kell visszanyúlnunk. Ekkor alakult ki a mai oktatási hálózat a gerince, amit legfőképpen három dolog formált.

- A körzetesítések, ami – az emlékezet szerint – csak a központ fejlődését tette lehetővé. Ekkor alakult ki az a máig ható vélekedés, hogy a társulás egyenlő a település leépítésével, az intézmények és az esetleges fejlesztési források elvesztésével.

- Ebben az időben vált Kéthalom igazi középfokú oktatási központtá. A kistérség mindhárom középiskolája – az egykori gimnázium, a közgazdasági szakközépiskola és az ipari szakiskola – ma is itt működik. A kistérség szinte minden továbbtanuló diákja ma is ezekben tanul, a térség távolabbi részében lakók kollégistaként.
- Egy természeti katasztrófa következtében a hetvenes években sok iskola megrongálódott: ezek egy részét nem építették újjá, más településen viszont új iskolák épültek. Mindez az iskolahálózat átgondolását, új alapokra helyezését jelentette. Ahol ezt követően maradt felső tagozatos oktatás, ott jellemzően ma is működik az iskola.

A rendszerváltás után nem sokat változott az iskolahálózat. Amely települések korábban elvesztették az iskolájukat, általában nem alapították újra, mivel annyira lecsökkent a gyerekszám, hogy nem lettek volna képesek fenntartani. Habár rengeteg változás történt, a kistépülések oktatáshoz, iskolához való viszonyát ma is ezek az előzmények határozzák meg elsősorban. Ennek következtében általában nincsenek kistépülési szinten értékelhető oktatási koncepciók, hosszú távú elképzelések. Általában az az érzés határozza meg az oktatásról való gondolkozást, hogy ha nincs iskola, akkor meghalt a falu, akkor vége mindenek, és soha többet nem is lesz iskola. Ezért az iskolát, ha kell, akkor hitelből, de „utolsó csepp erőnkig fenn kell tartani”. Ennek következtében a demográfiai, migrációs változásokra, pénzügyi és jogi ösztönzőkre csak a legutolsó pillanatban és kapkodva reagálnak az intézményfenntartók. Ez nem általánosan jellemző, de ez a domináns. Van olyan személy, akinek vannak elképzelései a hosszú távú és minőségi oktatás fenntartására, de ezekről a jól átgondolt tervekről, valódi koncepciókról a legritkább esetekben születnek testületi döntések. Az egyedüli kivételt, mint a következő fejezetben látni fogjuk, Rugony jelenti. Ennek következtében az oktatásirányítás általában csak utólagosan reagál a társadalmi folyamatokra, pénzügyi kényszerekre, ahelyett, hogy elébe menne azoknak. Nem a koncepció szabja meg az irányt, hanem az éppen aktuális szabályozásbeli változás, pénzügyi helyzet, pályázati kiírás szabja meg a „koncepciót”. A döntések mélyén általában valami olyan elgondolás van, hogy most ne legyen rosszabb, vagy legalábbis ne sokkal. Jövőre meg majd meglátjuk, addig sok víz lefolyik a Tiszán. És ha konszenzusos koncepció nincs is, ebben az „alapelvben” az oktatás minden szereplője általában egyetért. A fenntartó számára a legfontosabb, hogy most ebben az évben ne legyen intézménybezárás, a pedagógus számára, hogy most ebben az évben ne legyen elbocsátás, a szülők és diákok számára, hogy most ebben az évben ne kelljen utazni.

Mindezzel együtt az elmúlt évtized kihívásaira valahogy reagálni kellett, és a folyamatokra adott sokszor ad hoc reakciók, a koncepciók többféle ideáltípusát rajzolták ki.

SZERVEZETI VÁLTOZÁSOK AZ OKTATÁSI HÁLÓZATBAN

A demográfiai változások eddig talán Kéthalom intézményeit érintették legkevésbé, de ott is jelentős változások mentek végbe. A három általános iskolából egy megszűnt. A másik kettő nem küszködik létszámproblémákkal, mert az utóbbi tíz évben folyamatosan emelkedik – jelenleg mintegy negyven százalékos – a bejárók aránya. A Kéthalomtól 10-15 kilométer távolságban lévő kistelepülések számára a kistérségi központ közelsége így nem csak áldás, hanem átok is. Amellett, hogy egyre kevesebb gyerek születik e településeken is, sokan a helyi iskola helyett a térségközponti iskolák valamelyikét választják gyermekük számára. Van, ahol azzal magyarázták ezt a döntést, hogy divat, és a szülő falubeli presztízsét növeli, ha Kéthalomba járattja a gyermekét. Volt, aki a városi iskolák jobb minőségével magyarázta, s voltak, akik a községi iskolákba járó cigány gyerekek magas arányával. Akárhogy is van, az mindenesetre tény, hogy általában a jobb képességű gyerekeket viszik el a körzetközpontba. A falusi iskolák létszáma így nemcsak csökken – sokszor a fenntarthatóság alá –, hanem elvesztik a legjobb tanulóikat, a helyben maradt osztályok „húzóerő” nélkül maradnak. A pedagógusok így egyre inkább a megváltozott helyzethez alakítják pedagógiai módszereiket és a tanítás menetét. Ez pedig tovább bővíti az általános iskolás ingázók körét.

Mindezek következtében a városi általános iskolákban általában nagy, harminc fő körűli, s többnyire jó képességű gyerekekből álló osztályok vannak. Az iskolák profilla is igazodott ehhez: az iskolákban többféle tehetséggondozás működik. Továbbtanulási adataik jók, a tanulók többsége gimnáziumba vagy szakközépiskolába megy tovább. Éppen ezért a város iskoláit nem foglalkoztatja a születések számának csökkenése.

A városi középiskolák életében a demográfiai változások nem, a kistérség gazdasági helyzetének megváltozása azonban változásokat hozott. Létszámhiányra a középiskolák sem panaszkodhatnak, részben a 18 évre emelt tankötelezettség, részben a térség közlekedési adottságai miatt. Az egyik legfontosabb változás a fenntartóváltás. A középiskolák igyekeztek az egyre kevesebb anyagi forrással rendelkező városi önkormányzat helyett a megyei önkormányzathoz átkerülni. Ma már a közgazdasági szakközépiskola és a gimnázium is megyei fenntartású. A fenntartóváltás zökkenőmentesen ment végbe. A fenntartóváltástól az intézmények működésük stabilizálását, a túlzsúfolt épületek felújítását és bővítését várták. A gimnázium épületében az alapítás óta nem volt érdemi felújítás, bővítés, emiatt a fenntartóváltást megelőző években már pincehelyiségekben is tanítottak. A helyi önkormányzatnak semmilyen fejlesztésre, felújításra nem volt forrása, és remény sem volt arra, hogy belátható időn belül lesz, így támogatta is a váltást. A gimnázium 2003 óta megyei fenntartású, és 2007-ben felújították és bővítették az épületet. A fenntartóváltás akadályba ütközött ugyanakkor a Mikszáth Kálmán szakképző iskola esetében, amely szintén szeretett volna megyei fenntartásúvá válni.

Őket azonban nem engedte el az önkormányzat, mert a szakképző iskolának van a városban egyedül nagyméretű sportcsarnoka, amit sokszor igénybe vesz a városi önkormányzat is. Ha az iskola a megyéhez kerülne, akkor a városi önkormányzatnak bérleti díjat kellene fizetnie a csarnok használatáért.

A fenntartóváltásokon kívül a demográfiai és gazdasági változásokra adott válasza a középfokú intézményeknek a fokozatos profilváltás. A Mikszáth Kálmán szakképző iskolában 1997-ben volt koncepcióváltás, azóta az intézmény szakiskolai és szakközépiskolai képzést is indít. Ezzel párhuzamosan fokozatosan ment végbe a szakiskolai képzés kínálatának az átalakulása is. A korábbi, helyi iparban és mezőgazdaságban hasznosítható szakmák visszaszorulásával fokozatosan a szolgáltató, kereskedelmi, vendéglátói szakok oktatása vált dominánssá. A legutóbbi években a szakok indítását erősen befolyásolja a TISZK-hez való csatlakozás.

A helyi munkaerőpiac megváltozásához a gimnázium is igyekezett alkalmazkodni. 2003-tól belügyi-rendészeti tagozatossá alakították az egyik osztályt. 2008-tól ezt az osztályt kettéválasztották egy belügyi-rendészeti és egy emelt szintű informatikai képzésre. Az előbbi tagozaton végzettek háromnegyede szakirányban tanul tovább, ami elhelyezkedési lehetőséget jelent a későbbiek során a térség rendészeti szerveinél. Az emelt szintű informatikai képzésen emelt szintű természettudományos képzés zajlik. Erről a tagozatról általában informatikus vagy valamilyen orvosi, egészségügyi pályán tanulnak tovább, az utóbbiak a helyi kórházban tudnak elhelyezkedni. A többiek közül sokan pedagóguspályára mennek, közülük viszont sokan nem térnek vissza a kistérségbe. A gimnázium 1998-ban indította el a nyolcosztályos képzését. Ezzel a kistélepi iskolákból ugyanúgy elcsábítja a legjobb tanulókat, mint a két általános iskola.

ISKOLAFENNTARTÓ TÁRSULÁSOK LÉTREHOZÁSA

A kistérségben a 2000-es évek előtt is voltak iskolafenntartó társulások. Ha ezek nem is voltak feltétlenül kedvelt folyamatok, ismertek voltak. Azok a települések például, amelyek a rendszerváltás előtt elvesztették az iskolájukat, eleve társultak azzal a településsel, ahová a falu gyermekei iskolába jártak, és az iskolát az önkormányzatok közösen tartották fenn. Volt olyan eset is, amikor egy már létező iskolatársuláshoz csatlakozott olyan település, amelyik nem tudta fenntartani az iskoláját.

Ezekhez képest azonban 2000 után alapvetően új jelenségek váltak megfigyelhetővé. Az utóbbi évtizedben felgyorsult a gyerekszám fogyása, az önkormányzatok forráshiányos-

sá válása. Ennek ellenére 2007-ig az intézményhálózatban nem történtek jelentősebb változások, akkor viszont robbanásszerűen. Az évtized első felében a kistelepülések az utolsó szalmaszálra ragaszkodtak saját fenntartású intézményeikhez. Ezt követően a természetes folyamatokon kívül két további tényező nyomta az intézményfenntartókat a társulás irányába. Egyrészt a törvényi szabályozás megváltozása, amely szerint hetedik és nyolcadik évfolyamon általános iskolai osztályt 15 fő alatt nem tarthattak fenn, másrészt erre az időre a fenntartó önkormányzatok jelentős része anyagilag kivérzett. A természetes folyamatok megerősítve a fenti tényezőkkel 2007-ben az egész kistérségben társulási hullámot váltottak ki. Az évtized eleji 26 önálló iskolából az évtized végére 17 maradt. A társulások a következő mintát mutatják a kistérségben:

Kényszerszármazékok ad hoc módon valódi szervezeti változással

A 2007-ben társult kisiskolák legnagyobb hányada ebbe a csoportba tartozik. Azok a kisiskolák és intézményfenntartók ezek, amelyeknek az volt a „konceptiójuk”, hogy kitartani a végsőig, s csak legutolsó pillanatban lépni. Ezeket azonban, mint derült égből villámcsapás érte a jogszabályi változás. A részletesebben megismert települések közül kettő tartozik ide. Mindkét esetben a társulásra kötelezett intézmény 7–8. osztályában a tanulók létszáma egy-két fővel elmaradt a 15 főnél, ezért kénytelenek voltak azt megszüntetni, vagyis a társulás két évfolyam elvesztésével is járt. Ez a változás Perge esetében annyira előkészítés nélküli volt, hogy 2006 júniusában a diákok még nem tudták, hova kell majd szeptemberben iskolába menniük. A társulásról kizárólag a két intézmény fenntartója, gyakorlatilag a két polgármester döntött, a két oktatási intézménynek lényeges beleszólása nem volt. A folyamat gyakorlatilag úgy nézett ki, hogy a Perge polgármestere 2007 nyarát azzal töltötte, hogy a környező, iskolával rendelkező önkormányzatoknál kilincselte. Végül a kéthalmi önkormányzat illetékes vezetői „sajnálta meg”, s kötelezték a kisebb létszámú általános iskolájukat a társulásra, és a község 7-8. osztályosainak befogadására. A társulást ellenezte mind a két intézmény, a szülők és a tanulók is. A változás nem csak Perge tanulóit érintette, hanem egy másik szomszédos, iskola nélküli település tanulóit is.

A másik társulás esetében jobb volt az előkészítés. A gyerekeknek még júniusban szerveztek egy látogatási napot a befogadó intézményben, hogy ne teljesen idegen helyre menjenek iskolakezdetkor. A két pedagóguskar is találkozott egymással korábban is. Itt sem örült egyik intézmény sem, és a diákok sem a társulásnak, de elfogadták a kényszerhelyzetet, és igyekeztek megtalálni a társulás előnyeit. Az előnyök között a legnagyobb az volt, hogy közösen alkalmaznak kémia szakos tanárt. Ez a társulás is azt mutatja, hogy gyorsan, kapkodva kellett társulni: 2007. augusztus 30-31-én Balatán iskolaátadási ünnepség volt,

a település többéves építkezés után felújított iskolaépülethez jutott. Ezzel a település lakóinak és főleg a pedagógusi karnak a régi vágya teljesült volna, nevezetesen az, hogy nem kell több épületben szétszórva tanítani, hanem minden osztály egy épületben lesz. A hetedikesek és a nyolcadikosok azonban egy napot sem töltöttek az új épületben, mert az átadás után egy nappal Kerenden kezdtek meg tanulmányaikat. Az ünnepséget a falu lakossága bojkottálta.

„Akkor már kezdték mondani, hogy bajok lesznek, meg, hogy ez lesz a jövő útja. Társulni kell, mert a létszámunk az lecsökkent. De bízunk a csodában, hogy hátha miránk az nem fog vonatkozni. De aztán csak. Amikor bejöhettünk volna iskolakezdekéskor ebbe a szép épületbe, akkor kellett azt mondani, hogy most már csak hat osztály maradt. És a szülők ezt nagyon nehezen értették meg, nem értették, hogy ebbe a szép iskolába miért nem járhat az ő gyereke. Az én gyerekem is nyolcadikos volt, hát gondolhatja az érzésemet, hogy ezt én is hogy éltem át, mint szülő.”

(tagiskola-vezető, Balata)

Így a falu lakói természetesen átgondolatlan, buta döntésnek látják a társulást. A társulás mindkét intézménye – habár a pedagógusok mind a két iskolában elismerik a másik pedagógusi kar munkáját, és igyekeznek együttműködni – úgy gondolja, hogy amikor az első lehetőség adódik, felszámolják ezt a helyzetet. „Szerintem ezt mindegyik iskola így látja. Mondom nem tudtuk annak a varázását átélni, hogy milyen az, amikor nyolc osztály egy iskolaépületben dolgozik, mert arra nagyon vágytunk, de nem adatott meg. ... Az az igazság, hogy én még senkitől se hallottam, hogy milyen jó lett, hogy a társulás létrejött.”

(tagiskola-vezető, Balata)

Kénysztársulók szervezetten-átgondoltan valódi szerkezeti változással

Ebbe a csoportba csupán egy – három községből álló – együttműködés tartozik. Itt is gyorsan kellett lépni 2007-ben, de a társulás létrehozása jóval kidolgozottabban, tervezettebben ment végbe, pedig sokkal nagyobb szerkezeti változásokat hozott. Ez annak is köszönhető, hogy Rugony község iskolájának igazgatója csaknem két évtizede az önkormányzati testületnek is tagja. Látta, hogy milyen az önkormányzat anyagi, és hogy milyen a település és a környező települések demográfiai helyzete. Világos volt számára, hogy ezzel a csökkenő gyerek létszámmal nem lesz fenntartható a település iskolája, viszont a társulás létrehozása révén egy évtizedre megoldhatja a problémát. Tehát hosszú távon, ilyen demográfiai trend mellett, a társulás sem megoldás. Szavait alátámasztja a következő táblázat, amely a rugonyi iskola létszámának az alakulását mutatja az elmúlt 10 évben.

A rugonyi iskola tanulóinak száma

Év	Fő
1999/2000	158
2000/2001	144
2001/2002	135
2002/2003	130
2003/2004	139
2004/2005	132
2005/2006	123
2006/2007	115
Az iskolatársulás létrehozása	
2007/2008	170
2008/2009	167
2009/2010	163

A társulás Rugony esetében nagy szerkezeti változásokkal járt, és ennek során a gesztorintézmény legalább akkora áldozatokat hozott, mint a tagintézmények. A társulásig Rugonyban nyolcosztályos iskola működött. A társuláskor úgy egyeztek meg, hogy a társult Szólyban is maradjon iskola. Ezért társulás után Szólyban lett az alsó tagozat a társulás minden diákja számára, a gesztorintézmény településén pedig a felső tagozat maradt. A változások következtében Rugonyban öt pedagógust, egy élelmezésvezetőt, egy karbantartót és egy konyhai dolgozót bocsátottak el.

„Ez nem volt egyszerű, 25 évet dolgoztunk együtt, kiváló pedagógusnak tartom, a helyiek ragaszkodtak hozzá, és megértetni, hogy nem azért küldöm el, mert rossz, hanem mert nem tehetek mást.”

(iskolaigazgató, Rugony)

Az átalakítások következtében a 2007-es évet mínuszokkal indító önkormányzat gazdálkodása 2008-ra stabilizálódott.

Mint ahogy már volt róla szó, Rugonyban nagyon igényes tantestület van, amely megköveteli önmagától az igényes munkát. A diákokat rendszeresen színházi előadásokra, kirándulásokra, úszni viszik. A tanárok rendszeresen járnak továbbképzésekre, a diákok különböző tanulmányi versenyekre. Az iskola különleges hangulatát akkor is érezkeltem, amikor ott jártam. De nemcsak ilyen benyomásokból látszik az iskola különleges szerepe, hanem abból is, hogy a társulás településeihez tartozó diákok közül senki nem jár Kéthalomra, pedig az összes városhoz közeli településen jellemző az ingázás. Ugyancsak színvonalas tantestületre utal az is, hogy a társulás miatt elbocsátott öt pedagógus mindegyike azonnal talált magának munkát a városban, pedig ott is elbocsátások voltak.

Ez alapján érthető, hogy a nagy szervezeti átalakítás ellenére miért ment viszonylag zökkenőmentesen a társulás létrehozása és a működtetése. Ehhez kellett Rugony vezetőinek és pedagógusainak egész nyáron tartó, de ki nem fizetett munkája is. Sokszor találkoztak a másik iskola tantestületével, igyekeztek a saját pedagógiai módszereiket elfogadtatni velük. Mindent aprólékosan kidolgoztak az órarendtől, az étkezésen keresztül az iskolán kívüli programokig. Minden település minden szülőjének elmagyarázták, hogy hogyan fog működni a társulás, és hogyan, miért hozták létre. Elmagyarázták minden szülőnek, hogy mely településen/településrészen hány órakor és hol kell várni az iskolabuszt. A társulás saját iskolabusszal rendelkezik. A társulás sikeres működtetéséhez tehát sok ember következetes munkájának összehangolására volt szükség. Ezek az emberek attól motiválva dolgoztak, hogy eddigi munkájuk ne vesszen kárba, és a jövőben is sikeresen tudjanak tovább tanítani.

Kénysztársulók valódi szervezeti változás nélkül

Volt ahol az iskolatársulások létrehozásával semmi érzékelhető szervezeti változás nem járt együtt. Ilyen a Tarank–Csenk társulás. Tarank központ volt a Kádár-korban. Öt településről hozták Tarankra a diákokat. Az öt település közül Csenk a nyolcvanas évekig rendelkezett 1–8. osztállyal, később csak alsó tagozattal. A Csenkről alsó tagozatról kikerült gyerekek Tarankon folytatták tanulmányaikat. Mindezzel együtt a csenki alsó tagozatos iskola 2007-ig megőrizte a függetlenségét. 2007-ben mind a csenki, mind a taranki önkormányzat – mint általában ebben az évben az önkormányzatok – anyagi problémákkal küszködött. A csenki és a taranki polgármester kezdeményezte 2007-ben, hogy a csenki iskola váljon a taranki tagiskolájává.

„Az önkormányzatok kezdeményezték, hogy ez így talán működőképesebbé teheti mindkét önkormányzat számára. Mert a ... [csenki] iskola magasabb normatívához jut, és mivel mi tagiskolaként működtetjük a ... [taranki] iskolának is valamivel magasabb lesz a normatívája”.

(iskolaigazgató, Tarank)

Az intézményvezetők elfogadták a polgármesterek érvelését. A két intézmény vezetése annyiban változott, hogy most közösen írnak pályázatokat. Valamint a fogyócikket, mint a nyomtatványok, illetve a tisztítószer közösen rendelik meg. Ezen kívül tudnak a pedagógusok egymás munkájáról, de mivel a csenki diákok eddig is Tarankra jártak, ez eddig is így volt. Egymás szakmai munkájába nem szólnak bele. Egyszerűen az iskolák mindennapi életét egyáltalán nem befolyásolta az összevonás.

Kisebbségi túlélők problémás társulási partnerekkel

Három közeli község, Kisjárom, Nagyjárom és a kistérségen kívül eső, de Kisjárommal csaknem egybeépült Turda intézményeinek túlélési stratégiái két szempontból is érdekesek. Egyrészt azért, mert mind a három községben csökken a gyerekszám, de ezen túl a helyi intézményt az is sújtja, hogy mind a három községben divattá vált a gyerekeket a városi iskolákba járatni. Ennek következtében a már korábban is a három község által közösen működtetett egyetlen iskolában 15 fő alá csökkent az osztálylétszám. Úgy tűnt hát, hogy a három település hiába hozott létre társulást, hiába lenne elég a három településen a gyereklétszám az iskola fenntartására, olyan magas az eljárok száma, hogy az intézmény mégis fenntarthatatlan. Kisjárom és Turda önkormányzati vezetői, valami a Kisjáromban található iskola vezetése azt a mentő útvonalat találta, hogy a cigányok által hatvan százalékos arányban látogatott iskola osztályait cigány kisebbségi osztályokká minősítették. Ezzel a megoldással a 10-11 fős osztályok megmaradhattak. A cigány kisebbségi tagozatát nyilvánítás nem csak papíron történt meg: mindenki számára kötelezővé tették a roma kultúra és a lovári nyelv oktatását, melyből az egyik helyi pedagógusnő nyelvvizsgázott. A két új tantárgy mind a cigány, mind a nem cigány gyerekek számára újdonság volt, de nem volt ellenvetésük sem nekik, sem a szüleiknek. A szülők is, az önkormányzat is örült neki, hogy megtalálták ezt a formát, *„mert ez volt a fennmaradás feltétele”*. Az iskola vezetése, pedagógusai belátták, hogy az ingázás öngerjesztő, emiatt a jobb módú családok gyerekeit már mind a városba viszik, így aki nem szeretné, az is rákényszerül, *„mert a gyereke egyedül lenne az osztályban”*. Így az iskolánál nem is törekednek arra, hogy visszaszerezzék ezeket a tanulókat, visszaszerezzék a húzóerőt. Az iskola profilját úgy változtatták meg, hogy kifejezetten a szegény családokból származó, sok esetben gyengébb képességű, kisebb otthoni kulturális tőkével rendelkező gyerekeket zárkóztassák fel, és felkészítve juttassák el a középfokú oktatási intézményekig. Ez valódi írott koncepció. Ennek rendelik alá az intézmény irányítását a pedagógusok továbbképzésétől az iskola felújításának módjáig.

A koncepció kialakításában persze szerepet játszik itt is, mint mindenhol, hogy az önkormányzat meg akarja tartani az intézményt, *„mert addig van falu, ameddig van iskola”*. Az oktatás sorsának alakulásáért és a gyerekek sorsáért érzett felelősségre az is hatással van, hogy mind Kisjárom polgármestere, mind pedig a körjegyzőség jegyzője pedagógus, és mind a ketten tanítottak a helyi iskolában. Elmondásuk szerint a helyi iskolába járó gyerekek *„sehol senkinek nem kellene, ezeknek a gyerekeknek nincs más esélyük, más lehetőségük, mint a helyi iskola”*. Elgondolásuk szerint ezeknek a gyerekeknek nem megoldás a Kéthalomra történő ingázás, mert ott a nagy osztálylétszámú osztályokban elvesznének, nem jutna rájuk idő, és nagyon korán nagyon sok kudarc érné őket. Ez a pedagógusként szerzett közvetlen tapasztalat is motiválta a vezetőket, hogy ilyen furfangos módon mentsék meg az iskolát.

A három község iskolatársulása szervezeti szempontból is mutat egyedi sajátosságokat. Az iskolastruktúrát teljes mértékben meghatározza a már említett hetvenes évekbeli természeti katasztrófa utáni újjáépítés. Ekkor építettek új iskolát Kisjáromban, így ez a falu lett az oktatás központja. Nagyjáromban csak alsó tagozatos oktatás indult, Turdán pedig megszűnt az oktatás. A rendszerváltás után Kisjárom és Turda intézményfenntartó társulásban működött az iskola, Nagyjárom viszont a 2007-es évig megőrizte önálló, összevont osztályokkal működő alsó tagozatos általános iskoláját. 2007-ben társultak a Kisjárom és Turda társulásához. A társulást a kis távolságokon túl az is ésszerűvé tette, hogy 2000-ben Kisjárom és Turda körjegyzőséget hozott létre, amihez 2001-ben Nagyjárom is csatlakozott. A társulás feltételül azt szabták, hogy a társulás után is maradjon helyben iskolai oktatás. Ezt a 2007/08-as tanévben úgy oldották meg, hogy Nagyjáromban működött az 1-2. osztály, ahova Kisjáromból és Turdáról is odaszállították a diákokat.

Ennek ellenére a társulás igencsak viharos történetet élt meg. 2008-ban Nagyjárom kivált a körjegyzőségből, és nem fizette ki a társulásnak a gyereklétszám alapján ráeső részt, holott a gyerekek továbbra is a közös iskolába jártak. Hogy mi volt az oka a fizetés megtagadásának, azt nem tudták sem Kisjárom önkormányzatánál, sem Nagyjáromban, ahol 2009-ben egy rendkívüli választás után új képviselő-testület alakult. A mendemondák alapján az tűnik valószínűnek, hogy Nagyjárom polgármestere úgy érezte, hogy az ő pénzükön csak Kisjárom fejlődik, mivel ő kapja a normatívákat. Nagyjárom több mint egy évig nem fizetett pénzt a társulásba. Cserébe Kisjárom az 1-2. osztályt is a központi iskolába hozta, azóta teljes általános iskolai oktatás folyik itt, Nagyjárom tagiskoláját pedig felszámolták. A pénz miatt Kisjárom bírósághoz fordult, amely megállapította, hogy Nagyjárom 16 millió forinttal tartozik a társulásnak. Ezt követték ott a rendkívüli választások, az új testület pedig elkezdte a tartozás törlesztését.

A 2008-as tanév nagyon megviselte a társulás másik két önkormányzatát, hiszen a Nagyjáromból átjáró gyerekekre eső összeget nekik kellett kipótolniuk. Az intézmények becsületére legyen mondva, hogy azon igyekeztek, hogy a diákok a lehető legkevesebbet érzékeljék a fenntartók konfliktusából.

„És a ... [nagyjáromi] gyerekeket nem érte semmiféle hátrány, hiába nem fizetett a ... [nagyjáromi] önkormányzat. Kirándulásokon a kirándulást, gyermeknapokon a gyerekek ajándékát a ... [kisjáromi] önkormányzat finanszírozta... Igen, nagyon húzós évek voltak. Mert ugye a ... [nagyjáromi] gyermek nem tehet arról, hogy az önkormányzat hogyan áll a dologhoz. Most azt, hogy mi üssünk a gyereken, hogy a ... [nagyjáromi] gyerek nem kap ajándékot kará-

csonyra vagy mikulásra, hát ezt nem lehet megcsinálni. Ugyanolyan gyerek, mint a ... [kisjáromi]."

(polgármester, Kisjárom)

A kívülről számára érthetetlennek, de legalábbis furcsának tűnő konfliktus azért érdekes az iskolatársulások szempontjából, mert megmutatja, hogy mennyire nem csak a racionális pénzügyi és szervezési szempontokon múlik egy-egy társulás életképessége. Megmutatja, hogy milyen sok hagyományos reflex, vélt vagy valós érdeksérelmek, települési presztízsharcok befolyásolják egy társulás működését. A példa mutatja, hogy ha csak pusztán pénzügyi kényszer miatt hozunk létre egy társulást, ha a legkörültekintőbben járunk is el, akkor is mennyi rejtett akna teheti szenvedéssé az együttműködést.

A SZERVEZETI VÁLTOZÁSOK HATÁSA

A fentiekből látszott, hogy egy település számára nemcsak pénzügyi, oktatási, foglalkoztatási szempontból fontos az iskola, hanem presztízsz és érzelmi szempontból sem mindegy, hogy mit változtat egy szervezeti változás a helyi oktatási intézmény helyzetén.

A régi tapasztalatokból gyökerező általános vélekedés az, hogy a központ, a gesztorintézmény mindig nyer, a társulni kényszerülő intézmény és annak települése mindig veszít. Ezt azonban a gesztorintézménynek otthont adó település nem feltétlenül így éli meg, és nem is feltétlenül van így. A kistérségben a 2007-es társulási hullámban Kerend, Kéthalom, Rugony és Kisjárom iskolái tagintézményekkel gyarapodtak, és a társulást nem feltétlenül boldogan élték meg, mivel ez plusz munkával, több adminisztratív teherrel, sokkal több szervezési feladattal, sok személyes konfliktussal járt, amit nem kompenzált az intézmény dolgozói számára senki. Emellett még az is előfordult, hogy a gesztorintézményben került sor elbocsátásra és funkcióvesztésre. Mindezek ellenére azt gondolom, hogy ezek a települések hosszabb távon mégis relatív nyertesnek mondhatók, mivel egy általános leépülési-beszűkülési folyamatban még egy ideig képesek lesznek fenntartani oktatási központ státusukat, ennek minden előnyével.

A legnagyobb relatív nyertesek a társulási folyamatban azok a tagintézményeknek otthont adó települések, amelyeknek a társulás fejében sikerült jelentős kompenzációt kiharcolniuk. A kompenzáció bizonyos esetben jelentősebb lehet annál, mint amit a településnek fel kellett adnia. Ilyen település Szóly, amelynek az évek óta létszámgondokkal küszködő általános iskolája a társulás után ugyan tagintézmény lett, de olyan tagintézmény, ahova négy másik településről is hordják a gyerekeket. Ilyen jelentős kompenzációt azok a települések

tudtak elérni, amelyek több évre előre átgondolták, hogyan akarják működtetni az intézményeiket, nyitott, racionális megoldásokra kész tárgyalópartnerük van és van olyan ajánlatuk, amelyre nehéz lenne a többieknek nemet mondani. Szóly esetében a tágas, jól felszerelt iskolaépület volt a tárgyalás alapja.

A legtöbb településen azonban a kompenzáció igénye nem egy régebben kigondolt koncepció mentén születik, hanem sokszor ad hoc ötlet alapján, a pillanatnyi helyzetre reagálva. Így volt ez Kerend és Balata esetében. A kényszerszertársulás létrejöttékor Balata csak azzal a feltétellel fogadta el, hogy Kerend legyen a székhely, ha cserébe az óvodatársulás székhelye ezentúl Balatán lesz. A kompenzációk sokszor nem is az oktatási rendszeren belül történnek: *„Társulunk, ha nálunk lesz a családsegítő”*. Az ilyen alkuk következtében az iskola világát is érintő intézmények hálózatai korántsem fedik egymást. Például Balata más gyermekjóléti szolgálathoz tartozik, mint Kerend.

Azokon a helyeken, ahol a társulás csak papíron jött létre, de érdemben semmilyen szervezeti változást nem érintett, nincs kompenzáció.

Nem tudnak kompenzációt kiharcolni magunknak a gyenge, kiszolgáltatott önkormányzatok sem. Azok az önkormányzatok, amelyek kényszerhelyzetbe kerültek, és nem tudnak semmit felajánlani, csak abban reménykedhetnek, hogy „megsajnálják” őket, mint ahogy ez Perge esetében történt, és a környékbeli iskolák közül a jobb fogja befogadni a tanulóikat. Ha sikerül is elérni, hogy megsajnálják őket, az sem az elbocsátott pedagógusokat, sem az ingázni kényszerülő tanulókat nem vigasztalja.

Mivel 2007-ben a társulások döntő része nagyon gyorsan, a pillanatnyi pénzügyi kényszerek következtében jött létre, a legtöbb helyen senki – legalábbis döntéshozói szinten – nem foglalkozott azzal, hogy milyen negatív hatásai lesznek a változásoknak, s ezeket hogyan lehet kivédeni. Általában később sem készült semmiféle felmérés arról, hogy milyen hatással voltak a változások egyes tanulói rétegekre. A legtöbb helyen a társulás gondolatát nagyon negatívan fogadták a szülők is és a gyerekek is. Az ellenállás ott volt a legkeményebb, ahol hirtelen döntés alapján váltak ingázóvá a 7–8. osztályos tanulók. Volt lakossági gyűlés, megnyitó bojkottálása, kemény kirohanások lakossági gyűlésen, de ezek hatástalanok maradtak.

Felmérés nem volt, az interjúkban megszólaló tanárok személyes véleménye pedig nagyon eltér azzal kapcsolatban, hogy a társulás milyen hatással volt a tanulókra. Egyes vélemények szerint 7-8. osztályban ez a változás nagyon negatív hatással van a diákok fejlődésére, mert érzékeny korban ragadták ki őket a megszokott környezetükből. Bekerültek egy

„darálóba”, vagyis nagy iskolába, idegen helyre, ahol elvesznek, és ahol a nagy jó tanulókkal teli osztályban csak kudarcélményeik lehetnek. Más interjúalanyom viszont az egyik városi általános iskolában azt figyelte meg, hogy a Pergéről bejáró gyerekekre éppenséggel jó hatással van a nagy iskola, ahol magasabb a színvonal, magasabb a gyerekek tudásszintje, és ez kezdetben ugyan valóban frusztrációt okoz, de később húzóerőt jelent számura.

A Kisjárom iskolájában és önkormányzatánál elmondottak nagyon meggyőzőek voltak arról, hogy a sajátos nevelési igényű tanulók számára a kiscsoportos célirányos oktatás elérheti, hogy felkészülten, a siker reményével vágjanak neki középiskolai tanulmányaiknak. Ellenben egy nagy osztályba járó néhány sajátos nevelési igényű gyerekekre nem jut idő, és itt csak kudarcélményeket szerezhetnek.

A társulásokat a pedagógusok általában rosszul élték meg, hiszen több helyen leépítésekre került sor, s meg kellett válni a megszokott kollégáktól. Sok plusz munka, szervezés szakadt a nyakukba, már ahol tényleges szervezeti változás volt.

A társuláskor általában arányosan szűntek meg a munkahelyek a gesztorintézménynél és a tagintézménynél is. Olyan eset, hogy munkahelyet csak a tagintézmény veszített el, csak olyan esetben fordult elő, ha a társulni vágyó intézmény fenntartójának az érdekérvényesítő képessége nagyon gyenge volt (Perge). Ugyanakkor elmondható, hogy a valós szervezeti változást megvalósító társulások esetében, általában mind a társult, mind a fogadó intézményben megnőtt a tanárok terhelése.

Bizonyos pontokon azonban anyagilag profitáltak a pedagógusok a társulás létrejöttével. Általában a tagintézményeknek otthont adó önkormányzatok rosszabb anyagi helyzetben vannak, mint a fogadó intézménynek otthont adó önkormányzatok. Az önkormányzatok igyekeznek addig megtartani az intézményeiket, ameddig csak lehet, és a társulás gondolatához eljutott önkormányzatok már a teljes kivérzés határán vannak. Ezeknél az önkormányzatoknál gyakran előfordult, hogy a pedagógusok béréből levágtak bizonyos összegeket a társulást megelőző években. A társulás évében Balatán például a pedagógusok már csak jelképes juttatásokat kaptak a béren felül. A fogadó település önkormányzata az esetek többségében valamivel jobban áll. Társuláskor a társulók általában feltételül szabják, hogy minden pedagógus egyenlő juttatást kapjon, vagyis ami jár a gesztorintézményben tanítónak, az járjon a tagintézményben tanítónak is. Ezt is tekinthetjük egyfajta kompenzációnak, amit a tagintézménynek otthont adó település kap. Így több esetben (pl. Szóly, Balata) valamelyest növekedett a pedagógusok juttatásainak nagysága, miközben a gesztorintézményben dolgozók általában nem változott.

A gesztorintézmény pedagógusaira viszont rendszerint kisebb alkalmazkodási nyomás nehezedik, mint a társulókéra. A változással természetesen mindenkinek alkalmazkodnia kell, de ha nézeteltérés van szakmai kérdésekben, akkor a gesztorintézet pedagógusai könnyebben rá tudják kényszeríteni akarukat a tagintézmény tanári karára, mint fordítva. Ebben jó érv a tanárok kezében, hogy a tagintézményből felsőbb osztályba jövő tanulóknak kell később alkalmazkodniuk a gesztoriskola normáihoz, szokásaihoz, és jobb, ha ezt az alkalmazkodást már a tagintézményben megkezdik.

Többször előfordult, hogy valamilyen szakos tanárból hiány volt az egyik iskolában, míg egy másik iskolában ugyanaz a szakos tanár nem volt teljesen „kihasználva”. Ennek sokszor csak az az akadálya, hogy nehéz két helyen lepapírozni a foglalkoztatását, nehéz összehangolni az órarendet. Még ad hoc jellegű társulásnál is előfordult, hogy a szakos tanár nélkül lévő iskola és a kapacitásfölösleggel rendelkező tanár egymásra talált. Ha viszont egy szervezetbe került a két iskola, akkor már semmilyen akadályt nem jelentett a két helyen történő foglalkoztatás.

A SZERVEZETI VÁLTOZÁSOK PÉNZÜGYI HÁTTERE

Az társulások legtöbbször a létrehozásakor az előzetes számítások kizárólag a fenntartó költségeinek a lefaragását tartották szem előtt. Ebbe azonban – volt ahol szülői tiltakozás hatására – bekerült az is, hogy a szülők költségeinek egy részét átvállalja a fenntartó. Nevezetesen a diákok szállítását mindenhol a fenntartó oldja meg, általában iskolabusszal vagy falubusszal, a szülőnek az utazásért nem kell fizetni. Ez a legtöbb fenntartó esetén nem nagyon nagy összeg, mivel a társulásban részt vevő önkormányzatok valamelyikének van saját autóbussa, illetve önkormányzati alkalmazásban álló sofőrje.

A társulási döntéseknél elsősorban a fenntartók pillanatnyi pénzügyi szempontjai és kényszerei voltak a döntők, de érdemi költségcsökkentés elsősorban ott történt, ahol elbocsátásokra is sor került. Többen megfogalmazták iskoláknál is, önkormányzatoknál is, hogy ha a teljes társadalmi racionalitást nézzük, akkor a megtakarítás nem igazán jelentős. Különösen ott erős ez a vélemény, ahol a tagintézménnyé válás során a 7–8. osztály került át a gesztorintézethez. Itt él az a vélemény, hogy elküldeni két-három tanárt, akik munkanélkülivé váltak, és utaztatni a gyerekeket, hogy más településen mások végezzék el azt a munkát, amit mindenképpen el kell végezni, nem feltétlenül racionális.

A fenntartó költségeinek megtakarítása azért nem valós, mert a megtakarítások ellenértékeként sokszor az oktatási intézményben elvégzett, de ki nem fizetett munka áll. Például

a társulásokkal általában vezetői posztok szűnnek meg, de a megszűnt poszthoz kapcsolódó feladatokat továbbra is el kell látni. Jó példa erre Rugony, ahol megszűnt az igazgatóhelyettesi poszt, ennek ellenére de facto továbbra is a régi igazgatóhelyettes végzi el az igazgatóhelyettesi feladatokat. Így egy korábbi de jure pozíció de facto pozícióvá vált, igazgatóhelyettesi pótlék nélkül. De ugyanígy nincs kifizetve a megnövekedett gyereklétszám miatti többletmunka vagy a szervezési feladatok elvégzése. Mint láttuk Rugony példáján, ahhoz, hogy egy társulás viszonylag zökkenőmentesen tudjon működni, sok ember összehangolt munkájára, alapos előkészítésre van szükség. Ezt a munkát Rugonyban a pedagógusok és az iskola vezetése nyáron végezték, a szabadságukat feláldozva, ellenszolgáltatás nélkül.

„Rengeteg problémával küzdöttem és indultam. Amint mondtam, a nyaram ezzel telt. Azzal, hogy hogy is fogom a tanévnyitót megtartani, hogy fogom ismertetni a szülőkkal, hogy az öt településen melyik buszmegállóba hányra legyenek kint a gyerekek. Kialakítani, hogy ki, mikor induljon. Mikor induljon az autóbusz. Amikor itt megfordul, felszedi az alsósokat, de akkor hánykor kezdjük a tanítást ... [Szólyban]. Mondom ezt a nyaramat teljesen elvették. Ezt nem panaszként mondom, de én semmiféle béremelést, vagy hogy a vezetői pótlékom növekedett volna – pedig sokkal több feladatom lett –, én nem kaptam. Tehát belekényszerült az önkormányzat egy ilyen lépésbe, és ugyanakkor pedig a feladataim megnövekedtek, de ezt nekem – nyilván nincs is miből, én sem kértem – hogy én most sokkal többet dolgozom ugyanazért a bérért”.

(iskolaigazgató, Rugony)

A ki nem fizetett munkaórák mellet bizonyos esetekben a pedagógusoknak más plusz költségeik is keletkeznek a társulással, s ezeket bizony néha saját maguk állják. Például a társult településekre tett eseti jellegű utazások (helyettesítés, ünnepség, vis major helyzet) költségét általában nem térítik meg nekik.

Nem közvetlenül a pénzügyi költségekhez kapcsolódik, és nem feltétlenül számszerűsíthető, de azt hiszem, hogy a költségeknél meg kell említenem a következőt. Az ugyanazon bérért való fokozott terhelés következtében egyes helyeken felgyorsult a pedagógusok „egészségügyi kopása”. Tehát olyan megbetegedések jelentkeztek tömegesen egyes tantestületeknél, amelyek orvosi szakvélemények alapján egyaránt idegi gyökérűek. Persze nehéz különválasztani, hogy mely emberi tényezők, hogyan hatnak egy betegség kialakulására, annyi azonban valószínűsíthető, hogy a legtöbb esetben a kényszerszármazások finoman szólva sem segítették a stresszmentes munkahelyi légkör kialakulását.

TOVÁBBI ELKÉPZELÉSEK

Mint már említettem, a testületi döntések mögött kevés esetben fedezhető fel, hogy azokat valós, hosszú távú koncepció megvalósításának vágya befolyásolná. Ennek ellenére egy-egy személynek vannak elképzelései arról, hogy hogyan lehetne fenntarthatóvá tenni hosszú távon is a kistérség oktatási hálózatát úgy, hogy az a jelenleginél színvonalasabb szolgáltatást adjon. Nem kötelező jelleggel, de nagy általánosságban elmondható, hogy ezek az ötletek általában a jegyzők, oktatási referensek, esetleg iskolai vezetők részéről fogalmazódnak meg, ezzel szemben általában a polgármesterek a status quo védelmezői. A különböző helyeken megfogalmazott elképzeléseket általában a következő célok motiválják:

- Minden gyerek kapja meg a képességeinek megfelelő oktatást a lakóhelyéhez minél közelebb.
- Lehetőleg minden összefogásban részt vevő településnél maradjon intézmény helyben.
- Javuljon az iskolákban a szakos ellátottság.

A célok eléréséhez, az elképzelések szerint, arra lenne szükség, hogy legalább a felső tagozatos tanárokat ne a település intézménye, hanem valamilyen nagyobb térséget, több iskolát átfogó szervezet alkalmazza. Arról eltérnek a vélemények, hogy ez egy nagy társulás legyen vagy inkább a kistérség. Ezzel párhozamosan szeretnének a kistérségben létrehozni egy olyan adatbázist, ami tartalmazza az összes szakos tanár összes óráját, illetve az iskolák szakos igényét. Az elképzelés szerint létre kellene hozni egy utazó pedagógusi kart. Így jó szervezés esetén minden kisiskola szakos tanárhoz jutna.

Főként a kistérség keleti részén fogalmazódott meg az a probléma, hogy a helyben lévő iskolák profíja nagyon egysíkú. Egyre inkább a felzárkóztató képzés irányába tolódnak el, a tehetséges, érdeklődő gyerekek viszont nem kapnak képességüknek megfelelő képzést. Számukra ennek elérésére jelenleg egyetlen lehetőség van; a székhelytelepülés nyolcosztályos gimnáziuma. Ez pedig szintén öngerjesztő folyamat, mivel minél többen viszik a gyerekeket nyolcosztályos gimnáziumba, annál inkább mozdulnak az iskolák a felzárkóztatói képzés felé. Ez pedig a hezitálókat is meggyőzi arról, hogy ne a helyi iskolákba írásuk a gyerekeket. A megfogalmazott elképzelések szerint a folyamatnak azzal lehetne elejét venni, ha egy nagy szervezet több, jelenleg iskolával – akár hat–nyolc iskolával – rendelkező települést összefogna, ahol a tanárok egy részét valamilyen települések feletti szervezet, például a kistérség alkalmazná. Az összefogott térségen belül az iskoláknak különböző lenne a profiljuk. Lenne felzárkóztató képzést adó, művészeti képzésre hangsúlyt fektető vagy nyelvre hangsúlyt fektető iskola. Az egymástól nem nagy távolságra lévő településekről pedig

a gyerekeket utaztatnák az igényeiknek, képességeiknek megfelelő iskolába. Az elképzelés szerint így nem mennének el a gyerekek a falvakból, mert helyben megkapnák mindenki a képességének megfelelő oktatást. Balata jegyzője a fenti elképzelés elfogadására igyekezett befolyásolni szűkebb térsége döntéshozó testületeit, de csekély sikerrel, mert a társulásban mindenki reflexszerűen azt látja, hogy a „központ elveszi az iskolánkat”. Ebből a példából is látszik, hogy a helyi döntéshozókon csak olyan változás mehet keresztül, ami megőrzi helyben az intézményt. Ezért bármilyen változtatás első lépcsője, meggyőzni a döntéshozókat arról, hogy hiába ragaszkodnak az intézményeikhez görcsösen, jelen tendenciák mellett hosszú távon nem lesznek képesek megvédeni azokat.

ÖSSZEGZÉS

Mivel sem a társulások 2007-es dömpingszerű létrehozása előtt, sem azt követően nem készültek vizsgálatok, így a változások hatásait vizsgálva csak az interjúkra és a terepen szerzett egyéb benyomásaimra támaszkodtam csakúgy, mint a helyi döntéshozók többsége. Tény, hogy a társulások jelentősen átalakították a kistérség oktatási intézményhálózatát: a 26 önálló intézményből 17 maradt.

A legtöbb helyen az átalakulást mind az intézmények, mind a tanulók egyértelműen negatívan élték meg, a mai napig tehernek érzik a társulást, és az önálló intézmény visszaállításáról ábrándoznak. Volt, ahol a nagy körületekintéssel és óvatossággal levezényelt társulás olyan konfliktusokat eredményezett, ami a mai napig hat (Kisjárom–Nagyjárom). Természetesen van olyan is, ahol a tagintézménnyé lett intézmény diákjai egyértelműen nyertek a társulással (Rugony), de ez a ritka kivételnek tekinthető.

A 2007-es társulási hullám egyértelmű oka, hogy a központi szabályozás és a pénzhány miatt az intézményfenntartóknak nem volt más választásuk. Ennek ellenére nem állítható, hogy ebben a beszorított helyzetben az önkormányzatoknak és az iskoláknak egyáltalán ne lenne mozgásterük. Olyan kényszerhelyzetben lévő önkormányzatnál például, ahol megvolt a koncepció, a képesség és az akarat is a végrehajtásra, sem az intézmények, sem a tanulók nem sínylették meg hosszú távon a kényszernek induló társulás létrehozását. Ehhez persze nem csak belátás és elképzelés kellett, hanem óriási plusz munkákat ingyen vállaló pedagógusi kar is.

A legtöbb esetben azonban a helyi mozgásteret nem a hosszú távú helyi koncepciók határozzák meg, hanem a pillanatnyi lobbierő, vagyis hogy mely településnek van az adott pillanatban több ereje kiharcolnia az önálló intézményt vagy a központ státuszát.

Látszik, hogy szükség lenne valamiféle összefogásra, mert ebben a struktúrában a központi szabályok változásának és a helyi lobbi erők harcának eredményeképp a legtöbb esetben olyan ad hoc döntések születnek, melyek következtében a helyi oktatási hálózat mélyen a lehetséges színvonala alatt teljesít. A 2007-es társulások történetéből az is látszik, hogy ha pusztán külső kényszerekkel, a helyi társadalom bevonása nélkül, a helyi társadalom habitusának figyelmen kívül hagyásával igyekeznek racionális változásokat kikényszeríteni, akkor ez csak a legritkább esetben fog sikerrel járni. A helyi társadalom ugyanis, ha úgy érzi, hogy ellene van a változás – és jelen pillanatban mindenféle társulásról ezt érzi –, akkor ellen fog állni, akár önsorsrontó módon is. És képes ellenállni annyira, hogy a kényszerként megélt változások ne vagy ne az elképzelt formában valósuljanak meg.

VÁSÁRHELYI BÁLINT – VÁSÁRHELYI JUDIT

„NEHÉZ SZÍVVEL VÁROM A BEIRATKOZÁST”

MAJK

A Dunántúlon fekvő *Majk* fejlődését a kiegyezés után nyitott szénbányák alapozták meg. Erre, valamint a később kezdődő bauxitbányászatra alapozva egyre több ipari üzem telepedett le. Városi rangot csak az előző évszázad ötvenes éveinek végén kapott, majd bő tíz évvel ezután – a közeli nagyközség rovására – járási székhellyé vált. Ebben az időszakban alakult ki a város jelenlegi területe, mely hat korábbi községet is felölel. Ezek közül három (Berend, Bekecs, Parrag) ma sem épült egybe a várossal, bár a közöttük lévő távolság csak néhány kilométer.

A rendszerváltás megroppantotta a helyi ipart. A régi nagy ágazatok egy része leépült, a bányászat szinte teljesen megszűnt, s összességében mintegy hatezer álláshely vált feleslegessé. A lakosság egy része elvándorolt, elsősorban ennek következtében apadt a lélekszám 35-ről 30 ezerre. Az önkormányzat igyekszik elősegíteni új üzemek létesítését, a régiiek szerkezetváltását. A kilencvenes években létrehoztak egy fejlesztési társulást a város és környékének újjáélesztésére, a gazdasági fejlődés beindítására. Részben ennek eredményeként a város ipari parkjában rendre jelennek meg az új befektetők. A válság ennek ellenére érezhető, 2500-3000 a munkára várók száma. A fellendülés már érezhető, de még nem annyira stabil, hogy betelepülőket hozzon, sokkal jellemzőbb, hogy a kistérség határain túlról, nem ritkán 80-100 kilométeres távolságból is, ingáznak a munkavállalók. Ez egyben azt is jelenti, hogy a születések alacsony száma mellett a tanulók száma nem növekszik a városban, sőt inkább csökken még ma is. Ezt fontos leszögezni, mert az oktatási intézkedések kapcsán ezzel ellentétes gondolatok gyakorta hallatszanak, a számok azonban nem támasztják alá ezt az optimizmust.

A VÁROS OKTATÁSA

A város a rendszerváltás idején nyolc általános iskolával és három középiskolával rendelkezett. Az általános iskolák közül egyet, a Teleki Blankát, már a kilencvenes évek közepén összevontak a Széchenyi iskolával, bár tagiskolaként, külön épületben még több mint 10 évig működött. A két szakképző intézményt, a hajdani szakmunkásképzőt és a szakközépiskolát ugyancsak a kilencvenes években adta át a megyének a város, azóta annak képzésére nincs közvetlen hatása. A Krúdy gimnázium akkor még megmaradt városi fenntartásban. Gimnáziumi oktatás a város egyik általános iskolájában már akkor is működött.

A kilencvenes évek elején létrejött egy szakiskola a hátrányos helyzetű fiataloknak. 2001 óta alapítványi iskolává alakult át, szakközépiskolai programokat is indít, de továbbra is erőteljesen a koncentrált hátrányos helyzetűekre.

Az ezredforduló idején tehát hét általános iskola működött: a legjobbnak számító Jósika, a szintén belvárosi, valamikor jó hírű, de leszálló ágba kerülő Széchenyi, az ezektől nem messze fekvő Csokonai és Tamási Áron, a falusias városrészben található Rákóczi, valamint a berendi Váczi Mihály és a parragi iskola. Az utóbbi három elsősorban a helyi igényeket elégíti ki, vagyis tanulóinak zöme az adott településrészen lakik. A Váczi Mihály iskolában német nemzetiségi képzés folyik. A Széchenyiben a legtöbb a hátrányos és a halmozottan hátrányos helyzetű tanuló, részben a városrész társadalmi összetételéhez igazodva, részben pedig azért, mert nem sikerült olyan tagozatokat indítania az iskolának, amelyekkel a jobb hátterű, motiváltabb gyerekeket tudta volna vonzani. Tanulói összetétele fokozatosan romlott, s ezen tovább rontott a Teleki Blanka idecsatolása is. A Rákóczi iskola sem túl jó hírű. Hiába fejlődik a városrész a sok odatelepülő miatt, sokan a belvárosi iskolák valamelyikébe járatják gyerekeiket. A sok tekintetben még a régi struktúrát követő oktatás nyomát fedezhetjük fel a 2009-es továbbtanulási statisztikákban, mely szerint a gimnáziumban továbbtanulók aránya a Jósikában és a Váczi Mihályban a legmagasabb, s ugyanezekben a legalacsonyabb a szakiskolába felvettek aránya. A Csokonai iskolában a kilencvenes évek eleje óta gimnáziumi képzés is folyik.

Az ezredforduló utáni első kisebb horderejű beavatkozás 2004-ben történt, amikor a parragi iskolát a Csokonai iskolához csatolták. Az oktatást nem befolyásolta mindez, mindenki továbbra is a megszokott iskolájában tanult, és szorosabb integráció ezt követően sem alakult ki.

Az igazi, s máig ható események három évvel később, 2007 közepén zajlottak, ekkor alakult ki az a szerkezet, amely ottjártunkkor is működött, de amely nyilvánvalóan csak a kezdeti lépése volt a mélyebb változásoknak. Ez az átszervezés az akkor már csak hat

általános iskolát három szervezetbe rendezte. A berendi Váczi Mihály iskola, bár ez a legkisebb intézmény, nemzetiségi iskolaként továbbra is önálló maradt, a többi azonban elvesztette függetlenségét: megalakult a Kisfaludy Általános Iskola a Jósika, a Rákóczi, valamint a Széchenyi–Teleki Blanka iskola összevonásával, illetve egyesítették a Csokonai és a Tamási Áron iskolát is, mely nevében megőrizte mindkét korábbi iskola nevét.

Bár az esettanulmányban nem foglalkozunk vele, de meg kell említenünk, hogy ugyanabban az évben mondott le a város a zeneiskolával összevont Krúdy gimnáziumról, s adta át ezeket a megyének. A döntésben elsősorban anyagi szempontok játszottak szerepet. A két intézményt ezt megelőzően – a megyei vezetés kívánságára – összevonták. A fenntartóváltás a későbbiek során némi profiltisztulást is eredményezett, mert a Krúdy szakközépiskolai képzése és egy másik szakközépiskola képzése között átfedés volt, amit korábban, a különböző fenntartói háttér mellett nem sikerült megszüntetni. A város lemondása a gimnáziumáról egyértelműen jelzi, hogy a finanszírozási problémák erőteljesen hatottak, s az általános iskolák átszervezésében is fontos szerepet játszottak.

Az általános iskolai oktatást érintő szervezeti változások az intézmények működését alig befolyásolták. Az iskolák most már tagiskolai vagy – ahogy nevezik – telephelyi státuszban tovább működtek, autonómiájuk jórészt megmaradt, a tantestületüket nem szervezték át. Az egyetlen kivételt a korábbi Teleki Blanka iskola épületének felszámolása jelenti. Az átszervezés évében a város itt teljesen megszüntette az oktatást, eladta a telket, az épületet lebontották, helyére azóta egy szupermarket épült.

Az összevonás menete ma már nehezen rekonstruálható, ami egyben jelzi azt is, hogy nem voltak túlzottan felfokozott indulatok, megvétőzött javaslatok. Az biztos, hogy a változásokat a városvezetés kezdeményezte, s igyekezett valamelyest a város lakosságával is párbeszédet folytatni. Az önkormányzat elképzeléseit nyilvános vitán tárgyalták meg, több lépcsőben szülői fórumokat is tartottak, s az elvi döntéseket hozó testületi ülésen a szülők is jelen lehettek. Minden bizonnyal ez is hozzájárult ahhoz, hogy – bár sokan nem örültek – a változások nagyobb ellenállás nélkül megtörténtek.

Amennyire összerakható a mozaik, úgy látszik, hogy az intézménystruktúra átalakításában költségvetési szempontok és a demográfiai helyzet egyaránt szerepet játszott. A kormány költségvetési megkorlátozásai és iskola-összevonásra ösztönző szabályozóinak hatása olyan erőteljes volt, hogy a városvezetés nem nagyon tehetett mást. Ugyanakkor nem rajzolódik ki a kényszer nyoma sem, meg-megjelenik, hogy az intézmények integrációját komolyan, vagyis gazdaságilag racionálisnak gondolták. Más alternatívákat nem is vizsgáltak, egyértelmű volt számukra, hogy nagyobb szervezetekbe kell rendezni az addigi iskolákat. Amellett, hogy a változás révén a lehető legnagyobb normatív támogatásra törekedtek, elsősorban

rugalmasabb osztályszerkezetet képzeltek el, s ennek révén igyekeztek megtakarítást elérni. Egy összevont iskolában ugyanis egyrészt jobban lehet igazodni a tanulói igényekhez, másrészt könnyebb a tanulók terelése is a tagintézmények között, vagyis az osztályok könnyebben feltölthetők. Ennek természetesen logikus következménye, hogy egy-egy tagiskolában kevesebb osztály indul, így a pedagógusokon lehet takarékoskodni. Az tény, hogy az általános iskolák tanulóinak száma az évek során erőteljesen csökkent, s erre a városnak reagálnia kellett valahogy.

„A városnak az a része, ahol most a Kisfaludy iskola két belső telephelye működik, tehát a volt ... [Jósika és Széchenyi] iskola... előregedett, jobbára idős emberek lakják, ebből adódik, hogy kevesebb az iskolás gyerek. Onnan jóval kevesebb a fiatal, ebből adódik, hogy oda kevesebb gyereket írtak be. ...A ... [Teleki Blanka] iskolában csökkent legjobban a gyermeklétszám. Mielőtt a ... [Teleki Blanka] iskolát lebontották, már évek óta az iskolának csak a felét használták oktatásra. A másik felében a megyei nevelési tanácsadónak a kihelyezett akármije volt. Tény és való, hogy azokat a gyerekeket, akik a ... [Teleki Blanka] iskola épületébe jártak, minden probléma nélkül el lehetett helyezni a közvetlen környezetben lévő másik két épületbe: a ... [Széchenyibe] meg a ... [Jósikába]. És azért a mai világban egy kétszintes iskolaépület fenntartása, működtetése nagyon sokba kerül. Én tudom.

(Tamási-Csokonai iskola igazgatója)

Bár a demográfiai okok összevonásban játszott szerepe megalapozottnak látszik, a városban még ma is sokan kétségbe vonják az érv létjogosultságát, mert úgy gondolják, hogy a tanulók száma előbb-utóbb ismét növekedésnek indul. Ezt egyelőre nem támasztják alá a statisztikák, ugyanakkor a vélemény azt jelzi, hogy a lakosság egy részét az önkormányzatnak nem sikerült meggyőznie az összevonás szükségességéről.

A SZERVEZETI VÁLTOZÁSOK HATÁSA

Bár a szervezeti változások kulisszatitkaiba minden törekvésünk ellenére nem sikerült teljes mértékben betekintenünk, mert a közelgő országgyűlési majd önkormányzati választások miatt mindenki nagyon óvatosan fogalmazott, a következményeit tisztábban látjuk. Először is látni kell, hogy az intézményi integráció – ott jártunkig – jórészt formális maradt. A régi iskolák önállóságát nemcsak az épületeik homlokzatán szereplő eredeti nevek jelzik, hanem a köztudat is megkülönbözteti őket, sőt a statisztikák egy része tagiskolai szinten továbbra is rendelkezésre áll.

„Egyelőre városi versenyen vagy bármely versenyen a gyerekeink, ha indulnak, a sportot kivéve, hozzáteszik, hogy ... [Kisfaludy-Jósika, Kisfaludy-Széchenyi, Kisfaludy-Rákóczi].”

(Kisfaludy iskola igazgatója)

Az átszervezések pontos költségvetési hatásairól nem készült kimutatás – legalábbis a nyilvánosság számára nem –, így pontosan nem lehet tudni, hogy mit mutat a mérleg nyelve. Az iskolák vezetői – mivel a változásoknak az önkormányzati bevételekre gyakorolt hatását nem látják, s így arról nyilatkozni sem tudnak – elsősorban a kiadások oldaláról értékelnek. Úgy látják, hogy ugyanazt a feladatot látják el, mint korábban, ugyanakkora létszámmal, ugyanakkor bizonyos mértékig bonyolultabban. A Kisfaludyban például költségcsökkenést keveset lát az igazgató, annyit, hogy nem fizet négy igazgatói pótlékot a fenntartó. Az épületek fenntartási költsége viszont ugyanannyi, s tanár sem lett kevesebb. Ez utóbbi állítás azonban nem igaz, mert tény ugyan, hogy az átszervezés idején nem mondtak fel senkinek, de sok tanárt nyugdíjba küldtek. A nyugdíjazás és az átszervezés közötti összefüggés bizonytalanságára utal, hogy interjúalanyunk ezt a tényt nem veszi figyelembe. Feltételezhető ugyanakkor, hogy erre az átszervezés nélkül is lehetőség lett volna, de az átszervezés ürügyén könnyebben meg lehetett lépni, már csak azért is, mert az átjáró tanárok révén egyszerűbben megoldható volt a kiesők óráinak szakos ellátása. A szakmai munkát nyilván segíti egyes tanárok tagiskolák közötti áttanítása, ez azonban költségnövelő tényező is egyben. Ugyancsak költségtöbbletet jelent az iskolák vezetőinek a telephelyek közötti ingázása.

Az átszervezések nem élezték ki ellentétet az összevont intézmények pedagógusai, vezetői között. Minden bizonnyal szerepe van ebben annak is, hogy bár gazdasági kérdésekben egységesek lettek az intézmények, szakmai kérdésekben viszonylag függetlenek maradtak a tagiskolák, vagyis saját tevékenységüket érintő szakmai és technikai kérdésekben továbbra is önállóan dönthetnek. Az együttműködési készség is megvan az érintettek részéről, ugyanakkor az együttműködés formáit nem találták ki megfelelően, a szakembereket pedig ennek elvégzésére nem készítették fel megfelelően. Éppen ezért nehézkesek a kapcsolatok, a technika adta lehetőségeket nem használják ki, ezért sok a feleslegesnek látszó utazgatás. Az önkormányzat számára egyszerűbb lett az ügyintézés, mert kevesebb iskolával áll kapcsolatban, az iskolák között azonban az információk tagiskola–iskolaközpont–fenntartó útvonalon való áramoltatásával lényegesen bonyolultabbá vált.

A fentiek ellenére léteztek súrlódások a tantestületek között is, mert más felfogást hozott az egyik és mást a másik. Az önkormányzati vezetés természetesnek gondolja ezt, egyeztetéssel igyekszik feloldani a konfliktusokat, s úgy látja, nemcsak feszültség tapasztalható, hanem tanulnak is egymástól a tanárok.

Mind a költségcsökkentésben, mind a szakmai színvonal javításában szerepet játszhat, ha a tanárok nem csak egy-egy intézményben (telephelyen) tanítanak, hanem az igényeknek megfelelően járnak át egyik intézményi egységből egy másikba. A városban ennek nem volt komoly hagyománya, még a korábbi Széchenyi–Teleki Blanka összevonáskor sem alakult ki ilyen rendszer, már csak azért sem, mert akkor a szülők megnyugtatóására az igazgató megígérte, hogy minden gyereket továbbra is ugyanaz a pedagógus fog tanítani. A 2007-es átszervezés után azonban megnőtt az áttanító tanárok száma, s ez nem is korlátozódik a belvárosi iskolára, hanem a kissé messzebb fekvő Rákóczi iskolát is bevonták a rendszerbe. Az integráció kezdeti évei után azonban visszaszorult az áttanítás, ma már csak az énektanárokat érinti, ami azt jelzi, hogy az iskolák nem szeretik ezt a megoldást, így ha lehet, elkerülik.

Az összevonások óta még nem telt el elegendő idő ahhoz, hogy a szervezeti változásoknak a helyi oktatásra, tanulókra vonatkozó hatását komolyan vizsgálhassuk. Sok esetben adat sincs erre, így például nem lehet tudni, hogy a lakosság iskolaválasztási gyakorlatára milyen következményekkel járt, hogy a nagyobb szervezetek között elindult-e valamilyen átjárás. Az erre vonatkozó szórványos információk alapján azt lehet mondani, hogy komoly változás nem történt. Mivel az iskolák megtarthatták tagozataikat, tantestületük jó része változatlan, ugyanazt a munkát végzik, mint korábban. Ennek megfelelően presztízsük sem változott: az elitiskola elitiskola maradt, a kevésbé népszerűt pedig továbbra is sokan igyekeznek elkerülni. Így értékelnek a szülők, s így értékelnek a középiskolák is. Az iskola egésze a legutolsó kompetenciamérésen javított korábbi pontjain, de ez aligha tudható be az összevonásnak. Ottjártunkkor még nem lehetett tudni pontosan, hogy mely tagiskola vagy tagiskolák teljesítménye javult, így azt sem lehet tudni, hogy csökkent-e közöttük a különbség, csak annyit, hogy sorrendjük változatlan.

A következmények tükrében felvetődik a kérdés, hogy mi volt az értelme az iskolai összevonásoknak, ha – eltekintve a nyugdíjazástól, amit talán e nélkül is meg lehetett volna oldani – sok minden nem változott az iskolák működésében. A választ – legalábbis részben – talán a jövőre vonatkozó tervek adják meg, amelyek arra utalnak, hogy a 2007-es átszervezés a későbbi tényleges integráció feltételét jelenti.

A továbblépés, pontosabban a további lépések igénye két oldalról fogalmazódott meg: egyrészt a tanulószám továbbra is csökken, másrészt pedig szakmai oldalról is felvetődött az iskolák közötti színvonalkülönbség mérséklése. Az osztályszámok kevesebb tanuló miatt szükséges csökkentése vagy a tanulók iskolaválasztását befolyásoló, s a tantestületi munkába való beavatkozást is igénylő elképzelések egy-egy összevont iskolán belül lényegesen könnyebben megvalósíthatók, mint különböző intézmények között. Így sem könnyű az

intézmények vezetőinek megtenni az ezzel kapcsolatos lépéseket, de lényegesen nagyobb a mozgásterük. S természetesen lényegesen nagyobb az önkormányzat mozgástere is. „Nehéz szívvel várom a beiratkozást.” – nyilatkozta ennek kapcsán az egyik interjúalanyunk, utalva a jövőre, vagyis arra, hogy a város oktatásában még sokakat érzékenyen érintő változások várhatók.

2010 tavaszán már készen voltak az elképzelések, amelyek alapvetően a Jósika és a Széchenyi iskolák teljes összevonását, egy épület oktatásból való kivonását tartalmazzák, s tanulócsoporthoz csökkentéssel is számoltak. Mindez megtakarítást jelenthet a működési költségekben, sőt – amennyiben értékesítik a megszűnt iskola épületét – egyszeri jelentős bevételt is eredményezhet. Az átszervezést szakmai érvekkel is alátámasztják: a két tagiskola teljes összevonása révén az alacsony presztízsű Széchenyi kiesik a kínálatból. Ugyanakkor kétélű az átszervezés, mert a jó hírű Jósika teljesítménye ugyanígy láthatatlanná válik.

Mindez komoly taktikázásra készíti az iskolavezetést: a legvonzóbb épületben helyezik el az alsó tagozatot, odacsábítva ezzel a legkisebbeket, a felső a Széchenyibe kerül, de az elképzelések szerint a Jósika tantestületének dominanciája mellett. A háttérben nem csak szakmai szempontok és nemcsak gazdaságossági kérdések rajzolódnak ki, hanem a másik nagy összevont intézménnyel való rivalizálás is: minél több tanuló kellene az iskolába csábítani, ami gyakorlatilag a Fekete-Csokonai iskola rovására történhet csak.

„A ... [Széchenyibe] mi [a Jósika felső tagozata] fogunk átmenni, az alsósokat idehozom, mert beiratkozáskor – az épület is népszerűbb, jobb helyen van – stabilabb valamit jelent a szülők számára... A ... [Széchenyibe] nehezebben tudunk beiskoláztatni, ezért ide kell az alsósokat hozni. És itt lesz az alsó tagozat. Negyediktől pedig a ... [Széchenyiben] leszünk felsősök. Jó nagy keveredés lesz majd. Viszont miután itt a volt Jósika felső tagozata lesz a meghatározó, hogy könnyebben tudjuk azt az irányvonalat képviselni, és úgymond rákényszeríteni a többiekre is...”

„Most pedig hogy a .. [Jósika] felső tagozata átköltözik a ... [Széchenyibe], a 7–8.- ban többen gondolkodnak szülők, gyerekek egyaránt, hogy elmennek. Mert a ... [Széchenyiben] deviáns gyerekek vannak, elég sok a hátrányos helyzetű, magatartás-zavaros. Egy szülő nevel, nem törődnek vele, rossz családi körülmények között élnek, a gyerek agresszív válik. Van létjogosultsága a szülők félelmének. A cigány gyerekek száma is nő, de ... 'csoportok, klikkek' itt még annyira nem jelentek meg.”

(Kisfaludy iskola igazgatója)

Ottjártunk óta az elképzelések – bár az önkormányzat politikailag változott – már meg is valósultak, a részleteket azonban nem ismerjük.

A Rákóczi iskola további működése egyelőre stabilnak látszik, mert a központtól távolabb fekszik, s az évtizedekkel ezelőtt még önálló falu lakossága ragaszkodik az intézményhez. A környék lakossága is nő, tehát demográfiai oldalról nem fenyegeti a bezárás, ugyanakkor gyenge iskolának számít, így a jobb háttérű tanulók nem ide, hanem a belvárosi iskolák valamelyikébe iratkoznak. Ennek ellenére zsúfolt az iskola, alapító okiratában 200 körüli gyereklétszám szerepel, de 250-en tanulnak itt.

ÖSSZEGZÉS

Szándékunk ellenére a város oktatását mozgató indítékokba nem sikerült teljesen belelátnunk, mert a város és a megye vezetése közötti politikai küzdelem (a megye Fideszes, a város MSZP-s vezetésű volt az interjúk készítése idején) miatt az önkormányzat oktatásért felelős munkatársa nagyon kevés érdemi információt adott, nagyon sok kérdést elhárított. Ezért például azt sem látjuk világosan, hogy van-e reális képe a helyi döntéshozóknak a változások következményeiről. Úgy tűnik azonban, hogy a város vezetése a pénzügyi és a demográfiai helyzetre való óvatos reagálással, odafigyelve a különböző lakossági rétegek és az oktatási szakemberek igényeire, elvárásaira, fokozatosan igyekezett növelni mozgásterét. Olyan intézményszerkezeti beavatkozást hajtott végre, amely megkönnyíti akkori vagy későbbi elképzeléseinek megvalósítását. Az intézményeken belüli átszervezések ugyanis már nem olyan feltűnőek, mint az önálló intézmények közöttiek, könnyebben lehet tanulócsoportot csökkenteni, pedagógusokat mozgatni, tantestületeket összevonni, vagy akár tanulókat más helyszínre irányítani. Ezzel a lehetőséggel – megteremtve ennek feltételeit – természetesen lehet élni, és lehet visszaélni. A jövő dönti el, hogy a városban mi fog történni majd a jövőben.

SZŐKE KRISZTINA

MINDENT EGYBE!

KÉTVÁR

Kétvár a 19. század második feléig nem emelkedett ki a környezetéből, a hegyes-dombos vidék jellegzetes faluinak egyike volt. A század közepén népessége 800 körüli volt, a város mai területén fekvő falvak együttes lélekszáma is csak 3500 fő. A század második felétől a szénbányászat, majd az ahhoz kapcsolódó ipar fejlődésével indult jelentős gyarapodásnak. Fejlődése a II. világháború után tovább gyorsult, 1950 óta megyeszékhely. Ezekben az években több környékbeli település is a város részévé vált. Népessége a nyolcvanas években kevéssel meghaladta az 50 ezer főt, azóta azonban folyamatosan és jelentősen csökken, aminek fő oka a helyi gazdaság, főleg az ipar rendszerváltás utáni visszaesése. A nehéziparban dolgozó vezetőréteg jelentős része elvándorolt, a kevésbé mobil, döntően alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező lakossági csoportok pedig szociálisan ellehetetlenültek. 2009-ben már csak 38 ezer fő élt itt, de ebben a számban nincs benne a 2006-ban önállóvá vált Solymos több mint 2000 lakója. Az elköltözők legtöbbször fiatal és többnyire jól képzett.

A demográfiai folyamatok a korösszetétel romlását eredményezik. A népesség fokozatosan előregszik, a korfa körte alakú, a népesség több mint egyötöde nyugdíjas korú. A lakosság jelentős része tartósan kívül rekedt a munkaerőpiacon. 2009-ben a Kétvári Kistérségben a nyilvántartott munkanélküliek aránya 12,3%. Az ipar visszaesése, az onnan elbocsátottak jelentős száma miatt a fizetőképes kereslet is visszaesett, ez pedig a kereskedelem és a szolgáltatások visszaesését eredményezte, tovább növelve a munkanélküliséget. A város ipara jelenleg is hanyatlóban van. A megmaradt lakosság egy része számára az ipari park biztosít megélhetést. A talaj adottságai a mezőgazdasági műveléshez nem jók. Jók lennének az idegenforgalmi adottságok, de kihasználatlanok.

Az elköltözők helyére a közeli településekről költöznek be olyan, boldogulásukat a városban kereső, szegény családok, akiknek komoly szerepe van abban, hogy az utóbbi években megnőtt az iskolákban a hátrányos és a halmozottan hátrányos helyzetű tanulók aránya.

Az önkormányzatnál dolgozó interjúalanyunk szerint a környező településekről fiktív bevándorlás is megfigyelhető: egyes családok azért jelentkeznek be valamilyen városi címre, többnyire a jobbnak tartott iskolák körzetébe, hogy gyerekeik a helyi iskolákban tanulhassanak.

A város a megye egyik közlekedési csomópontja, de az országos főközlekedési útvonalaktól távol esik. Egy völgyben hosszan nyúlik el, az északi és a déli rész közötti távolság közel 20 km, helyi járatú autóbusszal majdnem egy órát vesz igénybe az út. A külterületen élők aránya alig fél százalék, de ez majdnem 300, zömmel nehéz körülmények között élő embert jelent 18 különböző külterületen. A városban a cigány kisebbség aránya valószínűleg jelentősen meghaladja a népszámlálás által mért 2,5%-ot, az iskolahasználók kb. 18 %-a roma származású. Az elmúlt időszakban az oktatási intézmények és a cigány kisebbségi önkormányzat között felületes párbeszéd volt csak, amelyet mostanában mindkét fél szeretne elmélyíteni. Az önkormányzat roma koordinációs hálózat létrehozásán fáradozik a beiskolázási körzetekhez igazodóan, illetve roma szakemberek bevonását tervezi a döntéshozatalba. Napjainkra a városban öt övezet alakult ki, ahol a roma lakosság tömörül.

A kistérségi többcélú társuláshoz huszonhárom környékbeli település csatlakozott. A város oktatásában a társulás nem játszik szerepet. Sokkal inkább beszélhetünk arról, hogy ezen a területen rivalizálás folyik: a város elszippantja a tanulókat a kistérség oktatási intézményei elől.

AZ OKTATÁSI HÁLÓZAT ÁTALAKULÁSA AZ EZREDFORDULÓ UTÁN

Az iskolák jó része a város prosperálása idején épült, a nagyszámú fiatal betelepülő igényeihez igazodva. A kilencvenes években a folyamatosan csökkenő gyermekszám hatására csökkent a tanulócsoporthoz tartozó osztálytermetek száma, s az évtized második felében szűkíteni kellett a férőhelykapacitást is: 18 osztálytermet vontak ki az oktatásból. Ekkoriban került sor a Selmeci lakótelepi és a solymosi iskola összevonására is. A kapacitáscsökkentés csak részlegesen csökkentette a költségeket, mert a pedagógusok száma nem követte a tanulócsoporthoz tartozó osztálytermetek számának visszaesését. Ez, és a még mindig túlméretezett iskolahálózat fenntartása az önkormányzat számára nagyon nagy terhet jelentett, ezért különböző intézkedésekkel igyekezett tovább csökkenteni a költségeit. Az intézkedések egyaránt érintették az alap- és a középfokú képzést, de az igazi megtakarítási lehetőség az alapfokú oktatásban volt lehetséges, mert a középfokon tanulók létszáma másfél évtizede változatlan.

Az ezredforduló idején tizenegy iskolában, illetve tagiskolában folyt oktatás. Ezek között négy kisebb iskola volt: 150-170 körüli tanulóval, egy ezeknél valamivel nagyobb és hat kifejezetten nagy, 500-800 közötti diákkal.

A város népességének csökkenése a tanulók térbeni átrendeződésével párosult. A városközponti vagy annak közelében fekvő lakótelepi iskolák környékének fokozatos elnéptelenedése lehetővé tette a peremkerületekből jelentkezők felvételét. Mivel a helyi közlekedés jól szervezett, a bejárók számára nem okozott gondot egy-egy távolabbi iskola igénybevétele.

A kilencvenes évek kapacitásszűkítése után a következő lépés egy gazdasági szolgáltat létrehozása volt 2000-ben. Ennek lett a feladata az összes oktatási intézmény gazdasági teendőinek ellátása. Az iskolák ezzel párhuzamosan részben önállóan gazdálkodó szervezetté minősültek át, vagyis korlátozták gazdasági függetlenségüket. Szakmai önállóságukat mindez nem érintette.

Az oktatást is érintő beavatkozás 2004-ben kezdődött, amikor a közgyűlés, egy korábbi határozatára hivatkozva két iskola bezárásáról döntött. Az említett közgyűlési határozat, amelyet az önkormányzat súlyos költségvetési válsága miatt az ellenzék is elfogadott, 18 főben határozta meg a minimális osztálylétszámot. Ennek a rendelkezésnek igyekezett az önkormányzat érvényt szerezni, amikor a négy kisiskola közül kettő megszüntetéséről döntött.

A folyófői iskola ellehetetlenüléséhez hozzájárultak a helyi szülők is, akiknek egy része eleve nem a helyi, hanem valamely városközponti iskolába íratta a gyerekeit: a 28 tanköteles gyerekből kilencet másik iskolába írtattak, s mivel négy további gyereket iskolaéretlennek nyilvánítottak, az induló osztály nem lehetett nagyobb 15 fősnél. A solymosi iskolában is csak akkor lett volna meg a 18 fős minimális létszám, ha a nevelési tanácsadó döntése után minden vitatott sorsú gyereket beíratnak. A döntést az önkormányzat nem várta meg, hanem bezárta az iskolát.

A döntés talán nem okozott volna komolyabb gondot, ha nem két egykor önálló település általános iskoláját érintette volna, s ha a gyerekek a közelben másik iskolát találtak volna. A helyi lakosok mind a két településrészen aláírásgyűjtésbe kezdtek, majd eljuttatták tiltakozásukat a városvezetésnek. Mindkét városrészben lakossági fórumot is tartottak. A két fórum közül a solymosi volt a harcosabb. Az ott élők az önkormányzatra a településrész különválásának lehetőségével próbáltak nyomást gyakorolni. Mindhiába, mert az iskola visszaállítását nem sikerült elérniük. Helyi népszavazást azonban igen, s ennek eredményeként a két évvel későbbi önkormányzati választások idején valóban leváltak a városról. Folyófő lakosai ezzel szemben tudomásul vették a döntést.

A képviselő-testület akkor, tehát 2004-ben ellenzéki Fidesz-KDNP frakciója a solymosi iskolabezárás kapcsán változtatott korábbi álláspontján: felkarolta a helyi ellenállást, s egy új-fajta koncepcióban kezdett gondolkodni, amely – miután 2006 óta Fideszes a polgármester, a közgyűlésben pedig a Fidesz-KDNP szövetség a mandátumok felével rendelkezik – kihatott

a város oktatáspolitikájára. Azóta nem az iskolabezárás lett a változatlanul fontos költségcsökkentés eszköze, hanem az intézmény-összevonás.

Erre a lépése 2007-ben került sor, amikor az önkormányzat az összes általános iskolát tagintézményként az egyik iskola szervezetébe integrálta. A nyolc városi általános iskola integrációja mellett a közeli Öregnéne önkormányzatával kötött társulási megállapodás értelmében a község is csatlakozott az egyesített iskolához, tizedik egységként pedig egy diákotthon került ide.

Öregnéne nem tudott hetedik-nyolcadik osztályt indítani, így az újonnan érvénybe lépő jogszabályok értelmében iskoláját csak tagiskolaként működtethette tovább, s ehhez keresett iskolát. A döntés érdekessége, hogy a község közelebb is talált volna partnert, vagyis valamilyen okból távolabbra utaztatja tanulóit, mint azt feltétlenül szükséges.

A 2007-es szervezeti átalakítás nem érintette az épületeket, a tanítási helyszíneket, a pedagógiai programokat, vagyis az oktatás feltételei, a szakmai munka változatlan körülmények között folyt tovább. Ezt a fenntartói szándékot az önkormányzat beláttatta az intézményekkel, amelyek a túlélés érdekében szükséges kompromisszumként jellemezték ezt a lépést. Minden bizonnyal az ő belátásuk is hozzájárult ahhoz, hogy lakossági ellenállás sem alakult ki.

Az iskolák között mind az egyesítéskor, mind azóta nagyon nagy a különbség a tanulók társadalmi helyzetét tekintve. Az iskola székhelye a tanulói összetétel alapján nézve a legjobb iskola, ez az egyedüli, amelyben 10% alatt marad a hátrányos helyzetű tanulók aránya, halmozottan hátrányos helyzetű pedig gyakorlatilag nincs. Két másik, viszonylag jó iskolában a hátrányos helyzetű tanulók az összes diák mintegy negyedét-ötödét teszik ki, s halmozottan hátrányos helyzetű ezekben is alig van. (Ez utóbbiak egyike az az iskola, ahova a solymosi diákok zöme három évvel korábban került.) A többi iskolában a hátrányos helyzetűek aránya 45–80%, a halmozottan hátrányos helyzetűeké pedig 15 és 40% között mozog. A társadalmi különbségek háttere az iskolákhoz közeli városrészek társadalmi helyzete, és az elvándorlás okozta eltérő mértékű népességcsere, ami egy idő után a városon belüli tanulói mozgást is felgyorsította.

A város általános iskolai oktatásának vizsgálatakor két tényezőről kell még említést tennünk. Az egyik az önkormányzati oktatást pozitívan befolyásolja, a másik, igaz kis mértékben, de negatívan.

A város oktatási kapacitásfeleslege nemcsak a külvárosiak számára teszi lehetővé a bejárást a központ iskoláiba, hanem a várost övező településekről is sokan választanak városi iskolát, a bejárók száma dinamikusan növekszik: 1995-ben körülbelül 300 tanuló járt vidékről, vizsgálatunk idején pedig 580 vidéki tanulót fogadtak, ami az összes tanulónak körülbelül egyhatodát jelenti. A tanulók egy része több tíz kilométerről utazik naponta, nem kis részben olyan településről is, amely maga is tart fenn iskolát. A solymosi diákok a bejárók negyedét teszik ki. (Itt 2007-ben újraindult a tanítás, de csak felmenő rendszerben.) A város iskoláinak népszerűségéhez hozzájárul azok sok esetben vonzó képzési programja is, így például a két tannyelvű képzés vagy a zenei tagozat. Interjúalanyunk szerint a más településről bejáró tanulók nincsenek hatással az egyes iskolák tanulóinak társadalmi hátterére.

A városban nincsenek tradíciói az egyházi oktatásnak, így az sokáig egyáltalán nem jelentett konkurenciát az önkormányzati iskolák számára. Egy mind nagyobb népszerűségnek örvendő kiségyház azonban 2003-ban iskolát alapított, melyben az általános iskolai mellett gimnáziumi oktatás is folyik. Ez az iskola azóta elviszi a tanulókat, s így a normatív állami támogatás egy részét, ugyanakkor alapvetően a gyülekezet tagjai veszik igénybe, a lakosság más rétegei számára nem jelent érdemi kínálatot.

Abban, hogy a középiskolai oktatást a lakosságszám csökkenése kevésbé érintette, egyrészt az oktatási expanzió játszik szerepet, másrészt az, hogy a környék kisebb településeinek élők fel tudják tölteni a férőhelyeket. Ehhez természetesen középfokon is vonzó képzési programokat kellett bevezetni. Az intézményszerkezet az utóbbi húsz évben többször is változott. Jellemzően itt is összevonások történtek, de több részletben, s nem voltak olyan átfogóak, mint az általános iskolák esetében.

A városban az ezredfordulón – a már korábbi intézmény-összevonás után – hat városi és egy megyei fenntartású intézmény működött, továbbá az egyik általános iskolában gimnáziumi képzés is folyt. 2001-ben az általános iskola gimnáziumi tagozatát olvasztották be egy középiskolába. Ezt követően 2007-ig nem történt változás. Ekkor, vagyis az általános iskolai integráció évében, két-két további középiskolát vontak össze, vagyis maradt négy városi és egy megyei intézmény. Ez utóbbit a fenntartó megye ugyanebben az évben egy szomszédos kisváros iskolájával integrálta. A választékot bővíti a már említett egyház iskolájában működő gimnáziumi képzés. A TISZK-ek létrehozása a várost is érintette: a megyei szinten megvalósuló szakmai integráció az iskolák közötti párhuzamosságok megszüntetése révén a képzési kínálatra is hatott.

A SZERVEZETI VÁLTOZÁSOK HATÁSA

Az iskola megszűntetése után a solymosi gyereket a város általános iskoláiba szétosztották, zömében a legközelebbi Selmeci lakótelepi általános iskolába kerültek. A bejárási feltételekkel a solymosiak elégedetlenek voltak, ez megerősítette a 2006-ban megalakult helyi önkormányzat szándékát az iskola újranyitására. Iskolát újranyitni azonban sokkal nehezebb, mint bezárni, s a nyitást a jogszabályok változása is nehezítette, mivel a 2007-től érvénybe lépő szabályok szerint csak nyolcévfolyamos iskola működhet önálló önkormányzati iskolaként. Végül 2007-ben alapítványi iskolaként sikerült elindítani az oktatást egy első és egy második osztállyal. A városban minimumnak tekintett 18 főt egyik évfolyamon sem sikerült elérni.

A bezárt folyóírói iskola épülete a bezárás óta üresen áll, az épület állaga folyamatosan romlik, a rosszul őrzött épület a tolvajok martaléka lett.

A 2007-es összevonást követően az intézmények és a tanulók is helyben maradtak, s megmaradt az intézmények korábbi arculata is. Ez egyben azt is jelentette, hogy az egyes tagiskolákban a hátrányos és halmozottan hátrányos tanulók aránya továbbra is jelentősen eltérő maradt. Az érintett hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos helyzetű, jelentős részben roma gyerekek háromnegyede továbbra is négy tagiskolában koncentrálódik, amihez a lakókörzeti szegregáció mellett hozzájárul az iskolák specializációja is, mert az idegen nyelvi és az ének-zenei specializáció a legjobb háttérű gyerekeket vonzza az amúgy is jobb háttérű iskolákba. Gyenge próbálkozások történtek a hátrányos helyzetűek integrált oktatásának megvalósítására, de eredményekről kevéssé beszélhetünk. A kezdeményezések tagiskolákon belül maradtak, ami komoly előrelépést nem jelenthetett, hiszen nem az iskolán belüli, hanem az iskolák közötti szegregáció volt erős. Ezen a téren komolyabb eredménynek a Petőfi Sándor tagiskola testnevelés tagozatának átszervezését tekinthetjük, itt ugyanis a testnevelést magasabb óraszámban tanuló gyerekek korábbi önálló tanulócsoporthja megszűnt, most csak a testnevelési órán alkotnak külön csoportot, a többi órán az osztályokban szétszórtnak tanulnak. Ugyanakkor ugyanennek az iskolának két másik iskolával együtt tervezett integrációs programja megfeneklett, mert az adott tanulói háttér mellett nemigen beszélhetünk integrációs lehetőségéről.

Kutatásunk idején, 2010 tavaszán az Oktatási Hivatal ellenőrzést folytatott az összevont iskola néhány tagintézményében. A vizsgálat a beiskolázási körzethatárokatra vonatkozott, és azért kezdeményezték, mert felmerült, hogy ezeket a határokat nem jogszzerűen határozták meg, s emiatt nagy az iskolák közötti szegregáció. A városban különböző vélemények vannak ezzel kapcsolatban. Vannak, akik úgy látják, hogy a lakóhelyi szegregáció határozza meg alapvetően az iskolai szegregációt, s vannak kifejezetten integráció ellenes álláspontok is.

Az integráció kisebb előrelépést jelentett az infrastruktúra közös használatában: a székhelyiskola tanuszodáját ettől kezdve a város minden tagiskolája igénybe veheti. Ezt leszámítva az intézmények eltérő infrastrukturális ellátottsága lényegesen nem változott, így az ezekben tapasztalható különbségek is megmaradtak.

Az integráció legfontosabb hatása az intézmények szervezeti felépítésének átalakításában figyelhető meg. Ez egyrészt a vezetők számának csökkentését jelenti, másrészt a köztük lévő munkamegosztást érinti. A gazdálkodásban egymásra vannak utalva az intézmények, s ez együttműködést is jelent néhány kérdésben. Kezdetben az együttműködés nem volt zökkenőmentes, de ma már nincs komolyabb gond. Az eltelt három év alatt kialakult a munkarend, megismerték a tagintézmények dolgozói egymást. Ismerik már egymás helyzetét, a különböző tagiskolák profilját, összetételét, és ez a közös döntéseket is megkönnyíti. Egységesítették az összes iskolai dokumentumot, így például a pedagógiai programot és az SZMSZ-t is. Most már nincs hangos ellenállás, de a tagintézmény-vezetők továbbra is kényszerű megoldásként nyilatkoznak az integrációról.

2004-ben, az iskolabezárások időszakában, a két megszűnt iskola pedagógusait a nyugdíjba vonulók álláshelyeire helyezték el a városban, a média is figyelemmel kísérte elhelyezkedésüket. A 2007-es integráció újabb, s azóta is folyamatos elbocsátáshoz vezetett az intézményekben. *„Kinevezhetném magamat nyugodtan egy olyan menedzsernek, aki ezeket az örökös elbocsátásokat próbálta meg igazgatni”* mondja magáról az egyik tagiskola vezetője.

A 2007. évi integráció egyik célja a közoktatási intézmények munkaerő-gazdálkodásának racionalizálása volt. Az integrált intézményekben az igazgatók száma 12-ről 3-ra csökkent, az igazgatóhelyettesek száma pedig 25-ről 23-ra. Az integráció lehetővé tette a munkaközösségek számának csökkentését is. Összességében az alkalmazotti létszám felülvizsgálatát követően 92 fővel lett kevesebb a foglalkoztatottak száma.

A drámai létszámcsökkenés pedagógusok áthelyezésével és az áttanítás rendszerének kialakításával járt együtt. Intézményi szinten így javult a szakos ellátás mellett, hogy az óraadók és a túlórák száma csökkent. Egyes tanárok esetében ennek előnye is lett, mert az integrációval több esetben biztosíthatóvá vált az egy szakkal rendelkező és az alacsony heti óraszámú tantárgyakat tanító pedagógusok teljes munkaidős, kimondottan a képzésnek megfelelő foglalkoztatása.

Az egyes feladatellátási helyeken a tanulólétszám, az osztályok száma tanévenként változik. Az integráció lehetővé tette, hogy ennek megfelelően – akár tanévenként – változzon a pedagógus munkavégzésének helye. Az intézményvezetők úgy ítélik meg azonban, hogy

a gazdaságosság ellenére ez problémát is okoz, ugyanis az áttanító tanárok az iskola életébe nem folynak bele, „*nem is tudnak, mert úton vannak, meg melyik iskolába folyjanak bele?*”

A fejlesztési tervek és az interjúk alapján nem kaptunk részletes képet az integrációval kapcsolatos számításokról. Az ismertetett tények és dokumentumok alapján kirajzolódik, hogy az önkormányzatok pénzügyi helyzetük kilencvenes évek közepén kezdődő fokozatos gyengülése miatt egyre takarékosabb iskolafenntartásra kényszerültek, s ezért kénytelenek voltak az iskolaszervezetet érintő döntéseket is hozni. Sokkal részletesebbek azok a számítások, amelyek utólag értékelték az önkormányzati döntéseket. Ezek szerint a két peremterületi iskola 2004-es megszüntetése évi 128 millió forintos megtakarítást jelentett a polgármesteri hivatalnak. Az összegnek ellentmond az akkor ellenzéki Fidesz-frakció számítása, amely szerint a megtakarítás csak 40 millió.

A normatívák rendszerének 2005. évi módosítása normatíva többletet adott bizonyos nagyságú tanulócsoportok felett. A város a 2007-es integráció során részben ebben próbált előrelépni, vagyis többletbevételhez jutni, de a kiadások is jelentősen csökkentek. A kapott adatok nem teszik lehetővé az általános iskolai integráció pénzügyi következményeinek elhatárolását a középiskolai integrációtól, de a számok így is beszédeseek. 2008-ban 252 millió forint volt az oktatásban a megtakarítások teljes összege, ennek 55 %-a, azaz 138 millió forint keletkezett a három integrált intézménynél, vagyis az összevont általános iskoláknál és a két középiskolánál. Ebből a vezetői órakedvezmények révén csaknem húszmillió forintot, a vezetői pótlékokon öt és fél milliót, a munkaközösségekhez tapadó költségeken kétmilliót, a 92 elbocsátott dolgozón 104 milliót lehetett megtakarítani, s ehhez még hozzászámítandók a járulékok. Lényegesen kisebb mértékű, de nem elhanyagolható hozzáadéka az integrációnak a korábban alanyi jogon ÁFA-mentes körbe tartozó tagintézmények ÁFA-körbe kerülése.

Az utóbbi időben a fenntartó számára a legnagyobb problémát az jelentette, hogy a közoktatási feladatok ellátásában az állami szerepvállalás évről évre jelentősen csökkent, ugyanakkor ennek szakmai indokát az önkormányzatnál nem látják. Úgy gondolják, hogy magas színvonalú oktatást csak kiszámítható szabályozási környezet mellett lehet megvalósítani. Ennek érdekében a térség országgyűlési képviselői és a megyei önkormányzat olyan törvénymódosítást kezdeményeztek, amely a közoktatásban kiszámítható környezetet, és az elvégzett feladatokkal arányos finanszírozást biztosítana.

ÖSSZEGZÉS

A város lakosságának két évtizede tartó visszaesése a város vezetésétől komoly intézkedéseket követelt az oktatás területén. Míg a középfokú oktatásban a város kihasználva megyeszékhelyi pozícióját és színvonalas iskoláinak adottságait, megőrizte a tanulószámot, és kisebb kiigazításokkal fenn tudta tartani a korábbi oktatási hálózatot, addig az általános iskolákat nézve ez már nem volt elegendő. Hiába fogad be a város sok vidéki tanulót, a tanulók jelenlegi számához képest túlméretezett oktatási hálózatot fenntartani egyre kevésbé tudja. A kezdeti iskola-megszüntetés helyett kevésbé drasztikus módon az integrációban lévő megtakarítási lehetőségeket igyekszik kihasználni. Ennek révén a rendszer rugalmasabb lett, s bár ennek sokan nem örülnek, de elfogadhatóbb mindenki számára, mint egy-egy intézmény teljes megszüntetése. Hogy ez utóbbi meddig odázható el, nem tudni, de kétségtelen, hogy egy összevont intézményen belül ennek megvalósítása nemcsak könnyebben eldugható az esetleges tiltakozók szeme elől, hanem könnyebben meg is valósítható a tagintézmények lassan formálódó együttműködése következtében. Még akkor is, ha ez az együttműködés egyelőre főként a vezetők és a gazdasági kérdésekkel foglalkozó szakemberek között működik, kisebb részben a tanárok között figyelhető meg, míg a tagiskolák tanulói gyakorlatilag nem érintkeznek egymással.

A fennmaradás–megszűnés kérdésköre mellett a másik nagy, talán mondhatjuk: megoldatlan kérdés a tanulók közötti integráció–szegregáció területe. Amellett, hogy városi szinten sem egyértelmű az ezzel kapcsolatos álláspont, a városszerkezet és az oktatási intézmények hagyományai is erősen konzerválják a korábban kialakult struktúrát. Az ebbe a rendszerbe való beavatkozás nemcsak nehéz, de veszélyekkel is jár. Ezzel kapcsolatos városi stratégiával nem találkoztunk.

„DE KINEK KELL EGY FÉL ÉPÜLET?”

IPARVÁROS

Iparváros, megyei jogú város az ország közepén, lakosainak száma 2008-as adatok alapján valamivel kevesebb, mint ötvenezer fő. A város három nagyobb részre tagolódik: északon található az óvárosi rész, ettől délre található az újváros, ami egyben a település magja is, ettől délre pedig a város legjelentősebb ipari üzeme működik. A belső rész sűrűn lakott, lakótelep jellegű, a külső kerületek kertvárosiasak. Az utóbbi évekre jellemző, hogy ezek a külső kerületek egyre nagyobb népszerűségnek örvendenek, növekszik a kiköltözők száma.

Fekvése közlekedési szempontból rendkívül kedvező: Budapesttel autópálya, a megyeszékhellyel főút köti össze, de jó a közúti közlekedése más irányokba is, egy új híd közel-múltbéli átadását követően most már a megyehatáron túlra is.

A város történetével szorosan összefügg a területén működő nehézipari létesítménye, amely ma is hét és félezer főt foglalkoztat. Az évtized közepén privatizálták, a foglalkoztatottak száma azóta sem csökkent, s komoly beruházások is történnek az üzemben.

A foglalkoztatottsági helyzetet javítja egy néhány éve az egyik közeli községben letelepedett távol-keleti cég, amely 1200 embernek ad munkát. Ezeken kívül is működnek nagyobb gyárak a városban.

A fentiek ellenére a lakosság száma folyamatosan csökken, a nyolcvanas években a hatvanezret is meghaladta. A csökkenésért részben a születések számának visszaesése, részben pedig az elvándorlás a felelős. Főleg az ezredforduló idején volt jellemző a környező kistelepülésekre való kiköltözés. Ennek eredményeként a környező falvak lakosságszáma stagnált vagy növekedett az elmúlt években, annak ellenére, hogy a halálózási arányszám mindenhol meghaladta a születések számát. A város székhelye egy többcélú kistérségi tár-

sulásnak, amelyben a népességi arányok eltolódása ellenére a város még mindig meghatározó: a nyolc kisebb település lélekszáma együttesen is csak körülbelül a harmadát teszi ki a teljes kistérségi népességnek.

A munkanélküliség a már régóta működő és újonnan idetelepült nagyüzemek teremtette lehetőségek ellenére is probléma a városban, mert a munkanélküliek száma nyolc év alatt a duplájára emelkedett. Ezt jelzi a kistérségi szinten mért 9%-os munkanélküliségi ráta is, bár a megyén belül ez nem rossz arány.

A város szocialista vezetése 2006-ban veszítette el közgyűlésbeli többségét, amikor a Fidesz tíz képviselői pozícióra tett szert, és egy helyi civil szervezettel együtt megszerezte a többséget, majd tovább erősítette pozícióját egy 2007-es időközi választáson.

AZ OKTATÁS IRÁNYÍTÁSA

A város saját fenntartásában egy tizennégy egységből álló óvodát, kilenc általános iskolát (ebből egy speciális), hét középiskolát, egy zeneiskolát, és két pedagógiai szakszolgálatot működtet. A tapasztalatok szerint egy-egy intézmény minél közelebb helyezkedik el a városközponthoz, annál nagyobb az esélye arra, hogy fel tudja tölteni férőhelyeit. A központi elhelyezkedés leginkább a középfokú intézményekre jellemző. Az önkormányzati fenntartású intézmények mellett négy alapítványi fenntartású iskola is működik a városban.

Az oktatási tevékenység előkészítésére szolgáló közoktatási működtetési és fejlesztési terv öt évente készül a városban. A háttéranyagokat az oktatási bizottság készíti elő, véleményezésre elküldi az intézményvezetőknek, majd – már a véleményeket is magában foglaló tervek alapján – a városi közgyűlés hozza meg a szükséges döntéseket. Az intézményvezetőknek minden esetben van lehetőségük a véleményezésre, elmondásaik alapján azonban a végső döntéseknél a szakmai szempontokon felülkerekednek a gazdasági szempontok. Azok közül az intézményvezetők közül, akikkel sikerült interjút készítenünk, senki nem tartotta irányadónak a tervet, inkább helyzetleírásként értékeli. Azokat a szerkezeti átalakításokat, amelyek megvalósultak a városban az elmúlt tíz évben, nem jelezték előre a stratégiában, és a terv alapján ottjártunkkor most sem látszott tisztán, hogy hol lesz szükség iskolabezárásra vagy fenntartóváltásra. Az viszont egyértelmű, hogy a változó gyerekszám mindezt szükségessé teszi, ugyanakkor nem világos a városvezetés terve abban a tekintetben, hogy ezt milyen formában és mértékben kívánja végrehajtani. Másik oldalról hozzá kell tenni, hogy ha a stratégiában egyértelműen előre jeleznék, mikor és melyik intézményeket tervezik átalakítani, bezárni, vagy összevonni, az azon nyomban magával vonná a diákok elvándorlását az intézményből.

„Hogyha most elkezdenék híresztelni, hogy a xxx iskolát jövőre bezárjuk, ha ezt leírnák valahova, és már terveznék az iskola bezárását, akkor abban a pillanatban a szülők már vinnék el a gyerekeiket abból az iskolából. (...) Gyakorlatilag már abban az évben ellehetetlenülne annak az iskolának a működése. Ezeket csak akkor hozzák nyilvánosságra, az ilyenfajta elképzeléseket, amikor már minden kidolgozott, amikor már minden úgy áll, hogy csak véleményezni kell a dolgot, és megoldható.”

(igazgató, Zsellér Gábor Általános Iskola)

Az önkormányzat és az iskolák között működik ugyan a kommunikáció, de tapasztalataink alapján az iskolák joga legfeljebb véleményezésre terjed ki, a döntések előkészítésére nem. Interjúalanyaink szerint ennek megvan az a veszélye, hogy a helyi oktatásirányítás által hozott döntés gazdaságilag racionális ugyan, de háttérbe szorulnak benne, vagy hiányoznak belőle a szakmai szempontok. A városban igazgatói munkaközösség működik, tagjai hét önkormányzati fenntartású középiskola igazgatói. A résztvevők havonta találkoznak, tapasztalataikat megosztják, álláspontjukat egyeztetik, befolyásoló képességük ugyanakkor alacsony. A szülői munkaközösségek és a diákönkormányzatok működése elsősorban iskolai szintre korlátozódik, ezek még kevésbé vannak bevonva a városi szintű döntésekbe.

SZERVEZETI VÁLTOZÁSOK AZ OKTATÁSI HÁLÓZATBAN

A város gyermeklétszámának csökkenését tükrözik elsősorban azok a változások, amelyek az oktatás szerkezetében 2000 óta bekövetkeztek. Az elmúlt tíz év oktatási szempontból jelentős történései 2001-2002-ben zajlottak le. Az akkori szocialista városvezetés nekilátott egy határozott intézményi integrációnak, aminek fájdalmas visszhangja még lakossági tüntetésben is megmutatkozott. A fideszes politika az intézménybezárásokkal ellentétes álláspontra helyezkedett, és a közelgő választások alkalmával ígéretként meg is fogalmazta, hogy nem zár be iskolát abban az esetben, ha a lakosság őt tiszteli meg bizalmával. A 2006-os választás eredményéhez – interjúalanyaink szerint – ez az ígéret nagyban hozzájárult. Az oktatási kérdésben való állásfoglalás tehát meghatározó jelentőségű volt az évtized során abból a szempontból is, hogy melyik politikai erő vezeti a várost.

Az óvodák esetében a csoportok fokozatos csökkenését követően 2004-ben került sor radikális szerkezetváltozásra, amikor a fenntartó az összes óvodát egy szervezetbe vonta össze, s egy óvodát meg is szüntetett. Azóta csak két csoportot szüntettek meg a városban összesen.

Az oktatás elmúlt tíz évének legizgalmasabb kérdései az általános iskolákat érintették. A bezárási folyamatok az egész közvéleményt megmozgatták. A városban, ahol a nyolcvanas években még az is előfordult, hogy egymás szomszédságban nyílt meg két új iskola, és kétműszakos oktatás folyt az intézményekben a tanulók magas száma miatt, nem fogadta könnyen, hogy be kell zárni iskolát. A tanulók számának csökkenése már a kilencvenes években elkezdődött. Egy iskolát, és más iskolákban néhány osztályt már akkor is megszüntetett az önkormányzat.

A határozott intézményi integrációs politika 2001-ben kezdődött meg. Ekkor szinte napi szinten cikkezett erről a város online folyóirata, leírva a helyzet okozta feszültséget. Bezárás fenyegette a Thököly Imre Általános Iskolát, az Ady Endre Általános Iskolát és a Zsellér Gábor Újtelepi tagozatát.

Az önkormányzat kérésére egy magántársaság készített egy felmérést¹, amelynek alapján azt a javaslatot fogalmazták meg, hogy hármassával vonják össze az általános iskolákat. Erre reagált a városi általános iskolák akkori igazgatóinak testülete, levélben közölve szavazásuk eredményét a polgármesterrel: többségük az integráció ellenében a közvetlen iskolabezárássra voksolt. Ezt tekintették a kevésbé rossz megoldásnak, mert úgy gondolták, hogy ilyen módon legalább az elkerülhető, hogy a teljes pedagógiai és szakmai hálózat sérülést szenvedjen.

„Az akkori igazgatói munkaközösségtől is kértek javaslatot, és akkor erre azt mondták az akkori igazgatók, hogy inkább szüntessenek meg néhány iskolát, de a többi dolgozhasson rendesen, minthogy egy ének-zenei iskolát egy sport irányultságú iskolával vonjanak össze.”

(Jókai Mór Általános Iskola igazgatója)

Az intézménybezárások mellett szóló legerősebb érv a finanszírozási probléma maradt az egész vita alatt. Az ellenérvek között szerepelt, hogy a fiatal lakosság csökkenése még nem mondható folyamatosnak, kár tartósan berendezkedni ennyire alacsony gyerekszámmra, s az intézmények kihasználtsága az alacsony gyereklétszám ellenére is 80-100%-os. A másik fontos, és most már szakmai érv az iskolabezárások ellen, hogy az alacsony létszám versenyhelyzetet eredményez az oktatási szférában, és ez színvonal-emelkedéssel jár majd az intézményekben. A verseny pedig megmutatja majd, melyik intézmény érdemes a támogatásra, és melyik az, amelyiket nem érdemes tovább fenntartani. A harmadik, ismét szakmai érv az iskolák megtartása mellett, az alacsonyabb osztálylétszámok lehetősége

¹ A felmérés adatai már nem elérhetők, eredményeit nem használták fel, csak az interjúkból értesülhettünk arról, hogy ez a vizsgálat és javaslattétel megtörtént.

volt, amelytől sokan szintén az oktatás színvonalának emelkedését várták. A bezárások ellen érvelők ugyanakkor további költségvetési, szakmai, pedagógiai hatásvizsgálatokat tartottak szükségesnek.

Az intézménybezárások megakadályozásáért a város oktatási szakemberi, intézményi, pedagógusi szakszervezeti, kamarai, óvodai vezetői, iskolaigazgatói összefogva próbálták hallatni hangjukat. Az utóbbiak iskolabezárás elleni fellépése azt jelzi, hogy korábbi, ezt pártoló álláspontjuk csak egy adott időpontban, egy adott helyzetre való „legkevésbé rossz” válasz volt. A Zsellér Gábor iskola újtelepi tagozata, és a Béke iskola esetében a megszüntetés kezdettől fogva elkerülhetetlennek látszott. A Béke iskola bezárása mellett az épület rossz állapota mellett egyik legfőbb érvként a belvárosi iskolák közelségét hangsúlyozták, mert ennek köszönhetően a tanulók elhelyezése nem okozna súlyos gondot. A Béke iskola bezárása mellett azt az érvet hozta még föl a fenntartó, hogy a város általános iskolái közül idejár a legtöbb vidéki tanuló. Feltehetően az iskola kedvező fekvése és az oktatás minősége (matematika tagozat) vonzotta a vidékről bejáró gyerekeket. A 13 tanulócsoport integrálását három befogadó intézmény segítségével tervezték megvalósítani. Az iskola vezetése és az érintett családok természetesen nem nézték jó szemmel az átalakítás tervét, hiszen jól működő, népszerű, tagozatos iskolaként volt ismert a Béke.

Amíg a Békénél az iskola fekvése a bezárás mellett szóló érveket gyarapította, addig ugyanez az érv az Ady Endre iskola esetében a megtartás irányába hatott: a környéken élő, hátrányos helyzetű családok gyermekeinek kínált felzárkóztató programja nehezen lett volna pótolható az oktatási szakemberek szerint.

A Jókai Mór Általános Iskola és az Orbán Balázs Sándor Általános Iskola összevonásának tervét az indokolta, hogy a két intézmény egymás szomszédja, épületeik egy helyrajzi számon fekszenek. Itt is találkoztunk viszont az integrációt ellenző hangokkal: a két iskola összevonása esetén egy 1500 fős mamutintézmény jön létre, aminek az igazgatását túl nagy falatnak tartották az akkori iskolavezetők. A feszültség tetőpontjaként ombudsmani vizsgálatot is kértek, és az Oktatási Minisztériumhoz fordultak segítségért a bezárások felülvizsgálatára. A felettes szervek beavatkozására nem került sor, azok nem kívántak beavatkozni az önkormányzat autonómiájába.

A végső döntések meghozatalára a 2001. április 19-i közgyűlésen került sor. Előtte, április 5-én aláírásgyűjtést és néma tüntetést szerveztek, hogy fórumot biztosítsanak a civil lakosságnak is a tiltakozásra, amelyen kérték a város közgyűlését, hogy véglegesen vegye le napirendjéről a város oktatási intézményeinek bezárását, illetve integrálását tartalmazó javaslatot. Az aláírók száma meghaladta a 3300-at. Az önkormányzat, hogy terveit megva-

lósíthassa, megígérte: a tanulócsoporthoz együtt kerülnek át az új intézménybe; nem növelik az osztálylétszámokat; a korábbi javaslatokhoz képest kevesebb álláshelyet szüntet meg; és törekszik majd arra, hogy a pedagóguskollektívák együtt kerülhessenek az új intézménybe, ezen kívül, hogy hasonló pedagógiai programmal rendelkező iskolákat von majd össze.

A döntés végül megszületett:

1. A Béke és az Ady Endre Általános Iskolát bezárták.
2. Az újtelepi tagiskola megszűnt.
3. A Jókai Mór és az Orbán Balázs Sándor iskolát összevonták.
4. A Thököly Imre Általános Iskola megmaradhatott.

A döntéseket végrehajtották, igaz az Orbán Balázs iskola csak 2004-ben vált a Jókai Mór tagintézményévé.

Interjúalanyaink elmondásai alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a döntő érvnek abban, hogy melyik iskolát zárták be végül, az iskola fekvése és épületének állapota bizonyult:

„Az az iskola, ahol a bevásárlóközpont lett, az jó helyen volt, az áruházat jól meg lehet közelíteni, és adta magát, hogy ebből pénzt lehet csinálni. És magát az iskolát, úgy őszintén, lehetett nélkülözni, nem annyi osztály volt, hogy megoldhatatlan probléma lett volna. És az a terület volt, amire igény jelentkezett. Biztos be lehetett volna zárni a ... [Thököly] iskolát, de kinek kell egy fél épület?”

(önkormányzati oktatási referens)

A Béke iskola már akkor erősen felújításra szoruló épületét tehát lebontották, és a telket áruba bocsájtották. Központi fekvése miatt gyorsan elkelt az ingatlan, egy bevásárlóközpont épült a területén. A „miért”-re sokan mind a mai napig nem tudják a választ. Az Ady Endre Általános Iskola épületéből az önkormányzat kollégiumot hozott létre. Egyik interjúalanyunk szerint az eredeti tervben az ingatlan szállodaként való értékesítése szerepelt, de nem jelentkezett vevő az épületre. Az Ady Endre iskola tanulóinak befogadására az Jókai Mór és az Orbán Balázs Sándor Általános Iskolát jelölték ki. Az Ady Endre bezárásáról már inkább megértő véleményeket hallottunk, mert ez egy csökkenő lakosságú városrész iskolája volt, a közelében két másik iskolával.

„Az ... [Ady Endre] iskolánál csökkent a létszám, ott azért azt értettük. A ... [Béke] iskolát nem értettük annyira, mert az egyik legjobban feltöltött is-

kola volt. Ezt nem lehetett tudni, hogy miért zárták be... Azóta sincs egy olyan iskola, amelyik matematika tagozatot működtetne."

(Jókai Mór Általános Iskola igazgatója)

A két közeli iskola, a Jókai Mór és az Orbán Balázs közül a sikeresebbnek mutakozó, a Jókai Mór kapta meg az irányítás jogát, a másik tagiskola lett. Mindkét iskola tagozatos, az Jókai angol és rajz, az Orbán Balázs német és testnevelés tagozatot működtet. Ez – az egyik intézményvezető szerint – azzal járt, hogy a különböző tanulási, magatartási problémákkal küzdő gyerekek inkább a testnevelés tagozatot választották. A tanulói összetételt tovább rontotta, hogy a közeli Ady Endre iskola, amelybe sok hátrányos helyzetű tanuló járt, osztályainak kétharmada szintén az Orbán Balázsba került. Annak részleges idetelepítése azt is jelentette egyben, hogy az amúgy is nagy létszámú összevont iskolába további tanulók kerültek.

A két összevont iskola mindig is közösen használta a tornacsarnokát, de az összevonas óta közös szaktantermeket alakítottak ki, így most vándorolnak a gyerekek az épületek között. A tantestület számára nem volt egyszerű az összeszokás, de idővel azért oldódni látszanak a konfliktusok:

„A gyerekek ... hamarabb feldolgozták, hogy egy iskola lettünk, mint a pedagógusok. És itt még valamilyen szinten az ... [Orbán Balázs] volt dolgozói is könnyebben alkalmazkodtak, vették át a ... [Jókai Mór] iskola szokásait, mint a ... [Jókai az Orbán Balázstól]. Ők voltak az alkalmazkodóbbak, de most már azért sikerült egy egységes tantestületet létrehozni, hát amennyire ennyi növel lehet egy egységet létrehozni."

(Jókai Mór Általános Iskola igazgatója)

2010-es otjtártunkkor további két általános iskolát veszélyeztetett a bezárás (Thökölly, Zsellér Gábor). Mint az alábbi táblázatból látható, mindkét iskola nagyon alacsony létszámmal működik, az egyikben az átlagos osztálylétszám a 16-ot sem éri el. A Thököllynek sikerült annyi gyereket felvennie, hogy elindíthassa első osztályát, a Zsellér Gáborban viszont évek óta csökkenő a gyerekszám, és további működésének kérdése többször került már a közgyűlés elé. Az iskola mellett szól ugyanakkor, hogy az érintett városrészben nincs másik intézmény, óvodai csoportjai magas létszámmal működnek, a fiatal betelepülő családok száma nő, és minden bizonnyal az is, hogy az igazgatónak jók a kapcsolatai az önkormányzatban, ő az oktatási bizottság elnöke is. Mindez nem változtat ugyanakkor azon a tényen, hogy egyre kevesebb szülő választja gyermekének az említett intézményt. A szülők döntésében a megkérdezettek szerint az is szerepet játszik, hogy az általános iskola épületében működik egy alapítványi szakiskola, ahol többnyire sajátos nevelési igényű gyerekek képzése folyik.

„Ugyanis a középiskolások problémái átsugároznak az általános iskolás gyerekek gondjaira. 18 éves terhes lány, meg a hat éves elsős gyerekek egy iskolában nem igazán optimális”

(önkormányzati oktatási referens)

Az általános iskolai tanulók száma a városban (2008)

Intézmény	1-4. osztály	5-8. osztály	Összesen:
Jókai Mór	348	427	775
Dózsa György	360	338	698
Gárdonyi Géza	157	237	394
Móricz Zsigmond	212	200	412
Petőfi Sándor	274	240	514
Thököly Imre	83	137	220
Zsellér Gábor	48	78	126
Vasvári Pál	269	267	536

A városban hét önkormányzati és négy alapítványi fenntartású középfokú képzést nyújtó intézmény működik. A szakközépiskolák mindegyike folytat felnőttképzést, ezen kívül három iskola működtet kollégiumot. Az önkormányzattal három alapítványi iskola áll szerződésben, ennek értelmében tanulók igénybe vehetik a kollégiumi ellátást, ugyanakkor a nem önkormányzati intézmények jelenleg részben, 2010/2011-es tanévtől pedig teljes mértékben, megtérítik az egy kollégistára jutó normatív támogatáson felül felmerült költségeket.

A középfokú oktatás szerkezete az elmúlt években szinte semmit nem változott, az új alapítványi iskolák megjelenését és az iskolák belső átalakulását leszámítva. A város régi, jó nevű középiskolája, a Kossuth Lajos Gimnázium, ahová a legjobb eredményekkel rendelkező tanulók jelentkeznek. Másik két iskola folytat még általános képzést, az Irinyi József Szakközépiskola és Gimnázium, valamint a Kitaibel Pál Gimnázium Általános és Szakképző Iskola. Az utóbbi intézmény a „második esély iskolája”. Fő profilja indulásakor a felnőttoktatás volt általános és középszinten, az elmúlt évtizedekben tanulási nehézségekkel, hátrányos helyzettel küzdő fiatalokkal foglalkoznak, a felnőttek mellett. A szakközépiskolák közül a Steindl Imre Szakközépiskola, Szakiskola és Kollégium, valamint a Nehézipari Szakközép- és Szakiskola gyerekek szempontjából hasonló csoportra koncentrálnak, ugyanakkor szakmai profiljuk különbözik. Míg az első építőipari és faipari szakmákat oktat leginkább, az utóbbi a fémipar és a villamos szakmák iránt érdeklődőket várja. A Leőwey Klára Szakközépiskola, Szakiskola és Kollégium többségében lányoknak ajánl képzéseket, a nyolcvanas évek végén vált le a Nehézipariról. A szülők és a gyerekek – az ország más részeihez hasonlóan – előnyben részesítik a gimnáziumi képzést, annak ellenére, hogy – az általunk megkérdezett interjúalanyok szerint – a szakképzett munkaerőre lenne igény a térségben.

A kilencvenes évek elején indult a képzési kínálat átalakítása, mivel iparvárosként a rendszerváltás nemcsak a munkaerőpiacot, de az ehhez erősen kapcsolódó szakképzést is érintette, népszerűsége erősen csökkent. Azóta a szakképző intézmények megpróbálnak alkalmazkodni a munkaerőpiac igényeihez, vagy pedig olyan szakmákat hirdetnek meg, amelyek felkelthetik a szülők vagy a gyerekek érdeklődését. Ugyancsak a kilencvenes évekre tehető változás, hogy a gimnázium 8 évfolyamos képzést indított, vagyis a csökkenő gyermekszám pótlására vertikálisan kezdett terjeszkedni.

A legjelentősebb intézményszerkezeti beavatkozás a rendszerbe 2000-ben történt, amikor a város a kereskedelemhez és a vendéglátóiparhoz kapcsolódó szakmák oktatását átadta egy alapítványi intézménynek, akik bérbe vették az önkormányzati épületet és a hozzá kapcsolódó tankonyhát (Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakközépiskola és Szakiskola). Ezt az intézkedést sokan kifogásolták, többen pártkapcsolatokon keresztül érvényesített személyes érdekeket sejtetnek az ügy mögött, emiatt – információink szerint – a 2010-es lejáratot követően nem hosszabbítja meg a szerződést az önkormányzat.

A SZERVEZETI VÁLTOZÁSOK HATÁSA

A felkeresett iskolaigazgatók állítása szerint, azok az általános iskolás gyerekek, akiknek a megszűnt iskolájuk helyett új iskola után kellett nézniük, nem szenvedték meg nagyon a változást azokban az esetekben, amikor az új befogadó iskola nem esett távol a régi intézménytől. Abban az esetben viszont, ha az új telephely távolabb esett a központtól, egész programok kerülhettek veszélybe.

Minden esetben a központi elhelyezkedésű intézmények profitáltak az iskola-összevonásokból és megszüntetésekből, mert az iskolabezárás után a tanulók jóval nagyobb arányban jelentkeztek központi fekvésű iskolába, mint a külvárosiakba. Amikor ugyanis egy magas színvonalat biztosító iskolába az összevonás miatt hátrányos helyzetű tanulókat integráltak, mint például az Orbán Balázs iskola Jókai Mór iskolával való összevonása esetén, a befogadó intézmények színvonalcsökkenést érezhettek.

A Zsellér Gábor Általános Iskola újtelepi telephelyének megszüntetése is erősen visszahatott az anyaintézményre. A telephelyen csak alsó tagozat működött, a 4. osztály elvégzése után az anyaintézménybe mentek a gyerekek a felső tagozatra. Saját buszjáratral oldotta meg az iskola a szállítást. Miután bezárták a telephelyet, a tagiskola körzetében élő gyerekeket nem az anyaintézmény alsó tagozatára kezdték beírni, hanem egy másik, közelebbi iskolába, így a főintézmény elveszítette ezeket a tanulókat a felső tagozata számára is.

A város oktatási rendszerének érzékeny pontja, hogy a sajátos nevelési igényű gyermekek ellátása nincs teljesen megoldva. A város speciális képzés folytatásával a Somogyi Károly Általános Iskolát bízta meg. Azok a gyermekek, akik nem kerülhetnek be ebbe az intézménybe, integrált nevelésben részesülnek. Az ő fejlesztésüket a Somogyi Károly utazó pedagógusai végzik, de jelentős a kapacitáshiányuk, így a felső tagozatosok ellátatlanok ebből a szempontból.

Az intézménybezárások természetesen pedagógus elbocsátásokkal jártak együtt, s a gyermeklétszám csökkenése miatt az önkormányzatnak az intézménybezárások után is folyamatosan csökkentenie kellett a pedagógusok számát: 2005-ben 20, 2006-ban 15, 2007-ben 11 pedagógus-álláshely szűnt meg. Az elbocsátásokat nagy körültekintéssel bonyolították le, általában nem hallottunk panaszt arra vonatkozóan, hogy megoldatlan vagy kilátástalan helyzetbe kerültek volna pedagógusok akár az iskolabezárások, akár a demográfiai csökkenés okozta szervezeti változások miatt. Ebben szerepet játszott az is, hogy 2002-ben a városi Vagyonkezelő Részvénytársaság létrehozott egy „közszolgálati újrakezdési alapítványt”, hogy ezen keresztül segítséget nyújtson mindazoknak, akiknek álláshelyük veszélyben forog, vagy létszámfelettivé váltak. Az alapítvány a nyugdíj előtt álló, állásukból elbocsátott és emiatt munkanélküli pedagógusok számára kifizeti a fizetés és a munkanélküli segély közötti különbözetet, valamint segítséget nyújt a létszámfelettivé vált pedagógusok átképzéséhez is.

A város vezetésének stratégiája (vagy talán annak hiánya) – részben a már említett korábbi feszültségek miatt –, hogy az iskolaszervezet átalakítását minél későbbi időpontra igyekezett halogatni, vagy kerülte a komolyabb változásokat. A gyerekszám csökken, az intézmények száma marad, így nagy a verseny a diákokért. Azokban az intézményekben, ahol elkerülhetetlen volt az osztályok számának csökkentése, az iskola a „belső tartalékok” felhasználásával próbál megoldásokat találni: csökkentik a túlórák számát, vagy az elkerülhetetlen leépítések esetén a nyugdíjas oktatók munkaviszonyát szüntetik meg. De hogy mindezt ne kerüljön sor, különböző módokon próbálják népszerűsíteni magukat: újabb és újabb szolgáltatásokat vezetnek be, és ahol lehet, hirdetik magukat.

„Rengeteg pénzt költünk arra, hogy reklámozzunk, rengeteg tévéműsort csinálunk, újságban hirdetünk. Tavaly bevezettük a dzsúdót, aztán még focit, angol tagozatosok vagyunk, mi voltunk az elsők, akik informatikával foglalkoztunk, mindent az égvilágon megpróbálunk.”

(Zsellér Gábor Általános Iskola igazgatója)

A város 2006 utáni vezetésének az a stratégiájára, miszerint nem zár be intézményt mindaddig, ameddig a jelenlegi helyzet apróbb áldozatok árán fenntartható, a középfokú intézményeket sajátos reakcióra készítette. A demográfiai csökkenés miatt, ami most már elért

a középiskolás évfolyamokig, és 2010 szeptemberére jutott el a mélypontra, az intézmények többsége beiskolázási nehézségekkel küzd. Ez sok esetben kielezi közöttük versenyt, ami leginkább az osztályok beindításakor figyelhető meg. Mivel az iskolák nehezen tudják feltölteni a keretlétszámokat, olyan tanulókat is felvesznek, akik nagy valószínűséggel nem bírják majd az ott diktált tempót. Ezzel a kevésbé népszerű képzést ajánló iskolák kétszeresen is nehéz helyzetbe kerülnek: előbb az osztályok beindítása okoz problémát, később viszont az „odavándorló gyerekek” felvétele.

„Egyre többet látjuk azt a példák, hogy oké, hogy fölvelték, de nem biztos, hogy az az iskolatípus meg is felel a gyerekeknek, tehát iszonyatosan nagy a mozgás, én ezt érzékelem (...) olyankor jönnek át, de itt van egy határ, amit nem tudok én sem fölülmúlni, és ilyenkor van az, hogy – mondjuk – magasabb évfolyamon már nem tudom átvenni.”

(Kitaibel Pál Gimnázium, Általános és Szakképző Iskola igazgatója)

Az önkormányzati fenntartásban lévő iskolák vezetői rosszul élik meg, hogy a csökkenő létszám mellett újabb és újabb alapítványi iskolákat indítanak a városban. Mivel azok tevékenységi köre a szakoktatásra koncentrál, így leginkább a szakképzést folytató iskolák nehezményezik működésüket. Az interjúk tapasztalatai alapján az említett intézmények minőségileg nem jelentenek újat az oktatásban, ugyanakkor többen úgy látják, hogy követelményrendszerük gyakran megengedőbb, és a tanulók egy része emiatt dönt mellettük. Működésük felett az önkormányzat nem gyakorolhat felügyeletet, ami alanyaink szerint ugyancsak kifogásolható, mivel bizonyos képzésekhez szükséges technikai berendezésekkel nem vagy kisebb számban rendelkeznek. Az ellenszenvet az is fokozza, hogy a gyerekek után járó normatívától a város elesik, és ez költségesebbé teszi az önkormányzati oktatást.

„Nekem nagyon sok bajom van az alapítványi iskolákkal, nagyon-nagyon sok. Én szerintem ott történnek a bűncselekmények, és ezt nagyon finoman fogalmaztam meg. Amit ők csinálnak, az nálam a bűncselekmény fogalmát meríti ki. Senki alá és semmilyen módon nem tartoznak, a gyerekeknek nem kell jóformán iskolába se járni. Csak arról szól az iskola története, hogy megkapja a pénzt, amiből eltartja magát, nem számol el az oktatás minőségével, és egy csomó mindennel nem. Én szerintem ez ijesztő. Elméletileg létezhetnének, de akkor sokkal nagyobb kontrollal. ...hogy nem lehet őket elszámoltatni, és nem a pénzükkal, hanem az oktatással, az valami borzasztó. Megyei főjegyző törvényi ellenőrzési hatáskörébe tartoznak. Ha lehetséges, én ezzel szeretnék valamit kezdeni, mert amit itt főleg az egyik alapítványi iskola csinál, az bűncselekmény, és én vállalom a szavaimat.”

(oktatási bizottsági tag)

Maga az alapítványi intézmény vezetője is elismeri, hogy azok a gyerekek választották az ő iskoláikat, akiket az önkormányzati iskolák már nem vesznek föl, s akik a többi intézményben nem álltak volna meg a helyüket. Úgy látja ugyanakkor, hogy az önkormányzati iskolák most már az osztálylétszámok kiegészítése érdekében felvennék őket is. Beilleszkedésük a város életébe konfliktusos volt, és a csökkenő gyerekszám miatt a folytatás sem ígérkezik harmonikusnak.

„Most már elfogadtak. Az első öt év az iszonyú küzdelmes volt. Szerettek volna megfojtani. (...) De aztán úgy megbékéltek, hogy van egy ilyen is. Ennek elsősorban egy oka van, hogy nyilván nekem föl kellett vállalnom azokat a gyerekeket, akiket ők már nem vettek föl. Se módszereik, se felkészültségük nem volt hozzá, és örültek neki, hogy nem oda megy. Most már örülnének, ha oda-menne, de hát késő.”

(Vállalkozói Szakközép- és Szakiskola igazgatója)

Ha az átszervezések révén elért megtakarításokat nézzük, s erről kérdeztük interjúalanyainkat, akkor jellemzően a következő választ kaptuk:

„Az épületeket működtetni kell. Tehát itt a fenntartási költség abszolút nem csökkent. Annyi csökkenés van, hogy amikor kevesebb osztályt tudunk indítani, akkor a pedagógusok bére csökken. Ennyi a csökkenés, meg egy igazgatói fizetés, meg egy helyettes.”

(Jókai Mór Általános Iskola igazgatója)

Interjúalanyaink sokszor hangsúlyozták ezzel szemben azokat a kiadásokat, amelyek egy iskola bezárásával járnak: pedagógusok végkielégítése, kiürült épületek fenntartása, őrzése, költöztetés. Az iskolaépületek elvesztését sokan önmagában is súlyos veszteségnek tartják. Szükség esetén egy új iskola felépítése óriási költségekkel jár, ezért üdvözlötték az olyan megoldásokat, amikor az iskolabezárás miatt kiürült épületeket úgy értékesítette az önkormányzat, hogy azok továbbra is oktatási célt szolgáljanak. Az ingatlanok értékesítéséből származó bevétel ugyanakkor kétségtelenül pluszforrást nyújtott a város oktatásügyének, de többen sérelmezték az önkormányzat eljárás módját abban az esetben, amikor a bezárt iskola telkét bevásárlóközpontnak adta el az önkormányzat. Az egyik igazgató említette, hogy ajánlatot tett alapítványi iskolája számára a területre, de az önkormányzat visszautasította.

A város oktatási intézményeinek vezetői úgy ítélik meg, hogy az iskolabezárások semmilyen pozitív hatással nem jártak a város oktatásának finanszírozására. Finanszírozás szempontjából azt tapasztaltuk még, hogy kényes pontnak mutatkozik az általános iskolák-

ba bejáró tanulók magas száma. Többek szerint azok a szülők választanak praktikus okokból városi iskolát gyerekeinek, akik ott dolgoznak. Ez természetesen pénzbe kerül a városnak, mert az állami normatíván felüli kiadás őket terheli. Az általános iskolákban az önkormányzat által hozzáadott rész 40%. Ugyanakkor nem teljesen, vagy legalábbis nem minden esetben előnytelen a bejárók fogadása: előfordulhat, hogy pont a néhány bejáró gyerek teszi lehetővé egy-egy osztály beindítását, így a magasabb létszámmal működő iskolák fajlagos költsége alacsonyabb lesz, vagyis a gyerekek „határhaszna” különbözhet attól függően, hogy hányadikként érkeznek egy osztályba. A bejárást motiválja az is, hogy a városi iskolák különböző tagozataikkal vonzóvá teszik a vidéki szülők számára is az intézményüket, ami a környékbeli iskolákban gondot okoz, mert a legtehetségesebb gyerekek elkerülnek onnan. A város osztályonként két főben limitálja a bejáró tanulók számát, a szülők viszont gyakran fiktív városi bejelentkezéssel juttatják be gyerekeiket a kiszemelt intézménybe.

A bejárók száma nem csupán az általános iskolai ellátást érinti, hanem természetesen a középszintet is. A közlekedési lehetőségek közelmúltbeli javulása sajátos hatást gyakorolt a kialakult rendszerre: javított a bejárók helyzetén, de csökkentette a kollégiumok kihasználtságát, vagyis fenntartásuk fajlagos költségei emelkednek.

Az oktatási intézmények többsége és az önkormányzat is anyagi nehézségekkel küzd, amit súlyosbít a gazdasági válság és a gyerekek számának csökkenése. Ennek eredménye az önkormányzat 2010-es döntése, miszerint az iskolák költségvetését 8%-kal csökkentették az előző évhez képest. Az interjúk tanulsága szerint ez csak időleges megoldás volt, további átszervezéseket terveztek 2010 szeptemberétől, mivel vannak olyan intézmények, amelyekben sok a kihasználatlan kapacitás. Előfordul, hogy egy 180 fős és egy 550-600 fős iskola azonos méretű épületben működik.

A tervezett átszervezés nagy valószínűséggel érinteni fogja a középfokú intézményeket is, amelyek a 2000-es évek elején zajló átalakításokból még kimaradtak. A változások iránya egyelőre ismeretlen az iskolák számára. Vannak jelek, amelyek sejteni engedik a tervet, de ezek bizonytalanok. Az átszervezési stratégiák kérdésében több helyen szóba került az a lehetőség, hogy a városi gimnázium átkerülne megyei fenntartásba, a megye gazdasági helyzete ugyanakkor semmivel nem tűnik jobbnak, mint a városi önkormányzaté. A fenntartóváltás nem csupán a közoktatási intézményeket érintené, hanem a kollégiumokat és a szociális intézményeket is, így valószínű, hogy a végleges döntésben szerepet játszik majd azok aktuális helyzete is.

ÖSSZEGZÉS

A fiatal, fejlődő infrastruktúrával rendelkező iparváros adottságai ellenére sem mentes a problémáktól. Ezt jelzi a számottevő munkanélküliség, a városból a környező településekre való kiáramlás, valamint a csökkenő gyerekszám is. Ezek a hatások közvetve vagy közvetlenül hatottak a város oktatására is: a korábbi iskolai hálózat egyre kevésbé volt fenntartható. Hogy ebben milyen szerepe volt a létszámcsökkenésnek, és milyen az önkormányzat pénzügyi helyzetének, nem könnyű megmondani. Amellett, hogy az érintett gyerekek, szülők és pedagógusok általában nem örülnek annak, ha iskolájuk megszűnik vagy tagintézménnyé válik, az oktatást irányítók bizonytalan céljai, és a rendszerbe való nem mindig következetes beavatkozás feldúlták a város közvéleményét, megmozgatták nemcsak az iskolavezetéseket és tantestületeket, hanem a szülői képviseleteket, szakszervezeteket, kamarákat, politikai pártokat. Az iskolaszervezet átalakításának kérdése azért is a kényes témák közé tartozik a helyi oktatásügyben, mert az egyik általános iskola bezárását követően egyértelművé vált a résztvevők számára, hogy a döntést elsősorban gazdasági érdekek motiválták, és a bezárásról szóló szakmai és társadalmi vita nem vált a döntés érdemi részévé. A város lakossága nem adta könnyen iskoláit, aláírásgyűjtést, tüntetést is szerveztek, és végül egy intézményt sikerült megmenteniük a bezárástól. Ez az iskola azóta stabilizálta gyerekszámát, bár kétségtelen, hogy továbbra is egyike a legkisebb iskoláknak. Látszólag a lakosság nyert, valójában a kérdés eldöntését: van-e létjogosultsága egy kis iskolának egy nagy városban, elodázták.

Az intézményintegráció kérdésében a két fő politikai párt ellentétes álláspontra helyezkedett, a döntések a végrehajtóknak súlyos népszerűség-csökkenést okoztak. Ennek következménye, hogy a korábbi heves lakossági ellenállás miatt – bár a tanulólétszám azóta is folyamatosan csökken – egyik politikai erő sem kívánja felvállalni az átalakítással járó veszélyeket, vagy legalábbis nem fogalmazta ezt meg az országos és az önkormányzati választásokat megelőzően. Az ottjártunkkor várható politikai átalakulások és a régóta sürgető problémák ugyanakkor arra engednek következtetni, hogy az átszervezések előbb–utóbb bekövetkeznek.

Az oktatásirányítás halogató álláspontja arra kényszerítette az iskolákat, hogy egyéni stratégiák révén próbálják túlélni a kialakult helyzetet. A csökkenő gyereklétszám miatt komoly versenyt folytatnak az oktatási intézmények már nemcsak alap-, hanem középfokon is, amit a négy viszonylag újonnan megjelent alapítványi iskola csak erősít. A munkaerőpiachoz és/vagy a szülői igényekhez való alkalmazkodással, specializációk indításával igyekeznek az intézmények népszerűsíteni programjaikat. Mivel az iskolák többségének célja a túlélés, s a keretszámok feltöltése, ez színvonalcsökkenést eredményez, mert olyan tanulókat is felvesznek, akiket egyébként nem fogadnának, s akiknek felzárkóztatására nincs meg az

eszközük, erejük. Az iskolák – tapasztalataink szerint – nem próbálnak közösen megoldást találni a kialakult helyzetre, aminek az is lehet az oka, hogy a helyi oktatásügyre gyakorolt befolyásukat alacsonynak ítélik.

Látszik tehát, hogy mind a szakmai színvonal biztosítása, mind a finanszírozás fenntarthatósága érdekében változások szükségeltetnek. A változásokhoz szükséges helyes lépéseket azonban sem megtalálni, sem megtenni nem egyszerű. Példa lehet erre a város legkisebb iskolája, ahova hat fő jelentkezett első osztályba, de ha az iskolát bezárnák, egy városrész iskola nélkül maradna.

Érvek és ellenérvek ütköznek, a szükséges reformok pedig váratnak magukra. Léphet a helyi oktatáspolitikai intézménybezárásokkal, keretszámok meghatározásával, programok kötelezővé tételével. De ameddig az iskolák alapvető anyagi nehézségekkel, eszköz-, pedagógus- és szakemberhiánnyal küzdenek a mind több diákért (a választás egyre csökkenő lehetőségével), addig kérdéses, hogy önmagában a helyi oktatáspolitikának van-e egyáltalán bármi esélye is arra, hogy sikerrel reagáljon a demográfiai folyamatok által generált nehézségekre.